

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Mészöly Miklós 100

- KUKORELLY ENDRE verse 1
DARVASI LÁSZLÓ: A gróf hazabiciklizik *(regényrészlet)* 2
BENCSIK ORSOLYA: Próza *(Viaszkosmészöly)* 5
MÓSER ZOLTÁN: Mészöly Miklóssal „fázok” 10
KOMORÓCZY GÉZA: Készülni kell az őszi versenyekre
(Szolláth Dávid beszélgetése Mészöly Miklósról és Polcz Alaine-ről) 16
GELENCSÉR GÁBOR: A médium *(Mészöly és a film[ese]k)* 25
BAZSÁNYI SÁNDOR: Megújulás, átváltozás, megbocsátás *(Mészöly Miklós
Megbocsátásának helye Balassa Péter „új prózáról” szóló irodalomkritikai
elbeszélésében)* 31
ÁGOSTON ZOLTÁN: Szekszárd, Pannónia, Közép-Európa
(Mészöly Miklós és vidéke) 41
P. SIMON ATTILA: Vér, szenvedés, halál, jogtörténet *(Buda és Pest 1686 és 1708
közötti bírósági gyakorlatának jelentősége Mészöly Miklós prózájában)* 48
DEMÉNY PÉTER: Iskola a magasban 56
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: Mészöly hamva 58

*

- MARKÓ BÉLA versei 61
LACKFI JÁNOS verse 64
ACZÉL GÉZA versei 66
VIDA KAMILLA versei 67
TÓTH KRISZTINA: Vigyázz, forró! *(regényrészlet)* 70
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Az angol lány *(elbeszélés)* 74
RIGÓ KATA: Azt kérdeztem, mik a terveid *(novella)* 86
LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ versei 91
PETRIK IVÁN versei 93
PAPP-FÜR JÁNOS versei 95

*

- RADNÓTI SÁNDOR: Visszafelé olvasva *(Kiss Tibor Noé: Beláthatatlan táj)* 97
DÉRCZY PÉTER: A rend vágya *(Greco Krisztián: Magamról többet)* 100
OWAIMER OLIVER: „Mintha elérzékenyültem volna” *(Markó Béla: Egy mondat a
szabadságról)* 106

2021

JANUÁR

JELENKOR

LXIV. ÉVFOLYAM

1. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, MOHÁCSI BALÁZS, PÁLFY ESZTER

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR,
SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ,
VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzeneztörzstő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelte válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KUKORELLY ENDRE

Mi kezdődik el

*Egy ember áll a kertbe'.
Néz valamerre. Néz.
Nézem, hogy mi van erre.*

*A bányató talán.
Vagy még mélyebb ügyek.
Átnéz a ködfalon.*

*Nem szól. Ez érdekes.
Direkt úgy állok, hogy
ne lássa meg.*

*Nézi a levegőt.
Amíg van, addig
bosszant. Bosszantom őt.*

*Nehéz így nézni. Szép, ami.
Nehéz nézni így, ami szép.
Leégett város hamvai.*

*Áll. Egyenes. Fehér
a haja. Nem mozog.
Bármit elér.*

*Köd van. A délelőtt
még nem kezdődik el.
De mi kezdődik el.
Ugyan már, mi kezdődne el.*

A gróf hazabiciklizik

– Halhatatlanok –

Nem sokkal Gold kalandor eltávozása után, ahogy már hazafelé tartott, és már nem is volt messze a kastély, a kerékpár megcsúszott egy tehénlepenyén. Kicsit elimbolygott, amely idő különben örökkévalóságnak tetszett. Aztán hatalmasat zuhant. Sokáig nem mozdult. Úgy értékelte a hirtelen bekövetkező helyzetet, hogy nem érdemes már bárminemű cselekedetet végrehajtania. Ugyanis meghal, mint egy kutya. Ami maradt, ez a néhány perc, teljen el nyugalomban, felesleges a kapálózás. Bámulta a habos, a szederjes arcához mind közelebb ereszkedő eget, számolt. Öt egymást követő recsenést regisztrált a testében, akkor lehunyta a szemét, és mondani kezdte, miatyánk, ki vagy a..., nem. Megértette, az a sok kis töréshang mind visszhang volt. Csupán egyetlen recsenés történt az ő szép, férfias testében. Viszont tényleg meg fog halni. Várja a felesége, Árvay Gizella, már rendezgeti az égi tányérokat. Pezsgőzni odafönt! Koccan az égi pohár, száll a buborék. Te jó ég, mit mondanak majd egymásnak, hogy beszélnek meg, amit az életben nem tudtak?

A halál csak távolról rémületes. Most, hogy odaült a mellkasára, igazán kicsinyesnek érezte. Ha rákönyököl a kertkapura, és beszél az életünkbe, hogy fájront, gyerekek, vége van a dalnak, nem annyira rémül meg az ember. Inkább kellemetlenül érintette, hogy ennyire semmiség az egész. Ettől rettegett egész életében?! Azért kicsordult a könnye, a kertre gondolt. Hogy nincsen. Nem létezik még. Elkésett a kert születése, mint az eső, a fény, a jó idő. Minden jégvirágos istenfásza elkésett. Arany Sámuel, a kalandor, akibe a bizalmát fektette, nem jött vissza. Nem hozta az átkozott a terveket.

Nem tudott mozdulni. Nyögött, basszák meg, mindenki bassza meg, az Isten is bassza meg, arkangyalostul, összesszentestül, Szent Péter, te főbirodalmi seggnyaló!

Aztán a drága feleségére gondolt, meg máris a hóbortos lányára, Karolinára, aki szintén tudott kerékpározni, hiába tiltotta a dologtól. Azon a nyáron, amikor még tízesztendős se volt, de már úgy egyensúlyozott, mint egy cirkuszi akrobata, és aki most szívszorító és nem csillapuló sejtése szerint kommunistákkal folytat fertelmes viszonyt. Jaj, kislányom, miféle süteményt vársz te az átkozott bolsevikoktól?!

Elbúcsúzott tőlük halk fényű imával, lobogó szeretettel.

Basszák meg ők is.

Akkor pedig egy képet látott.

Mintha egy gyülekezet tartott volna egyenesen feléje az úton, kerek idióta fejek imbolyogtak, öreg, negyvennyolcas honvédek szakadt huszármentében, rikoltozó sihederek, vénasszonyok, igazi banyák, öregre aszott kalandorok, behor-

padt oldalú ló, egy vad, nagyon vad, föltartóztathatatlan kompánia. Olyanok voltak, mint Magyarország, bárdolatlanok, nyersek és züllöttek. Esendők, mint egy falevél. Hogy nem, nem tanulnak. Semmiből nem tanulnak, és az emlékezőseik is csak zavaros lázalmok. Ti is basszátok meg.

A gróf ekkor elfelejtette, hogy haldoklik, fölkönyökölt. Bámulta közléről egy tehén, kérődzött. Mit nézel, Riska?

De bámulta őt a föld és az ég is.

Vajon mit mondana erről a nyugtalanító képről egy családi rokona, az a bizonyos Sutting, akit az ezredesi rangig emelt a tehetsége. A jó öreg Sutting. Még a negyvennyolcas rebellió előtt járta a vidéket, ismert minden szélfújást, esőfajtat és ködöt. Jobban szeretett Pannóniában időzni, persze. Ez itt neki, az Alföld, elég sivár hely volt. De azért néha föltűnt. Titkok és csodák után kutatott, azokról jelentéseket és beszámolókat körmölt, s éppúgy kóstolt mustot vagy helyben főzött diópálinkát, mint aludttejet. Talált a nyelve a hideg joghurtban női fűzőkapcsot, vasszőget, darazsat. Nézte, hogy folyik el a leölt állat vére, várta a röppenő lelket. Hogy száll ki a testből, kicsi pendület.

Na, ez a Sutting!

Magasodott különben a gróf udvarában, a régi, gondozatlan kertben, ami helyett újat szeretett volna, néhány hatalmas fa, leginkább tölgyek. Sok száz éves, foltos derekú, hatalmas lombozatú példányok, afféle tanúságtevő élőlények. Kocsányos tölgyek például, öreg, loboncos fűzek, melyek mintha összehínározták volna az eget. Az egyik tölgyhöz kötötte a lovát ez a Sutting, akinek fehér vakhaját és tartózkodó, szúrós, kellemetlen humorát kiváltképp kedvelték a környékbeli polgárosszonyok, feleségek és eladósorba kerülő lányok. Szokása szerint kettőzött svéd csomót használt, amelyben az alsó hurok mindig kisebb, mint a felső. Sutting egy szót keresett egész életében, egyetlenegy, s hogy megtalálta-e, arról nem szól a fáma. Egyébként pedig nyilván megtalálta. Egy szó csupán. Egyetlenegy. Hogyne lehetne egy szót megtalálni?! A jóisten neve, de mondjunk szerényebben kevesebbet, elnevezése, legalábbis az árnyéka.

Nézte a tehénszar foltját a gróf, amin fölbukott.

Ó, igen, valóban. Meg fog halni, mint egy kutya. Nahát.

A tehénszar is éppen olyan volt, mint az az egy szó.

Az ő Sutting ismerőse is ilyet keresett egész gyarló és esendő életében, női ölben, csatatéren, reggeli párában, emberbőrbe kötött könyvekben, egy kertvégi árnyékszékben üldögélve, melynek résre nyitott ajtaján látszott a párázó környék felé festett óriás szivárvány. Jött és ment Sutting, miközben keresett, kutatott, mért és mérlegelt. Megszállott volt vagy habókos, egy szemfényvesztő, ez nyilvánvaló. Fölforgató! Egyetlen szót nem lehet ép ésszel, precízen megfontolva keresni, űzni. Ó, az dehogyis reform. De nem is nagyszabású, lelket remegtető forradalom! Az bolondéria vagy szentség. Túlozni kell. Hagyni kell a lelket, szabaduljon el, de azért nyomában maradhasson az ügyetlen test is.

Jött és ment Sutting, biztosan tárult a szeme elé olyan kert, amelyet ő, Kollowitz Endre akart. Elnézte a női fűző lassú bomlását, az ereszkedő, szépséges mellek alá nyúlt, és aztán hogy csillant a hasra kent férfimag fénye. Ondó pezseg a mellbimbón. Hol álltak a régi diófák, birsek, a szörnyeteg karú körték. Hol nyíltak gyilkos borospincék, honnan gurultak a vaspántos kicsi hordók, melyeket Krakkóban

verték aztán csapra. Melyik lejtőn mutatott olyan képet a Hold, amitől néhány pillanatra a legelvetemültebb besúgónak is elállt a lélegzése, mon ami, ezt a merevedést a császár hivatalának föltétlenül tudnia kell. Melyik vízmosásban támadt föl egy kádár, aki tartozott még néhány hordóval a megrendelőknak. Nézte a földet verő parasztokat. Azok ott zsidók. Az egy olyan alak, mint ma Szeva Danuma. Köpj a tenyerembe, kérlek. Beleköpött? Igen, olyan nehéz volt a nyála, mintha egy regényt köpött volna az ezredes tenyerébe. Biztosan benne van abban a nyálban, benne van, de nem találta.

Sutting és a szó.

Az ember és a szó.

Nem.

Senki sem állíthatja, hogy nem folyamodott errefelé az élet a kézreállóbb, egyszerűsre esendőbb megoldásokhoz. Folyamodott vagy sem, végül akármi is volt a csűrhe vonulása és dajdajozása, álom, látomás, rebellió, mennybemenetel, csak az árulás érvényessége maradt.

Ezen a földön, ahol ezer éve a magyarok dagasztják a sarat, és hát nem éppen a minap ünnepelték a méltóságos jubileumot?!, nem találtak ki szebbet az elárulás ügyleténél.

Árulni, elárulni, megszegni!

Nem is fognak, ez már faktum, beteljesült jövőndölés.

Nem Jézus, nem az a názáreti hülyegyerek.

Hanem Júdás!

Még mindig hangzavar volt, még mindig zajlott a látomásos ribillió. A gróf nem tartóztatta a kompániát. Nem fordult el a gyülevész népségtől. Akkor föl is emelkedett a megütött földről. Porolta magát. Közéjük állt, velük tartott, fújta a nótájukat, velük handabandázott, mint aki részeg. Az is volt talán. De ne legyen az ember részegebb soha, mint a látomása. Végül elhagyta őket. A könnyét törölgette. Mulatozásokra gondolt. Néhány vendégmuzsikus, akik bőrtáskákban rengeteg partitúrát és ánizspálinkát hoztak a legutóbbihoz, Haydnt játszott. A kastély udvarán volt a koncert.

Én, Kollowitz Endre utolsó magyar őrgrof, elvesztettem a gyermekemet. Bolsevikká lett az egyetlen, kicsi lányom, szörnyű szocialista húsok kerülgetik az ártatlan testét.

A zene, Haydn, csak zengett, károgtak a kertben a varjak. S hogy a kis hegedűs vonójára rászállt egy madár, Putting madara, az a szó, a szó!, nem is volt különös. Így néz ki egy valamirevaló kompromisszum, amit az élet mindig is respektált, belátja a gróf, elfogadható fejlemény. Szóval nem is árulás? De a város határában őrjöngő, fémes sivítással szálldosó seregélyeket is meg kell sajnos említeni, amiket napokon át dobokkal és kecskedudákkal üttek az emberek. Így volt, mint a mesében. A szolgálólánya, Erna is mondta, csak seregélyek, gróf úr, nem kell máris leizzadni.

Csak?!

Úgy csapkodott a rajuk az ég hasa alatt, mint valami elszabadult háló, nézte sokáig a messzelátójával. Nem az egyetlen szót kell megtalálni, hanem azt, ami benne van. Találjuk meg azt, mibe dugták, és akkor tudjuk, hol van. Már nem kell tovább vesződni vele. Akkor gyilkoljam le az egész világot?!

A gróf gyakran eltűnődött a besúgás konkrét hasznáról, hogyan és milyen formában jelentkezik. Besúgók mindig voltak. Árulók. Őt is sokan elárulták. Elárulta a felesége, a kis Karolina, Arany Sámuel, az élete. Saját magát is elárulta.

Elég volt!

Bassza meg az egyetlen szó!

Akkor újra az eszébe jutott, hogy haldoklik, jó, várjál már egy kicsikét, te szar. Láta, hogy nem, nem vár a halál, mert türelmetlen, mert kegyetlen. Elfogyott a levegő, mint reggelre a csillag. Meg fog halni tényleg. Ó, bassza meg az összes szent.

Mire rátalált Jónás, a gazdatiszt, cserepesre száradt szájából hab szivárgott, és kifordult a tekintete. De nem halt meg. Ugyanis eszébe jutott még valami, és bizony a gondolatok is alakíthatnak a világ folyásán.

BENCSIK ORSOLYA

Próza

(Viaszkosmészöly)

Teréz igazi neve Terézia. A barátom, aki nő, ha a *Több élet* szövegvilágában szeretnénk beazonosítani. Nem tudom, hogy végül végigolvasta-e a kisregényemet, mert anno Messenger-üzenetben jelezte nekem, pár oldal után határozatlan időre abba kellett hagynia. Akkor arra gondoltam, biztosan unta. Ma már másra gondolok. Sokkal pontosabban látom Terézt, Teréziát, aki az olvasóvá válását Mészöly Miklóssal kezdte. Ebből kifolyólag nem sok hely juthatott számomra, a fiatal, ám már nem annyira kezdő, mégis középszerű író számára. Úgy látszik, hiába helyeztem el az első pár oldal valamelyikén az *Állatok búcsúja* című, faszénparázon forrósított fémvégű pálcákkal furnérlemezre, puhafa táblára égetett képet. Teréz, Terézia nagyon jól tudja, nem sok közöm van a mészölyi hagyományhoz. Ha közöm is van, iskolásan bőfögöm azt vissza. Rosszul őrzöm meg. Nem építem tovább. A *Megbocsátás* elnéző Anitájának kezéből tépem ki, tulajdonítom el a befejezetlen képet, rakom fel Hajtman Mátyás, az anyai dédapám istállójának falára. Az 1940-es évekbe, a bácskai pusztába lopom el. A tehenek, a

Bencsik Orsolya, Ágoston Zoltán, P. Simon Attila és Demény Péter itt olvasható írásai eredetileg a 2020. december 4-én megrendezett online Mészöly-konferencián hangzottak el.

mélaszemű bocik és a köröző, dongó legyek, a csodálatos kékszínű Calliphoridaek közé. A meleg tej- és trágyaszagba.

Mészöly tehát ott van már a *Több élet* elején, a barátom, aki nő, viszont csak jóval később jelenik meg a történetben. Az én írott életemben így helyeztem el, tudatosan névtelenül. Nem hiszem, hogy eljutott volna ehhez a névtelen önmagához. Teréz, Terézia szándékoltan nem központi karakter, mint Anna barátnőm. Nem a családom része, nem vajdasági magyar, nem határon túli, nincsenek exjugoszláv felmenői. Miatta (szemben Mészöly *Teréz krónikájának* címszereplőjével) nem kell határproblémákkal, határátlépésekkel, ilyen-olyan átjárásokkal, impériumváltásokkal, azaz bizonytalanságokkal foglalkozni. A szájába éppen ezért nem is adtam fontos mondatokat. Egyedül vele kapcsolatban nem kerülnek szóba a férfiak, nála még rejtetten se jelenik meg a szexmotívum. Teréz, Terézia eget nem hasítja ketté hosszan kígyózó füstcsík. Ez a baljóslatú, szürkésfekete jel nem simul bele égboltjának visszatérő mindennapjaiba. Nem ósaszony, hanem kislány. Még akkor is, amikor a deszkára lisztet szór, tésztát dagaszt, kenyeret süt. Vagy linzert szaggat. Receptkönyvet ír. Produkál, de nem absztrahál. Nincsen ötven kiló, vérszegény, mégsem beteges. Feszés a bőre, a kékeszöld erek láthatatlanul hálózják be a testét. Könyveket gyűjt. De nem Mészölyt, jöllehet éppen a *Megbocsátás* a kedvenc kisregénye. A *Magasiskoláról* szakdolgozatot ír, majd ennek átíratával OTDK-t nyer. A *Magasiskoláról* és Gaál István filmjéről tanulmányt ír, a *Kalligram* közli. Ennek hatására levéltári engedélyt kér és felutazik Pestre. Ornitológiai megfigyeléseket is folytat, jöllehet tudja, Mészöly és Gaál is messze elkerülte azt a veszélyt, hogy a sólymok reális környezetükben és munkájuk közben ornitológiai érdekességüvé váljanak. 2010-ben belép a Magyar Solymászati Egyesületbe. Kezdetben eljár a Nemzetközi Solymászati Találkozókra, majd hirtelen érdeklődését veszíti. 2014-ben szalonspiccesen a szegedi bölcsészkar melletti vendéglátóipari egységben leendő témavezetőjének, egy kicsit megfáradt, korosodó habilitált docensnek megígéri, hogy témájával, *A parabolisztikus olvasásmód határai Mészöly Miklós prózájában*, felvételezik az Irodalomtudományi Doktori Iskola Modern Magyar Irodalom alprogramába. Másnap reggel erős fejfájásra, múlt ni nem akaró migrénre ébred. *Közérzete* miatt úgy dönt, nem foglalkozik többé Mészölyvel és nem árnyalja a Szolláth Dávid által már megközelített parabola-problémát. Leendő témavezetőjének finoman mentegetőző, mégis végérvényesen elutasító levelet ír. Leszámol a tudományos étellel. Leszámol Nádas Péterrel, sőt Polcz Alaine-nel is. Többé nem nézi meg Dér Asia és Gerőcs Péter utolsó közös filmjét, a *Privát Mészölyt*. Farkas Péterrel még készít egy interjút, de már nem publikálja, hiába ajánl fel érte a *Tiszatáj* bruttó negyvenezer forintot. Kiköltözik a városból, elkezd művelni a nagyanyja kertjét. Kézműves kezével olasz tököt ültet nizzai importmagból Szatymazon. Cukkinit, paradicsomot termeszt. Zöld fűszernövényeket nevel a terracotta téglafal melletti üvegházban. Masszívan piacozik, de házhoz is szállít. Nekem bazsalikomot és majorannát hoz, mert az enyémek leveleit minden évben szinte teljesen lerágják a nagy, szőrös hernyók. A gyönyörű, fölékszerezett óráshernyók, ahogy a Komoly Párkapcsolatom mondja. Amikből idővel megannyi színes, haszontalan pillangó lesz.

Teréz, Terézia tehát produkál, ügyes, gyengéd kezével gazdagít, de továbbra se érdeklí az absztrahálás. Még most is csinos. Amikor 2004-ben a bölcsészkar

előtt megismerkedtem vele, azt hittem, ő egy *par excellence* kékharisnya. Később kiderült, a többi csoporttársa ugyanezt gondolta róla. Akkor még piros, térdig érő szövetkabátban járt, és lábán lapostalpú, fűzős kiscipőket hordott. Sokat cigizett. Cigizés közben pedig olvasott. A Petőfi épület vaskorlátjának dőlt, és közben egy Umberto Eco-könyvbe merült. Szerintem a *Gyufalevelek*be. Összeráncolt homlok- kal, szigorú tekintettel olvasta a fekete hangyabetűket. Amikor rám nézett, a sze- me körül nagy, sötét árkok hullámoztak. Az évgyűrűk, az értelmiségi nők fáradt szemkörnyezete. Nincs nővére, két bátyja van. Igyekszik felzárkózni a természet mellé, de nem önmaga mellé, a természet mögé. Mindebből kiviláglik, hogy Teréznek, Teréziának önmagát kellene utolérnie, megkísértenie az egybeesést. Ha Mészöly ismerné, azt mondaná rá, ő a tágasság megtévesztettje. Van egy picit, türkizkék madara. A lakásában röpteti. A madár csipkedi, eszegeti a könyveit. Amikor Teréz, Terézia nem látja, a kihásított papírfecnikből a függőnytartóra te- nyérnyi fészket rak. Nincsen párja, ezért üres tojásokat tojik. Kettőt. Azokon titok- ban ül. Csöndben kotlik. Ha Teréz, Terézia bejön a szobába, ha cserreg, füttyög, kacag a madárnak, az a fejére száll. Tudatosan nem ad nevet a madarának. Ha lenne belőle több, azokat is ugyanígy szeretné. Nem lenne kedvence.

Az hazugság, hogy Teréz, Terézia, akárcsak Léderer Magdolna Vilma, az apám anyja, az én Magdi mamám, ljubavni romanokat, vékonyka Romanákat, szürkés- barna papírlapokból összefűzött Júlia-füzeteket olvas. A toaletten trónolva, mert máshol erre nincs ideje, nincsen türelme. Csak a szerelmesregények elejét, közepét és végét fellapozva. Ezeket a jeleneteket, történetrészeket összekeverve, mintha egy Godard-filmet nézne. Mintha maga is egy exjugoszláv, vajdasági, észak-bács- kai új hullámos szerelmesfilm-sorozat rendezője lenne. Csak a cselekményre koncentrálva, nem feministaként, kevesebb mint ötven kilósan, mégis szerzői fil- meket gyártva. Léderer Magdolna Vilma, akit én csak Magdi mamának hívtam, 1929. május 17-én született a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban. A Camera stylo megkésett délvidéki úttörője a sötétbarna véceülőkéjén ücsörögve közel húsz alkotásával örökre beírhatta volna a nevét a filmművészet halhatatlanjai közé, de a mama, miután 1949-ben otthagyták a Sárlos Boldogasszony, az egykori Jugoszlávia második legmagasabb tornyú katolikus templomának oltáránál, végleg leszámolt a nyilvános élettel. Csak otthon mozizott, azaz mindössze két négyzetméteren magánvetítéseket tartott. Egyedül, önmagának. Amikor a *Több életet* írtam, olyan sok vágyakozás és elutasítás volt a Szövegmamában, a mama karakterében, hogy muszáj volt magamtól eltávolítanom és egy keveset belőle, pontosabban ezt a fillé- res könyvek iránti gyűjtőszenvédélyt Terézbe, Teréziába átraknom. A barátom, aki nő, így kapott a kisregényemben ötven kötetből álló magánkönyvtárat. Léderer Magdolna Vilma, vagy ahogy én hívtam, Magdi mama, nemcsak a ljubavni romanokat, hanem a cipőket is a fűtetlen budiban tartotta. Akkor is benyitottam a hideg helyiségbe, ha a helyiség valódi funkciójával kapcsolatos kis- és nagydol- gom nem volt. Szükségem volt rá, hogy naponta többször is szemrevételezzem a diófából készült, magas polcrendszer és rajta a cipők közé bedugdosott, behajto- gatott füzeteket. Nem próbáltam fel a cipőket, nem olvastam el a könyvecskéket, csak tapogattam, simogattam őket. A mama ilyenkor mindig kirángatott a budiból. A budiból, ami a vajdasági magyar irodalom egyik központi metaforája. Sokkal fontosabb metaforája, mint a tenger. Teréz, az igazi Terézia nem csak a ljubavni

romanokat, a lányregényeket se gyűjti. Egykori Mészöly-olvasóként nem is szeretheti a pöttyös és csikos könyveket. Szerintem fizikailag is rosszul van tőlük. Teréz, Terézia hány, émelyeg, öklendezik az ilyen típusú irodalomtól. Bár kétségkívül belátja, nagy érdeklődés övezi ezeket a műveket. Ahogy a *Grenadírmars* egyik rövid-prózájában (amit én kisprózának hívok) Tolnai írja, sok tudományos tanácskozást tartanak szerte a világban az irodalom tudósai, Kaliforniától az Elefántcsontpartig, a Pó deltájától Ausztráliáig. Talán, egészíthetnénk ki Tolnait, több irodalmi tanácskozás is született a lányregényekről, mint a huszadik századi magyar irodalomról. Benne Mészölyről és Tolnairól. Pedig a világháború után játszódó *Teréz krónikája* fordított lányregényként (*szomorú pártmunkás lányregényként*) is értelmezhető, melyet Mészöly még a hatvanas évek Kádár-korszakában, pontosabban a megtorlás és konszolidáció éveiben írt. A megnevezhetetlen betegségtől apadó, mészölyi Teréz történetének, így valójában Teréziának is ott lenne a helye ezeken a nemzetközi konferenciákon.

Én Léderer-leszármazottként és Tolnai-olvasóként rajongok azokért, akiknek valami közük van ehhez a lányregényes világhoz. Például Skolasztika apácaért, az egyik kis ízelt Tolnai-opus központi figurájáért, aki a lányregények szép, valójában ennek a műfajnak a világon a legkomplettebb könyvtárát birtokolta. Tolnai Vujkovich-Lámich Skolasztikája, azaz Laszti nénije a kétezres években Mészöly Berta nővéréből nőtte ki magát. Igaz, a harminc év körüli Berta nővérről, miközben a *Teréz krónikájában* a címszereplőt, az ő láthatatlan, pusztító betegségét ápolja, nem derül ki, hogy mit olvas, hogy olvas-e egyáltalán valamit. Csak az, hogy a háború után a szerzetesrendek felszámolásával, az árvaházi apácák elbocsájtásával földönfutóvá, hajléktalanná tett nővér egész életében egyetlenegy narancsot kapott. Meg egy fekete, lapossarkú, fűzős kiscipót. Mégis úgy gondolom, ez a Berta nővér, akárcsak Laszti néni, kék pakkpapírba csomagolja az ő néhány, talán öt, tíz, tizenöt darabból álló, agyonolvasott könyvtárát, és mindegyik könyvre egyforma, zöld-piros szegélyű, kitűnő minőségű, békebeli vignettát ragaszt. Kislányos zsinórirással rajta az író neve, a könyv címe és sorszáma. Köztük van Szabó Magda *Abigélje*, az egyedüli *echte* lányregény, amit mindannyian, Teréz, Terézia és én magam is olvastunk.

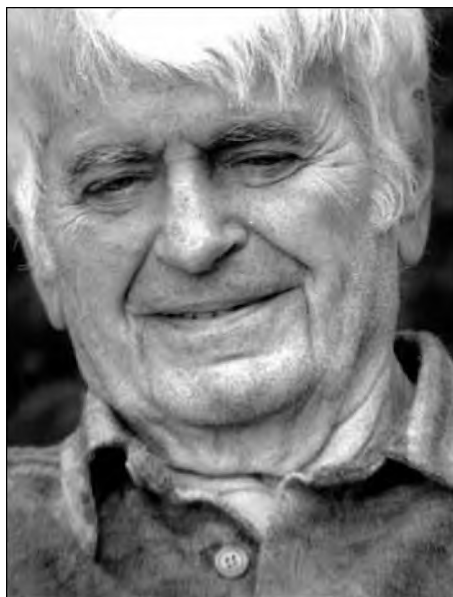
Ha jól emlékszem, Teréz, Terézia mesélte, hogy a nagyapja háborús veterán, túlélő, aki hazagyalogolt a Don-kanyarból. Erről többet nem tudok. Kerestem, de nem találtam meg Sára Sándor *Krónika – A 2. magyar hadsereg a Donnál* című dokumentumfilm-sorozatának interjúalanyai között, jöllehet minden egyes férfiban Teréz, Terézia nagyapja szólalt meg. Ő látta a hó alól előtűnő, feketéllő kormot, a gerendából épített faházak hamuját. Ő látta az istálló helyén ott feküdni a szénné égetett szarvasmarhát. A lakószobában a fal mellett a családot. Anya és apa között a szénné égetett kisgyereket. Ő mondja ki, hogy ezt a németek tették. Ő mondhatná ki azt is, hogy a szovjetek. Ő sírja el magát. Őreg emberként ő zokog ott, bele a kamerába. Bele a tévébe. A mi arcunkba. A huszonöt órából csak egyet tudott velem megnézni a Komoly Párkapcsolatom. Azt mondta, rosszat álmodik majd. Teréz, Terézia az eleségállatokkal álmodik. Szakajtóba rakja őket, azzal rohan át egy nagy, homokos pusztán. Közben kiveri a verejték, mert nem takarta le kendővel a szakajtót. Hogy biztos észreveszik őket. A nutriákat, egereket, pockokat. A tengerimalacokat. Az ő szeretett, névtelen kisállatait.

Úgy képzelem most már, ennyi idő távlatából, nem Bodor Ádám regényének, a *Verhovina madarainak* köszönhetően született meg a *Több élet* hangosan csivitelő kedvenc állatkája, akinek társait a Bencsik Orsolya-i narratív identitás sült körtecikkelyek kíséretében vacsorára, egymaga társaságában elfogyaszt. A kisállatot mint a kisregény traumatikus motívumát az álmában futó, aggódó Teréz, Terézia szakajtójából loptam el. Egy mézszölyi eleségállatot csuktam a szekrényembe, pusztítottam el újra és újra, raktam az ölembe, fésültem ki piszkos szarufésűvel szőréből a tetveket. Barna gombszemében végig látnom kellett volna a rettenetet. Éveken át dolgoztam a hamis képen, miközben a kiszolgáltatottságot, a biztos elmúlást, a szerelmet szerettem volna megörökíteni. Valami rágcslófélét akartam, erre határozottan emlékszem, a burjánzó Tolnai-motívumok között szó se lehetett flamingóról. Anyámék kertjében abban az évben virágzott először a két magnóliafa, én pedig a Katona József utca 57-es bérház legkisebb lakásában, hetven kilométerrel arrébb, egy másik országban még nem tudtam, a *Cavia porcellus*, ha jól tartják, féltő kezekkel gondozzák, akkor is legfeljebb hat-nyolc évet él. Azt se tudtam, hogy betanított sólyomként csaptam le a homokos pusztán a fedetlen szakajtóra. Nálunk, a Vajdaságban tömzsi gyümölcsfákat, almát és körtét ültetnek a földbe, hogy felfogják, megállítsák a homokot. A szürkésbarna port, amit felmenőinken keresztül évtizedek óta szívunk magunkba. Később azt hittem, a szakajtóhoz azért van hozzáférésem, mert az Léderer Magdolna Vilma öröksége. A konyhaasztalon, a viaszosvászon terítőn tartotta. Rajta egy Nagyapáti Kukac Péter-festmény. Soha nem kérdeztem meg tőle, hogy valóban Hajtman Mátyás dédapa tyúkokkal, tehenekkel, lovakkal túlnépesített tanyáját ábrázolja-e, háttérben az istállóval, az ajtóban álló családommal. Hogy hogyan került az ő tulajdonába ez a viaszosvászon terítőre nyomtatott festmény. Anyám nagyapjának egykori birtoka.

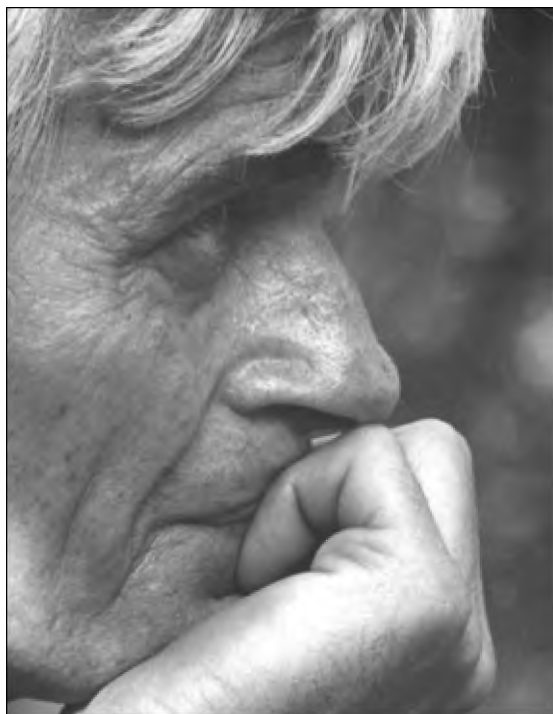
Egy magyarországi eleségállat, kiszakítva megszokott közegéből, társai közül, párzásra képtelenné válik, félelmében csivitelő hangokat ad ki. Teréz, Terézia soha nem mondta nekem, nem létezik, nem létezhet közöttünk ép híd, ami a két partot, a két országot, a két irodalmat összekötné. Mint az *Állatok búcsúja* című, befejezetlen képen. A fűtetlen budi polcrendszerének tárgyai között matatva, a cipők közé behajtogatott, bedugdosott Ijubavni romanokat, a Magyarországról hozott, piacon vásárolt Júlia-füzeteket tapogatva, simogatva én nem tanultam meg faszénparázson forrósított fémvégű pálcákkal puhafa táblát égetni. Én üszkös romok között viaszosvászon terítőre, vagy ahogy a Magdi mama mondta, viaszkosra nyomtatok. Azt, ami épp a kezembe kerül. Például Mézszölyt. A terítőre kifröccsen a tej, rászórom a lisztet, a nullást, ütök rá egy tojást. Teréz, Terézia receptkönyve, Messenger-üzenetekben elküldött útmutatói nyomán formálódik a kenyér, a linzer. A legkisebb lakásban már melepszik a sütő. Én ezt Magyarországon is lerninek mondom.

(A szövegben eredeti vagy torzított formában Mézszöly Miklós-, Esterházy Péter- és Tolnai Ottó-idézetek és -allúziók vannak.)

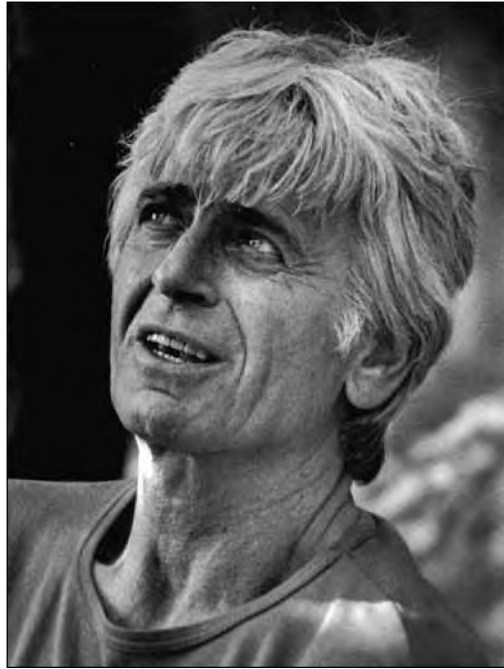
Móser Zoltán: Mészöly Miklóssal „fázok”

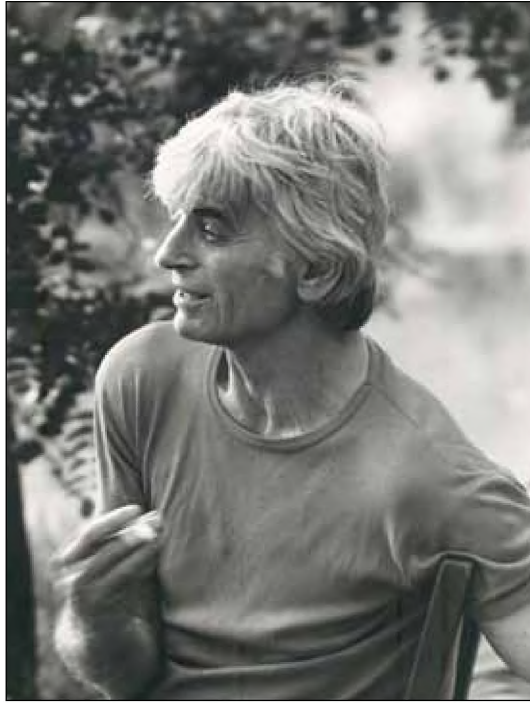
Szeretem a fákat, nem is annyira az erdőt, mint inkább egy fát, néhány fát együtt. Óshelyzet, őssors. Faság. Így és itt indokolt felvetni minden végső kérdést. „Mit csinálsz? Mit tudsz, azon kívül, hogy vagy?” Egy erdő már összemeseéli a válaszokat; ott már absztrahálódik a személyes csodám, ha ugyan nem önelveszejtésbe torkollik a rám pazarolt egyéni. Kimosott gyökerekkel, de valahogy mégis, akárhogyan is – lenni egy fának.

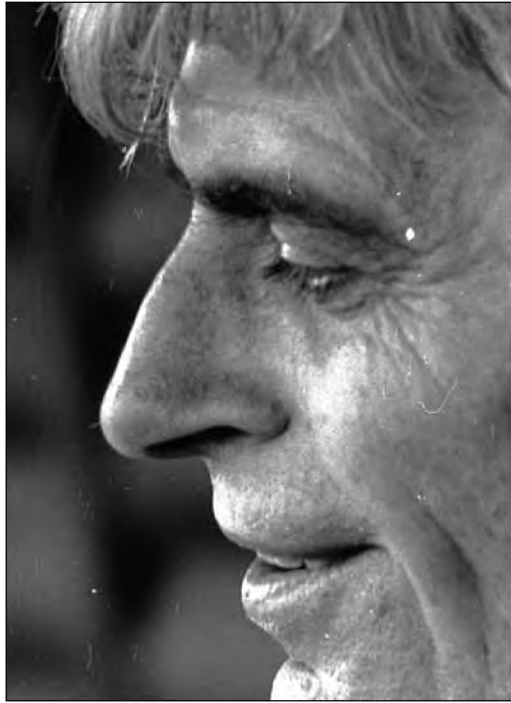
Csak a fák, csak a fák... És ha elfogynak a fák?

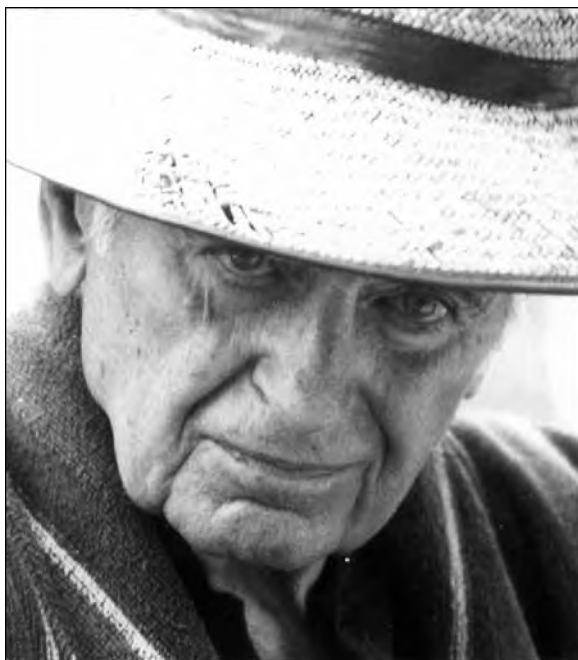
Hirtelen egy villámsújtott fa különül el a tájtól: roncs, leegyszerűsített, mozdulatlan. Sűrítetten forma és önmaga. Mint egy műalkotás. Nem él.

Milyen vigasztaló: a fák számlálatlanok!

...az ég rátapad a fák ághegyére.

...soványodott öreg korára, olyan volt, mint a lekopaszított fák, csak az egyenes tartása maradt meg.

KÉSZÜLNI KELL AZ ŐSZI VERSENYEKRE

Szolláth Dávid beszélgetése Mészöly Miklósról és Polcz Alaine-ről

Komoróczy Géza professzort 2020 nyár végén hívtam fel telefonon azzal, hogy Mészöly Miklósról kérdezzem. Nem terveztem interjút készíteni, csak a Mészöly-életrajz néhány adatának pontosításában kértem a segítségét. A telefonbeszélgetés azonban hosszúra nyúlt, egyik kérdés hozta a másikat, sőt néhány héttel később folytattuk. A valamivel több mint kétszer másfél órányi beszélgetés rövidített, szerkesztett változata az alábbi leirat.

Szolláth Dávid: Mottól meddig voltak szomszédok a Mészöly–Polcz-házaspárral?

Komoróczy Géza: Nagyjából tíz éven át voltunk ajtószomszédok a Városmajor út 48/b-ben, a forrongó időszakban, a rendszerváltás, az Írószövetség átalakulása idején, Mészölynek ekkor voltak a nagy németországi felolvasókörútjai.

SzD: Évszám szerint?

KG: 1987-től 1997-ig, ekkor kénytelenek voltunk elköltözni. Mészölyék és a mi lakásunk a második emeleten volt, az övek Basch Lóránt¹ házának eredeti része, a mienk emeletréépítés, amelynek bérletéhez csere és lelépés útján jutottunk. Vasárnap gyakran együtt ebédeltünk, a mi nagyszobánkban szép nagy asztal volt, a feleségem, Judit főzött, Alaine erdélyi stílusú vinetát (padlizsánkrémet), sült paprikát, olajbogyót hozott. Alaine akkor gyűjtötte az anyagot szakácskönyvéhez. Sok újságból kivágott recept gyűlt fel dossziéjában (aztán megízesítette őket), az ebédlőasztalnál kissé szkeptikusan nézegettük, én azt ajánlottam, legyen ez a címe: „Addig egyél, amíg élsz”, ez összekapcsolná a Hospice tevékenységével. Vidáman nevtünk; a könyv aztán, kétségkívül érthetőbb címmel (*Főzzünk örömmel!*), állítólag nagy siker lett. Abból az időből, a kilencvenes választásokról eszembe jut egy epizód. Négyesben mentünk szavazni a Városmajor utcai iskolába, feszült volt a hangulat Miklós és Alaine között. De a dolog humorba fulladt, mert bementünk a szavazóhelyiségbe, kiadták a szavazólapokat, Alaine a fülkében behúzta maga mögött a függönyt, onnan szólt ki hangosan: „Miklós, kincsem, most mindegyikbe keresztet kell tenni?”

SzD: Ez volt az első szabad választás, nyilván nem volt gyakorlatuk.

KG: Hát igen. Emlékszem a Demokratikus Charta idejére. Engem ugyan Konrád György vitt be a Charta-bizottságba, inkább a vége felé, és az üléseken nagyon lazán vettem részt, de jól emlékszem arra a Déli pályaudvarnál, a Vérmezőn tartott Charta-gyűlésre, ahol Mészöly nagy beszédet mondott, ezt ő úgy élte meg, mintha „márciusi öreg” lett volna. Komolyan vette ezeket a szerepeket, magát is a nyilvános szerepeiben, és volt egy időszak, amikor úgy érezte, hogy az írók meg tudják fordítani az ország sorsát. És nézze, Göncz Árpád fordított is rajta valamennyit.

SzD: Az évtizedekig periferiára szorított író ekkor már közmegebecsülésnek örvend és közéleti szerepet vállal. Ön milyennek látta a felelős értelmiségi szerep mészölyi kivitelezését?

KG: Ez az az időszak volt, amikor felbolydult a társadalom, a nyolcvanas évek legvége, a kilencvenes évek eleje. Mészöly ment szerepelni, imádott szerepelni, készült a szerepeire, majdnem színészi gondossággal. Nagyon fontos személyiségnek tartotta magát. Amikor átvitt hozzánk, a nagyszobában azonnal leült a kanapé közepén, más már nem

¹ Basch Lóránt (1885–1966) ügyvéd, irodalomtörténész, író, a Baumgarten-díj jogi kurátora.

fért el mellette. „Vagyok, mint minden ember: fenség.” Hiú is volt. Hogy ezen a vonalon minden – talán – előnytelen elmondjak róla, szerintem humora semmi nem volt. Ennél fogva eléggé sértődékeny volt, ha humoros tónusban beszéltek vele. Én kicsit éles nyelvű vagyok, szoktam gonoszkodva beszélni, úgyhogy nemegyszer megtörtént, hogy rektifikálnom kellett, amit Miklósnak mondtam. Megmerevedett az arca, visszahúzódt az arca mögé, és valahogy megfagyott a légkör. De aztán egy kedves szóval helyrejött.

Akkoriban volt alakulóban a Széchenyi Irodalmi Akadémia, és ő nem büszke volt, hogy ő az elnöke, hanem magától értetődőnek tekintette. Kosáryval² láthatóan nagyon jó viszonyban volt (én soha nem találkoztam vele *tête à tête*, ezért kapcsolatuk árnyalatait nem tudom megítélni). Akiért Mészöly rajongott, akit szeretett, az Göncz Árpád volt. Amikor 1990 utolsó napján Göncz lejött szilveszterezni a szigligeti Alkotóházba, és belépett a nagy klubszobába, egyenesen Mészölyhöz ment, neki köszönt először.

SzD: Göncz írói munkásságát is nagyra tartotta?

KG: Göncz írásága nem nagyon került szóba, Gönczért mint személyiségért rajongott. Ez már köztársasági elnöki idején volt. Göncz többször is eljött Miklóshoz a lakásukba, és volt, hogy áthívtak minket is. Hogy mindig-e, nem tudom. Nem biztos, hogy Gönczöt én nem korábban ismertem-e, mint Miklós. Az Európa Könyvkiadóban találkoztunk, sumer fordításkötetem második kiadása³ idején, a nyolcvanas évek elején, sűrűn jártam be a Kosuth téri épületbe, ő pedig hozta-vitte a fordítási penzumokat (a börtön után sokáig ebből élt), összefutottunk a szerkesztőségben vagy a folyosón, nagyon jólesett, hogy egy műfordító ismeri a könyvemet. Göncz olyan ember volt, aki minden – mondjuk így – partikularitáson felül tudott emelkedni kedvességével. Ő is szerette Mészölyt, más típusok voltak, mégis.

SzD: Kik jártak még Mészölyhöz ekkoriban?

KG: Esterházy Péter többször jött hozzá, egyszer egy hosszú beszélgetésüknek én is fültanúja voltam, Péter úgy beszélt Miklóssal, mint egy érett diák a tanárával. Péternél az alárendeltség persze szerepjáték volt, iróniával feltöltve, de mégis. Olyasmit mondott, ami élénken él bennem. „Egyedül te tudtad elmagyarázni, ezt vagy azt hogyan lehet megoldani.”

SzD: Ezt mire értette? Írói mesterségre?

KG: Igen, megoldani a szövegben. Volt Miklósnál egy születésnap ünnepség a lakásán. A fél magyar irodalmi elit és értelmiség ott volt. Mészöly, az ünnepelt, akkor szerénységével tűnt ki, a társaság nagyjából Göncz körül forgott. Mindenkinek tányér, pohár a kezében, Göncz csak egy poharat tart maga előtt, koccintáshoz, de nem iszik. Hogy tudod megállni, kérdeztük, hogy nem veszel ennyi finomságból. Mosolyogva felelt: a fogadások előtt, otthon kell jóllakni.

SzD: Gondolom, ez a hetvenedik születésnap lehetett, 1991-ben.

KG: Igen, úgy emlékszem. Mészöly ismertetet össze Rudolf (Rudi) Chmellel,⁴ ... Laci-val, részben a lakásán vagy itt-ott, alkalmilag. Az volt a benyomásom, hogy szereti, mondjuk így, „pályára tenni” az embereket. Én nem voltam megfelelő alany ahhoz, hogy más tegyen pályára, de ez a két ismeretség a későbbiekben sokat jelentett számomra.

SzD: Bocsnat, kihagyott a telefonvonal, nem értettem, hogy melyik Lacit említette. Szörényi Lászlót talán?

KG: Nem, a kalligramos Szigeti Lászlót. De azért, ha már Szörényi László szóba került, közbevetőleg elmondom, hogy az irodalomtörténészről, aki az Antall-kormány idején ró-

² Kosáry Domokos (1913–2007) történész, 1990 és 1996 között a Magyar Tudományos Akadémia elnöke.

³ „Fénylő ölednek édes örömeiben.” A sumer irodalom kistükre, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.

⁴ Rudolf Chmel (1939) szlovák író, irodalomtörténész, hungarológus, műfordító, politikus. Cseh-szlovákia utolsó budapesti nagykövete, szlovák kulturális miniszter (2002–2005, 2006), miniszterelnök-helyettes (2010–2012), a Most–Híd párt alapító alelnöke (2009–2014), Mészöly barátja.

mai nagykövet lett, Szilágyi János György azt írta akkoriban, hogy „nem császárosodott el” – utalással Marcus Aureliusra.⁵ Szörényinek egyébként korszakos jelentősége van a magyar irodalomtörténetben: a XVIII. századi jezsuita és egyéb egyházi szerzők terjedelmes latin nyelvű eposzait és értekezéseit, amelyek a magyar őstörténet legendáit megteremtették, irodalomként tudta kezelni. Chmel követségi garden partyján a sok vendég között hosszú sorban álltunk, Göncz, Mészöly, én, a pompás sztrapacskaért (*bryndzové halušky*). Rudi is, Szigeti Laci is becsülték Mészölyt, Laci hozta össze őt Hraballal, Havellel.

SzD: *Hogyan látta Mészöly és Polcz Alaine kapcsolatát?*

KG: Miklós és Alaine viszonyát Nádas Péter írta meg, ennél tökéletesebbet erről mondani nem lehet.

SzD: *A levelezéskötet utószavára⁶ gondol, igaz?*

KG: Igen. Alaine és Miklós nagyon erősen, mondjuk így, kölcsönösen függő viszonyban voltak. Miklós hagyta kiszolgálni magát, például a háztartásban, Alaine azonban próbált Mészöly írói tehetségén vagy legalábbis nyelvi tehetségén felnöni. Ott van például az *Asszony a fronton* története. Nem titok. Alaine megírta a kéziratot. Szigligeten voltunk. Asztalnál, társalgóban is együtt. Miklósnak az volt a szokása, hogy ha lehetett, az Alkotóházban külön szobában lakott. De azért Alaine-nél is ő érezte háziúrnak magát. Alaine persze megmutatta neki a kéziratot. Miklós dühöngött. Azt mondta, hogy itt egyetlen mondat nincs befejezve. Én is kézbe vettem, Alaine jóváhagyásával javítgatni kezdtem interpunkciós, helyesírási, mondatszerkesztési szempontból. Végigolvastam, utána Judit is, elcsodálkoztunk, hogy milyen bátor, nagyszerű könyv. Aztán Miklós is elolvasta. Olyan volt a kézirat, mint amikor az ember meglát egy darab nyers húst a hentesnél, és szinte már érzi az ínyén, milyen finom étel lesz belőle. Alaine kéziratát az egyik barátnője gépelte le, Márta (én jobban ismertem a férjét, a Hölderlint, *Énekek énekét* fordító és izlandi saga-költőt).

SzD: *Bernáth Márta, akinek Bernáth István volt a férje.⁷ Alaine ezt úgy mesélte, hogy az Asszony a fronton egy barátnőjének mondta magnóba vizsgálatásul, és aztán Nemes Nagy Ágnes biztatta arra, hogy adja is ki. Mészöly már csak a szinte kész kéziratot olvasta egy éjszaka.*

KG: Arról én is hallottam, hogy Nemes Nagy Ágnes mondott ilyesmit Alaine-nek, de azt tudom, hogy Szigligeten Miklós javítgatott a kézíraton. Teljesen kusza kézirat volt. Alaine Romániában járt iskolába, a magyar helyesírása gyenge volt, magnóba szeretett beszélni, és a kézirat gondozását másokra hagyta.

SzD: *És mi a véleménye arról, hogy a Pontos történetek, útközben Polcz Alaine magnóra mondott, majd legépelte úti jegyzetei alapján készült? A levelezésük alapján volt egy megállapodás köztük. Alaine a családjához ment ki, járta Erdélyt, és közben anyagot gyűjtött a férjének. Ehhez az is hozzátartozott, hogy Mészölynek nem mindig adtak útlevelet.*

KG: A *Pontos történetek* már kész könyv volt, amikor én Mészölyéket megismertem, úgyhogy erről nincs közvetlen emlékem. Azt nem gondolnám, hogy Miklós direkt megbízást adott volna nyersanyag gyűjtésére. Valószínűleg nem akart Alaine-nel menni. A kölcsönös függőség kétségbevonhatatlan tény, és érezhető volt kettejük között állandóan. Még olyanformán is, hogy Mészöly ezt a szöveget majdnem végleges állapotában egyszerűen átvette Alaine-től. Miklós ezt úgy szokta emlegetni, hogy tulajdonképp Alaine ment el helyette Erdélybe.

SzD: *És a többi utazásról, a nyugat-európai utakról mesélt valamit?*

⁵ *Elmélkedések*, VI., 30.

⁶ Nádas Péter: Bármilyen jó. Emléklapok halott barátaimról, in: Mészöly Miklós – Polcz Alaine: *A bilincs a szabadság legyen. Mészöly Miklós, Polcz Alaine levelezése 1948–1997*, szerk. Nagy Boglárka, Jelenkor, Budapest, 2017, 839–863.

⁷ Lásd róla Polcz emlékezését: Polcz Alaine: „Márta. A III/III asszonyszemmel”, *Jelenkor*, 2004/4, 381–387.

KG: Miklósnak azt a korszakát, amikor autón járta Európát, én nem ismertem. A Citroën kacsát a világ legjobb autójának tartotta, nagyon szerette. És amikor már betegeskedett, mi is jártunk vele. Nekünk akkor egy Škodánk volt, de az totálkáros lett, egy részeg sofőr bele-
rontott a házunk előtt parkoló kocsiába. És Miklós átadta nekünk a kocsiját azzal a feltétellel, hogy őt vagy Alaine-t néha kivisszük Kisorosziba. Jártunk egy darabig Miklós autójával, talán hónapokig. A mi nagy kalandunk az volt, hogy egy alkalommal télen Szigligetre me-
net ablakmosó folyadékot akartam venni, de fagyállót vettem véletlenül, és beleöntöttem az ablakmosó-tartályba. Már Badacsony felé jártunk, sűrűn meg kellett állni, hogy levakarjam a szélvédőt, aztán Szigligeten egy autószerelő nagy nehezen kitisztította a kocsit. De a fagy-
állóból maradt a flakonban valamennyi a csomagtartóban, és később egyszer, már Pesten, amikor Miklós nagyon megszomjazott, jól meghúzta. Judit vitte be a Péterfy Sándor utcai kórházba, kimosták a gyomrát.

SzD: *Igen, ezt a történetet Alaine is leírta az Egész lényeddel című könyvében. Állítólag három napig volt életveszélyben. Térjünk vissza ahhoz, hogy kik jártak Mészölyhöz akkoriban, mi-
lyen témákról beszélgettek.*

KG: Van egy fénykép, ahol nagyobb társaságban ülünk Miklóséknál Kisorosziban. Min-
dig politika volt a fő téma. No meg Szekszárd, és mindenekelőtt Porkolábvölgy, Miklós
menedéke, erről mindig meghatottan, érzelmesen beszélt. Úgy, mint egy nagy író a nagy
életpéldényéről. Ezt is kicsit ironikusan mondom, de talán érti. Amikor Szekszárdra ment,
mindig hozott bort három- vagy ötliteres üvegdemizsonban. Az első és a második este jókat
ittunk belőle, de harmadik nap már megsavanyodott, ki kellett önteni. Nem tette rá a dugót.
De a solymászatról például hiába próbált volna beszélgetni velem, érzéketlen voltam.

SzD: *Úgy tudom, Hanák Péterrel is összejártak.*

KG: A Közép-Európa kultúrrégió kérdése erősen foglalkoztatta Miklóst, és erről Hanák-
kal, másokkal, még Erhard Busekkel⁸ is beszélgetett, Rudi Chmel mutatta be neki. (Én
Busekkel nem találkoztam.) Szigeti Lászlóval is ez kapcsolta össze, ez a *Párbeszédkísérlet*⁹
is kiderül,⁹ Szigeti Lacinak ez nem csak eszménye volt, hanem a gyakorlatba is át tudta ül-
tetni mint könyvkiadó. Ennek az eszmének a történetírás köréből kétségtelenül Hanák Péter
az egyik fő hirdetője volt. A kezdeményezés Szűcs Jenő nevéhez fűződik, a szamizdat Bibó-
emlékkönyvbe (1980) írt cikke (*Európa három történeti régiója*), a közéletben és publicisztiká-
ban pedig Konrád és Kundera. Hanáknál ez a gondolat abban gyökerezik, hogy eltávolod-
ott Bibó István kiegyezés-kritikájától. Kétségbe merte vonni, igaza van-e Bibónak a
kiegyezést elmarasztaló nézeteiben. Ez szerzett Hanáknak széles körű elismerést osztrák és
nemzetközi történészkörökben. Később jöttek „kert és műhely” tanulmányai,¹⁰ amelyek
vonzó életszerűséggel töltötték fel a kiegyezés-kritikát. Én Szűcs Jenővel jó kapcsolatban
voltam a *Sumer és magyar?*¹¹ óta. A Hanák–Mészöly kapcsolat valójában érdekes poligon
érintkezés volt. Jenő kutatásai a nemzettudat, azaz a magyar nemzet önmeghatározásának
kísérletei történetéről (próbálok pontos lenni, mert Szűcs Jenő teljességgel antinacionalista
volt), Mészölynek az abszolút magyar tudata és Hanáknak a zsidóból magyar nemzetivé,
abból Közép-Európaivá váló gondolkodása érdekes konfigurációt alkotott. Hanáknak nagy
társasága volt, én nem tartoztam bele, de jóban voltunk a hetvenes évek vége óta (amikor
mindketten filmsorozatot csináltunk a TV-ben saját témáinkból), Hanák élete vége felé szo-
rosabban is. Világosan kibontakozott az említettek munkásságában, közéleti szerepében
egy Közép-Európa koncepciója, amely Rudi Chmelhez, Szigeti Lászlóhoz, Petr Pitharthoz,¹²

⁸ Erhard Busek (1949) osztrák néppárti politikus, Ausztria alkancellárja (1991–1995).

⁹ Mészöly Miklós és Szigeti László: *Párbeszédkísérlet*, Kalligram, Pozsony, 1999.

¹⁰ Hanák Péter: *A kert és a műhely*, Gondolat, Budapest, 1988.

¹¹ Komoróczy Géza: *Sumer és magyar?*, Magvető, Budapest, 1976.

¹² Petr Pithart (1941) cseh ellenzéki politikus, politikai gondolkodó, a Charta '77 egyik kezdemé-
nyezője, a Cseh Köztársaság miniszterelnöke (1990–1992).

Erhard Busekhez, távolabb Václav Havelhez is kapcsolódik, ezért nevezem poligonnak. Ebben már nincs benne semmi Kossuthék Dunatájából, hanem inkább a polgári Közép-Európát jelenti. Hanák polgári gondolkodású és életvitelű ember volt. Mészöly meg hát, ugye... a Babits-regények világából jön, az ő alakjait kell nagyvárosban – vagy az egzisztencializmusban – elhelyezni.

SzD: Hogyhogy, ön szerint látszott Mészölyön valamiféle kisvárosi vagy vármegyei mentalitás?

KG: Miklós ügyvéd bátyja,¹³ aki olykor meglátogatta, határozottan vármegyei kinézetű ember volt. Mészöly ezt a világot jól ismerte, de neki semmi identitásérzése nem volt vele. Hanákékkal kapcsolatosan még elmondok egy epizódot. Egy őszi napon, halottak napja környékén Miklósék vendégségben voltak Hanákéknál. Elmenet Elaine óvatlanul két gyertyát gyújtott, kitétte őket az ablakba. Nem tudom, ismeri-e a lakást. Nagy barna bársonyfüggönyeik voltak. Egyszer csak valaki az utcáról felcsöngetett hozzánk, hogy ég a függöny az ablakban. Minekünk nincs utcai ablakunk, nem vettük észre, átmentünk Mészölyékhez, volt kulcsunk egymás lakásához, és láttuk, hogy valóban ég a függöny. Valahogy lerángattuk a karnisról, hívtuk a tűzoltókat. Hanákékat nehezen értük el telefonon, nem volt meg a telefonszámuk. Amikor végül sikerült beszélni velük, Elaine nagy csodálkozva kérdezte, hogyhogy meggyulladt a függöny. Miklós rendíthetetlen nyugalommal vette tudomásul az iylesmit.

SzD: Én a Mészöly halála utáni években még egyetemistaként jártam a lakásban a hagyatékokat kutatni. Mivel Pécsről utaztam, Elaine nagyon kedvesen felajánlotta, hogy megszállhatok éjszakára is. Amikor egyik reggel kérdezte, hogy aludtam, én bevallottam, hogy nem sokat, mert egy egér állandóan felébresztett. Vízkeroszt után voltunk, és a karácsonyfáról lepotyogott diót görgette a nagy műteremszobában a dobogón, ami felerősítette a hangot. Elaine megkért, hogy intézkedjek, vegyek mérget. Én erre félig viccesen közöltem vele, hogy ne haragudjon, de én a Jelentés öt egérről írójának lakásában nem vállalkozom efféle. Nevetett. A lakás a könyvek mellett tele volt festményekkel is, például másik régi barátjuk, Vajda Júlia képeivel. Jó, hogy megakadályozták a lakástűzet.

KG: A Vajda Júlia-képek egy része a mi időnkben Elaine ágyneműtartójában volt. Miklósnak a nagyszobában állt az íróasztala egy könyvespolccal, de ott nem szeretett dolgozni, ott a korrektúraíveket lapozgatta. Amikor dolgozott, a kisszobában ült, eredetileg ez volt a cselédszoba, az ablak a lichterófra nyílt, itt volt az ágya és a kis asztal, ezen állt az írógépe. Egy idő után megtanult komputeren írni. A komputerre áttérés mértéke életkorfüggő volt a nyolcvanas években. Én Amerikában kényszerűen elég hamar kezdtem használni (egy elektronikus írógép átmeneti időszaka után, azon már volt egy sornyi betűkijelző, és tudta a sorkizárást). Mészöly is áttért a komputerre, de nem tudta megszokni, hogy ezen nem kell minden sorvégen leütnie az entert, és nem kell kitennie az elválasztójelet. Pontosan úgy írt, mint írógépen, rengeteg melléütéssel. Járt hozzá valaki, aki tanítgatta, s Miklós végül megtanulta azt is, hogy a szavakat vagy bekezdéseket be lehet feketíteni és áttemelni a szöveg más részébe. Hónapokon át lelkesen áradozott a blokkműveletek alkotáslélektani vagy filozófiai szerepéről. Nem tudom, hogy ez az ő szava-e vagy szakki-fejezés, mindenesetre azt láttam, hogy Miklós nagyon odavolt érte.

SzD: A Hamisregény is ilyen „blokkművelet”-könyv ezek szerint. Korábbi műveinek ollózási-ragasztása.

KG: A *Hamisregényt* Kisorosziiban mutatta nekem. Oda sok embert meghívtott.

SzD: Orosziiban a nyolcvanas évek elején ellenzéki összejöveteleket szervezett Mészöly, ezekről van emléke?

KG: Valóban, őhöz leginkább ellenzékiek jártak. Kukorelly mint szomszéd mindig átnézett. Akkor Nádas már elköltözött onnan. Orosziiba nyaranként, amikor Miklós kint lakott huzamosabban, többször vittük ki Elaine-t, mi is jó néhányszor voltunk. Megmutat-

¹³ Molnár Dénes (1919–2004).

ták a szigetcsúcsot, elstáztunk a bányatóhoz, fürödtünk is. Egyszer Vásárhelyi Miklóst és feleségét vittük ki, és akkor is elég nagy társaság gyűlt össze. Egy kis anekdota: mikor a társaság elvonult, Miklós mérgelődött, hogy a kertben Radnóti Sándor kitaposta valamilyik sarjadó növényét. (A mérge oka mélyebben az volt, hogy Mészölyt egyszer a *Holmi* elutasította, és sértődése szervesült.)¹⁴

SzD: *Nemes Nagy Ágnesről, Lengyel Balázsról beszéltek Mészölyék?*

KG: Miklós nagyon szerette Nemes Nagy Ágnest, és neki is, meg Alaine-nek is állandó visszaemlékezés-témája volt, hogy az '56-os napokat együtt töltötték, és miket éltek át.¹⁵ Arra nem emlékszem, hogy Lengyel Balázsék a mi időnkben jártak volna oda, akkor ők már rég elváltak. Amikor Nemes Nagy már ágyhoz kötött beteg volt, Alaine rendszeresen ebédet főzött neki, egyszer-kétszer Judit is vitt neki meleg ételt.

SzD: *Szomszédjaként, barátjaként Mészöly esendőségeit is megismerte, de hogyan látta írói munkásságát? Vannak kedvenc Mészöly-művei?*

KG: Az én Szilágyi János Györgyöz kapcsolódó pénteki társaságomban¹⁶ Az *atléta halála* érdekes módon szimbolikus jelentőséget kapott. Mi munkás emberek vagyunk, akik leülnek és dolgoznak, és ha valami készen van, akkor már csak azt nézzük, mi a következő feladat. Ezt az Óze Bálint-os mondatot, hogy a győzelem után azonnal „készülni kell az őszi versenyekre”, Szilágyi dobta be a pénteki összejövetelek beszélgetéseibe, és amolyan életjelszó lett. Szilágyi szerette Mészölyt, jelentős írónak tartotta, de nem jártak össze, kétszer-háromszor ha találkoztak. Amikor nálunk volt a péntek este, Miklós is átjött.

SzD: *Az atlétaság mint munkaetika? Hildi ezt írja: „Ha jól összeszámolom, kevés olyan napunk volt a tíz év alatt, mikor Bálint ne készült volna valami versenyre...”*

KG: Nem maga az atlétaság. Se Szilágyi, se én soha életünkben nem sportoltunk, de az, hogy az életed kitöltik a teendőid, és ha megcsinálsz, elérsz valamit, már nem az számít, hanem a következő feladat. Szilágyinak sokkal többet számított, hogy ő maga elégedett legyen valamivel, mint hogy bármifajta elismerést kapjon érte. Gondolom, magának Mészöly a legkedvesebb írója, ha könyvet ír róla...

SzD: *Ha nagyon élére állítjuk a kérdést, akkor az ő korában szerintem ő volt a legnagyobb magyar prózaíró. Versenyben van Mándy, Örkény, Ottlik és még néhány név, de azért nem sok. De hát én elfogult vagyok.*

KG: Lehet, hogy magának van igaza. Esterházy Péter, Nádas Péter még fiatalok voltak, és még nem pályájuk csúcán (bár a *Fancsikó és Pinta*, a *Termelési-regény*, illetve *A Biblia*, a *Kulcskereső játék* már megvoltak). Németh László már a harmincas években saját maga epigonjává vált, és más prózaíróink nem hasonlíthatók Mészöly paradigmatisz írásaihoz. A költőket kihagyjuk ebből a játékból?

SzD: *Maradjunk a prózánál talán.*

KG: Jó. Mándynak vannak írásai, amelyeket nagyon becsülök, de ezek nagyjából – talán méltánytalanul mondom – szösszenetek. A Mándy-mitológia érvényes mitológia, jól bele tudja élni magát az ember a külvárosi közegbe, amelynek erős zsidó atmoszférája van (Teleki tér), vagy a mozivilágba, de ez mitológia. Déry is ott van a mezőnyben. Nem biztos,

¹⁴ Ehhez lásd Radnóti Sándor Mészöly-portréját, in: *Sosem fogok memoárt írni*, Budapest, Magvető, 2019, 179–185.

¹⁵ Lásd az alábbi visszaemlékezéseket: Nemes Nagy Ágnes: Négyen – 1956-ban, in: *Erkölc és rémület között: in memoriam Nemes Nagy Ágnes*, szerk. Lengyel Balázs – Domokos Mátyás, Nap, Budapest, 1996, 80–85.; Polcz Alaine: Történet négyünkről, *Újhold Évkönyv*, 1991, 289–298.; Lengyel Balázs: Mészöly más, in: *„Tagjai vagyunk egymásnak”*. A Tarsuszi szavaival köszöntik a hetvenéves Mészöly Miklóst barátai, szerk. Alexa Károly – Szörényi László, Szépirodalmi, Budapest, 1991, 45–47.

¹⁶ Erről lásd: Kerényi Károly és Szilágyi János György levélváltása (1942–1965), *Jelenkor*, 2018/2, 176–200.; továbbá: Vajna Márta: Emlékezés Devecseri Gáborra, Szilágyi János Györgyre és baráti társaságukra, *Jelenkor*, 2018/2, 201–214. Mindkét dokumentum sajtó alá rendezője: Komoróczy Géza.

hogya a *Felelettel*, és az se biztos, hogy fiatalkori avangárd műveivel, hanem a *G. A. úr X-bennel* és a *kiközösztővel*. Örkenyt sokra tartom, nagyon is szeretem, számomra elbeszélő prózájának a *Szilveszter* és a *Niagara Nagykávéház* a csúcsa. A drámái, azok autonóm világ, de ha belegondolunk, igazodása Aczél elvtárshoz, leginkább a Rajk-perről szóló darabban...

SzD: A Forгатókönyv című darabra gondol?

KG: Igen, ez kicsit relativizálja Örkenyt. Mészöly meg Örkeny egymás mellé állítható úgy is, hogy egyikük az Aczél-korban sikeres lett, a másik meg akkor nem tudott sikeres lenni. Persze az *Egyperces novellák* nagyobb része zseniális, a posztumusz kiadások felduzzasztották ugyan, de akkor is zseniális. De nem akarnék belesétálni abba a zsákutcába, hogy mert Mészölyről van szó, más, talán nem kevésbé fontos írókat leszólok. Igen gazdag volt a kor irodalma. Szóval, ha az ember úgy gondolja, hogy Szophoklész *Oidipusz Kolónoszbán*ja a korszak nagy műve, azért van hely mellette fiatalabb kortársának, Euripidésznek is.

SzD: Mészölytől mit szeret leginkább?

KG: A *Saulus*, az biztos, hogy a legjobbak között van, meg a solymászkönyve is, a *Magasiskola*, és a már említett *Atléta* persze. Az esszéit nem olyan nagyon szeretem. Az előbb említett Ottlik egykönyves szerző. Az *Iskola...* nagy hatással volt énrám is, de ez volta-képp azért egy önálló Musil-variáció. Megértem Lengyel Péter elköteleződését iránta, de Mészölyt én is magasabbra teszem.

SzD: Mészölynél is sok az átvétel, az ihlető olvasmány.

KG: Ez megvan sok magyar íróban, még ha régen nem hívták is intertextualitásnak. Németh László is abból élt voltaképpen, hogy egy-egy elolvasott könyv után saját gondolatokat generált minden nap. Mészölynek a beszélgetéseinkben is Camus volt a csillaga, talán Camus és Beckett. Ez eléggé nyilvánvaló. Az ő esszéisztikus jegyzetei olvasónapló benyomást tettek rám, vagy mondjuk úgy, hogy ezek „jegyzetek olvasás közben”. Végére is, ha az ember olvas, nem tud nem figyelni a mások kérdésfeltevésére vagy gondolatmenetére.

SzD: És mi a véleménye a Saulus bibliai világról?

KG: A *Saulus*ban nincs annyi *couleur locale*, mint Spiró regényében, a *Fogság*ban. Spiró külön kutatásokat folytatott (Jeruzsálemet illetően ezt már a *jövevényben* kezdte). Miklós – úgy tudom – nem is járt Jeruzsálemben, de abban a nagyon absztrakt magasságban, amelyben ő a meggyőződés-váltás problémáját tárgyalja, tényleg erőteljes légkört teremtett meg. Én, amikor először voltam Jeruzsálemben, a Damaszkuszi-kapu és a Jaffa-kapun voltak az orientációs pontjaim, persze nem Mészöly miatt. A város a Damaszkuszi-kapun kívül és belül két, egészen más világ. A kapu belső tere terem nagyságú, és amikor innen belép az ember az óvárosba, és megáll az ókori topográfia szerinti három főút elején, az az arab–zsidó–keresztény világ találkozási pontja. A kaputól Észak felé elindulva azonnal benne vagyunk a mai muszlim világban. A Damaszkuszi-kapunál át lehet élni a váltást a két világ között. Na most, amit Mészöly a regényben megírt, az éppen a teljes megváltozás, váltás egy világnézetéről egy egészen másra.

SzD: Azt mondja, hogy a pálfordulásban magának a helynek is van szerepe? A hely határjelle-gének?

KG: Mészöly az *Apostolok cselekedeteinek* leírásából közelít, és erősebb benne a keresztény élmény, mint a zsidó. Pál apostol leveleiben sokkal több gondolatiság van, mint az *Apostolok cselekedetei* narratívumában. És Mészölynél ez hitelesen jelenik meg.

SzD: Egy szekszárdi származású Mészöly-kutató, P. Simon Attila szokta mondani, hogy Mészöly sivatagában „szurdik” is van, méghozzá tolnai nyelvjárásban.

KG: A szurdik nem más, mint a „vádi” (*wadi*), azaz „száraz meder”, arabul. A tavaszi esőzések után lefolyik benne a víz, kiszárad, de mindig van valami gyér növényzet benne. Szemben a partok sivatagával. Ebben pontos a *Saulus*.

SzD: A *Saulus palesztinai sivatagának* és a *Magasiskola hortobágyi pusztájának* szerintem vannak közös vonásai, akármilyen furcsa, a térélmény mintha hasonló lenne.

KG: Ezt nem tudom, de a Kiskunsági Nemzeti Parknak az országút mellett néhány négyzetkilométernyi része valódi homokszivattyó volt, igazi homokdűnékkel. Ezt most már eléggé beépítették, ha a Kunságban jár, ott minden város túl van fásítva. A túlfásított alföldi falvak 150 évvel ezelőtt homokpuszták voltak. Ebből a szempontból Mészöly regényének némi tájélmény, némi olvasmányélmény és nagy képzelőerő a forrása. A *Saulusból* elágazik egy témakör, amelyet eddig nem érintettünk. A vallás és ennek az oldalágán a zsidóság.

SzD: *A posztumusz közölt A zsidókérdés útvesztői című tanulmányára gondol?*

KG: Az is egy blokkművelet-tanulmány volt, a zsidókérdés-tanulmány. Talán nem egészen Mészölyé, de Wilhelm Andrásé is. Ha jól emlékszem, először ő adta ki a *Holmi*-ban, két részletben. Kötetben részben más a szöveg. Nem lezárt írás.

SzD: *Igen, Elaine tudta és jóváhagyása nélkül közölte a Holmi 2004-ben.*

KG: A zsidókérdés-esszé ügyében próbálok pontosan fogalmazni. Mészöly ott nagyon pontosan leírja a zsidók helyzetét a magyar társadalomban, anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben megkísérelné az azonosulást velük, ezen a ponton én idegennek érzem az ő cik-két. Sok benne az olvasott, kevés a megélt anyag. (Van az is, de épp a *Két emlék* nem tartozik hozzá szervesen.) Két világ, zsidók és magyarok. Miklósnál én soha nem tapasztaltam a nemzeti büszkeség túlzásait, magyarkodást vagy ilyesmit meg végképp nem, de az, hogy vagyunk mi és vannak a zsidók, mert ez az alaphangja, ez nem szerencsés. Schweitzer József¹⁷ éppen a *Jelenkor*-ban mondta, utolsó nyilatkozatai egyikében: „A magyarországi zsidók magyar zsidók akartak lenni. Beleilleszkedve a művelődésbe, a kultúrába. (...) Ez az alapvető törekvés nem mindig talált őszinte elismerésre, de a törekvés mindig őszinte volt, hogy tudniillik a magyarsággal együtt, magyar zsidókként szerettünk volna élni.”¹⁸

SzD: *Mészöly gyógyíthatónak tartotta a társadalmi traumát, a „nemzeti tudat” terápiájának lehetőségét kereste.*

KG: Igen, de nem volt pedagógus alkat. Visszatérnék a vallásra. Elaine vallásos volt, templomjáró, de nem szigorúan ritualista, őt főként a túlvilág – a halál folyamata alatti és utáni élet – érdekelte. Ezen Miklós mosolygott, de őt is gyakran elragadta a fantázia az irracionális távlatok felé. Hogy van dimenzió a racionális világon kívül, talán ez a precíz kifejezés; hogy érdemes számot vetni azzal, hogy más dimenziók is vannak. És a lelki élet, a váratlan koincidenenciák nagyon izgatták. De a szó egyházi értelmében nem volt vallásos. Azt el nem tudom képzelni róla, hogy imádkozott volna. Ebben az értelemben biztos nem volt vallásos. Ismerte Bulányi Györgyöt...

SzD: *Ő ki volt?*

KG: Bulányi a szocializmus idején katolikus szerzetes-papként dogmatikai érvekkel szembe fordult a békeegyházzal, a papi hierarchiával. Őt börtönben, megtöltötték, hogy misézzen, kiközösítették az egyházból, egyebek. Kis gyülekezete a lakásán járt össze, a mi időnkben történetesen a Városmajor utcában, a velünk szemben álló házban lakott. Én soha nem beszéltem Bulányival, de az utcán láttam. Nem hinném, hogy rendszeresen összejártak volna, de Mészöly szimpatizált vele. Ennek kézenfekvő oka, hogy Bulányit üldözte a Kádár-rendszer, és Miklósnak ez rokonszenvet keltett. Bulányi dogmatikus katolikus merevséggel és a teológiai dimenzióra is kiterjesztve a személyes felelősséget hirdette, és ez tetszett Mészölynek. Őszintén szólva, ez nekem is tetszik, de sokkal messzebb-ről, mint Miklósnak. Ő volt az egyetlen egyházi ember, akivel Mészöly érintkezett.

SzD: *Előző beszélgetésünk után kicsit utánanéztem én is Bulányi Györgynek. Az ő mozgalma a katonai szolgálatmegtagadást hirdette. Ezt a gondolatot Mészöly is támogatta fiatalkori háborús tapasztalatai miatt.*

¹⁷ Schweitzer József (1922–2015) egyetemi tanár, vallástörténész, országos főrabbi.

¹⁸ Schweitzer József: Itt vagyunk, küldjétek bennünket! (Sz. Koncz István beszélgetése), *Jelenkor*, 2010/9, 949–956., 955.

KG: Ehhez tartozik, hogy a Városmajor utcai házban, a kert felől nyíló kis kertészszobában (ahol volt egy falikút meg egy kis WC is) hosszabb ideig lakott Csapody Tamás. Nagy érdeme volt, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, egész fiatalon szerepet vitt a szolgálatmegtagadók csoportjában, ez beszélgetési téma volt Mészöly és Csapody között. Egyszer-kétszer hármásban is beszélgettünk, és mintha Miklós, az egykori katona, vállalt is volna valami fellépést a mozgalomban, erre pontosan nem tudok visszaemlékezni, de az biztos, hogy erkölcsileg támogatta őket.

SzD: A Hadkötelezettséget Ellenzők Ligájának 1985-ben Mészöly lett az első elnöke.

KG: Nyilván Csapody kérte fel. (Csapody ma egyébként a Semmelweis Egyetemen a Magatartástudományi tanszék docense, a holokauszt történetével, egész konkrétan a bori munkaszolgálat történetével foglalkozik, páratlanul jó kutató.) Amikor Kószeg Ferenc megalakította a Helsinki Bizottságot, akkor is rögtön Miklós lett a tiszteletbeli elnöke. Miklós erre büszke volt. (Visszavonulása után a formális tisztséget én örököltem tőle.) Egyébként nekem is volt egy tanítványom, aki börtönbe került szolgálatmegtagadás miatt.

SzD: Mesélt Mészöly a háborús emlékeiről is?

KG: Írt a hadifogságról, a szökéséről, de nem beszélt róla. Nekem feltűnt, hogy az egyik kezével nem tudott emelni. Csomagcipelésnél egyértelműen segítségre szorult. Azért tűnt fel, mert Dobrovits Aladár professzor, egyik tanárom az egyetemen, hasonló bizarr bémultságot szerzett a hadifogságban.

SzD: Nem lehetséges, hogy ez Mészöly kézművétei miatt lehetett inkább? Dupuytren-kontraktúrája volt, ami egy kötőszöveti betegség, összehúzza, zsugorítja az ujjakat.

KG: Az utcáról, a Városmajor utcai házról még szeretném elmondani, hogy annak idején Basch Lóránt hívta oda Miklóst, ezt Alaine elég pontosan többször leírta. Alaine-nek az idők mélyén volt egy albérlete a közelben, a Csaba utcában, ezt csak elbeszéléseiből tudom, onnan költözött Miklóshoz. Maga a ház, a Városmajor utca 48/b, pontosabban annak a földszinten az utcai része a mi időnkben még Nyugat Emlékmúzeum volt. Egykor a majdani múzeum volt Basch lakása, a ház államosítása után ő maga hívott a ház más részeibe lakókat. Lakott itt Kass János és Hajnal Gabriella is.¹⁹ A rendszerváltás után az önkormányzat eladta a lakásingatlanokat, Mészölyék és mi is megvettük a lakásunkat. A hetvenes évek óta az első emeleti lakásban egy vállalkozó, Haris György lakott, ő is megvásárolta a lakását, majd a PIM-től megszerezte a Nyugat-múzeum helyiségeit is, két kiállítás rendezett benne (Gábor Marianne festő- és Jung Zsenya fotóművész egyéni tárlatát), mindjárt ezután pedig irodája vette át a helyiséget. Idővel kivásárolta a ház többi lakóját is, amikor már csak hárman maradtunk, Mészölyék, ők és mi, némi nyomásra mi is eladtuk neki a lakásunkat. Mészölyék életük végéig ott maradtak. Ma Nyugat Emlékház nincs, helyén lakáséterem működik, a kapu mellett az egyik oldalon cégfeliratok, a másikon emléktábla: Ebben a házban élt és alkotott több mint 34 éven át Polcz Alaine és Mészöly Miklós.

¹⁹ Kass János (1927–2010) grafikus, szobrászművész, felesége, Hajnal Gabriella (1927) grafikus, textilművész.

A MÉDIUM

Mészöly és a film(esek)

Mészöly Miklós és a film kapcsolata legalább kétféle aspektusból vizsgálható. Az egyik és egyben legkézenfekvőbb az irodalmi műveiből készült adaptációk világa. Három egész estés munka született mostanáig: Gaál István 1970-ben bemutatott *Magasiskolája*, Sólyom Andrásról a *Pannon töredék* (1997) és Surányi András *Film...-je* (2000). Mindhárom műnek gazdag a kritikai recepciója; jómagam a *Magasiskoláról* írtam részletes elemzést.¹ Kevésbé ismert Az *Állatforgalminál* adaptációja: az elbeszélésből Bódy Gábor forgatott tévéjátékot főiskolás tanulmányai alatt, 1973-ban. A másik lehetséges megközelítési mód Mészöly filmes esszéinek vizsgálata. A *Magasiskola* megfilmesítésének idején Mészöly fontos filmelméleti tanulmányt publikált *A „tettenérés” dialektikája (A cinema direct útmutatásai)* címmel a *Filmkultúra* 1969/2-es számában, s azt *Warhol kamerája – a tettenérés tanulságai* címmel felvette *A tágasság iskolája* esszéi közé.² Hasonló elméleti kontextusban beszélt a *Magasiskola* megfilmesítéséről a rendezővel közös interjújában.³ Mészöly a filmi közlésmód realizmusával kapcsolatos, saját írói programjához kötődő gondolatai összefüggésbe hozhatók a hetvenes évek Bódy Gábor, Erdély Miklós, Hajas Tibor és Jeles András nevével fémjelzett neo-avantgárd művészetének elméletével és gyakorlatával.⁴ A film médiuma segítségével folytatott poétikai kutatás legfontosabb eredménye a *Film* című regény lett, amelynek irodalmi és film szempontú elemzését Sággy Miklós végezte el több tanulmányában.⁵ Az újabb forráskiadványok szintén kínálnak lehetőséget Mészöly és a film kapcsolatának kutatására. Ezeket a szálakat igyekeztem felfejteni az író és Polcz Alaine levelezéséből,⁶ s erre a *Műhelynaplók* is nyújthatnak némi lehetőséget.⁷ A legutóbbi izgal-

¹ Gelencsér Gábor: Tárt elhatároltság. Mészöly Miklós és Gaál István, avagy a „tettenérés magasiskolái”, *Metropolis*, 2005/3, 64–73.

² Mészöly Miklós: *A tágasság iskolája*. Szépirodalmi, Budapest, 1977, 137–148.

³ Zs.[ugán] I.[stván]: A realizmus parabolái irodalomban és filmen. Beszélgetés Gaál Istvánnal és Mészöly Miklóssal, *Filmkultúra*, 1970/4, 20–28.

⁴ Lásd ehhez: Gelencsér Gábor: Módosítások. Mészöly Miklós realizmuselmélete és a hetvenes évek avantgárd dokumentarizmusa, *Apertúra*, 2009. tavasz <https://uj.apertura.hu/2009/tavasz/gelencser-2/> (Utolsó letöltés: 2020. 11. 26.)

⁵ Sággy Miklós: Mészöly felvevőgéppel. Mészöly Miklós *Film* című regényéről. In: Uő.: *A fény retorikája. A Technikai képek szerepe Mándy Iván és Mészöly Miklós munkáiban*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2009, 151–204; Sággy Miklós: Egy forgatás-regény megfilmesítése. In: Uő.: *Az irodalomra közelítő kamera*, Kalligram, Budapest, 2019, 96–112.

⁶ Gelencsér Gábor: Jelenetek egy házasságból. Mészöly Miklós és Polcz Alaine levelezése filmről. *Jelenkor*, 2018/1, 77–81.

⁷ Itt bukkan fel először a Warhol-esszé alcíme, a „tettenérés tanulságai”, továbbá olvasható jegyzet Huszárik Zoltán *Elégűjáról* és *Szindbádjáról* is. (Mészöly Miklós: *Műhelynaplók*, a szöveget gondozta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Thomka Beáta és Nagy Boglárka, Kalligram, Pozsony, 2007, 260. és 830.) Utóbbi kifejtése *A pille magánya* című kötetében található. (Mészöly Miklós: In memoriam Huszárik Zoltán. Jegyzetek, körvonalak egy lehetséges filmtematikához. In: Uő.: *A pille magánya*, Jelenkor, Pécs, 1989, 69–71.) Erre az írásra később még visszatérek.

mas fejlemény pedig egy eddig ismeretlen Mészöly-kézirat felbukkanása Tóth János rendező-operatőr hagyatékából.⁸

A rövid írás jellege és a filmterv címzettje az író és az ötvenes-hatvanas évek avantgárd, kísérletező alkotói filmesének kapcsolatára irányítja a figyelmet. Több itt a megvalósulatlan terv, mint a létrejött produkció, mégis betekintést nyújtanak az író műhelyébe, újabb vonásokkal gazdagíthatják művészi arculát. A már megjelent irodalmi művek adaptációi, ha nem függetleníthetők is tőle, alapvetően rendezői, illetve az adaptálás szempontjából vetnek fel kérdéseket. Az elméleti esszék másfajta, ugyancsak közvetett kapcsolatokra utalhatnak, miszerint Mészöly Miklós prózapoétikai elméletének alakításakor mintaként tekintett a film médiumára. Az író filmtervei, saját munkáinak forgatókönyvvé formálása, továbbá inkább játékosnak, avagy jelképesnek tekinthető filmszerepei jóval közvetlenebb, életszerűbb kötődést jeleznek a filmek és a filmesek világával, ahogy azok egyfajta médiumként alkalmazták Mészöly személyét experimentális munkáikban. Ebben a rövid áttekintésben az utóbbi szempontból mutatom be Mészöly és a film(esek) kapcsolatát.

*

Kezdjük a legkevésbé érdemének tekinthető közreműködői szereppel – amely valóban szerep, Mészöly ugyanis több filmben felbukkan színészként. Az ötvenes évek legvégén és a hatvanas évek elején forgatott filmek az érett férfikorba lépő, megnyerő fellépésű férfit mutatják, s a rendezőknek alighanem erre a „fotogéniára” volt szükségük, meg persze arra a hozzáértőknek szóló jelentéstöbbletre, hogy egy író láthatnak a vásznon. Nem színészi kvalitásokról van tehát szó természetesen, hanem kisugárzásról, auráról, ám hogy ezzel milyen karaktereket formál meg Mészöly, az azért sokatmondó.

Jancsó Miklós nagyjátékfilmes, öt gyorsan a világhír felé röppentő pályafutása elég későn, negyvenéves kora körül indult. Előtte a rendező művészi kisfilmekkel kereste önálló stílusát: a művészekről szóló alkotások a dokumentumfilmeknél – nem beszélve az ötvenes évek termelési híradásairól – szabadabb lehetőséget kínáltak számára ahhoz, hogy az alkotások és az életút bemutatásán túl saját filmes kifejezőeszközeivel is megidézze a szóban forgó művész szellemét, formavilágát. *A város peremén* (1957), a *Derkovits* (1958) és a *Halhatatlanság* (1959) című munkái egyfajta trilógiát alkotnak. Az első József Attiláról szól, a harmadik a fasizmus áldozatául esett szobrászról, Goldman Györgyről. Utóbbiban Jancsó a (részben elpusztult) szobrok mellett a Horthy-korszak közegét, a munkásmozgalom akcióit és a koncentrációs táborok világát is megeleveníti, még hozzá nem archív felvételek, hanem erősen stilizált játékfilmes jelenetek segítségével. Ebből következően a történelmi háttér előtt a művész alakját is hasonló módon, azaz játékfilmes eszközökkel kell felidéznie, egy őt alakító, rá emlékeztető szereplő segítségével. Goldman karakterének megformálására kéri fel tehát a rendező Mészölyt. Jó érzékkel nem a dramatikus történelmi helyzetekben lépteti fel, amelyekben valódi színészi játékra lett volna szükség, hanem az alkotómunkát, az anyaggal (az agyaggal) való küzdelmet rekonstruálja nagy kifejezőerejű képekkel (a fortyogó masszából „kinövő” szobor, majd a képlékeny formák lerombolása, összenyomása, szétválása a film legjobb pillanatai közé tartoznak, amelyek egyúttal a művész sorsát is szimbolizálják, szemben a filmben többször eluralkodó allegorizmussal). Mészöly tehát az alkotó, illetve az alkotás médiumaként van jelen a filmben: voltaképpen koncentrált figyelmét látjuk szemüveges arcközeliében. Nem kell tehát játszania; csupán intenzív jelenléte teremti meg a karaktert, ám ebben teljes művészi egzisztenciájával vesz részt.

⁸ A Mészöly-szöveget és rövid kommentáromat lásd az *Apertúra* 2020. téli számában <https://uj.apertura.hu/2020/tel/meszoly-miklos-filmterve-toth-janosnak/>; <https://uj.apertura.hu/2020/tel/gelencser-meszoly-miklos-filmterve-toth-janosnak/> (Utolsó letöltés: 2020. 11. 26.)

Hasonló szerepre és bizonyára hasonló megfontolásból kéri fel Mészölyt néhány évvel később Bácskai Lauró István egyetlen, a Balázs Béla Stúdióban készült kísérleti filmjében, az *Igézetben* (1963). Az író ezúttal nem egy konkrét művészt, hanem „a” művészt alakítja, s nem szobrászt, hanem zenészt. A nem elbeszélő struktúrájú film két motívumot ölt egymásba, s magát a szerkesztési elvét is meghatározza a zenei forma, témája pedig voltaképpen a zene (a művészet) születése, pontosabban megszólalása; az az út, annak a csodája, „igézete”, ahogy a puszta anyagból az általa, illetve rajta megszólaló, ám abban a pillanatban már tőle eloldódó hang lesz. A két motívum helyszíne pedig egyfelől egy öntóműhely, ahol a húros hangszerek fontos eleme születik, másrészt a Zeneakadémia koncertpódiuma, ahol a zene felhangzik (a színpadon többek között a Sepsey vonósnégyes tagjai láthatók, de Eötvös Péter darabját a film hangsávján a Szécsy vonósnégyes szólaltatja meg). Mészöly zeneszerzőként azonosítható karaktere a nézőtérrel egyedül figyelni elmélyülten a próbát, majd a film zárlatában elhagyja a koncerttermet, autóba ül és elhajt. Ezekben a történetként nem, legfeljebb szituációként értelmezhető helyzetekben az íróra ismét a koncentráló alkotó léthelyzetének megformálása hárul, amit a film elvont közegében kitűnően teljesít.

Mészöly harmadik „filmszerepe” ezektől eltér: egyrészt immár önmagát alakítja, másrészt jelenléte rövid epizódra korlátozódik egy egész estés filmben. Ismét Jancsó a rendező, de ez már az Opus 1-esnek tekinthető alkotása, az *Oldás és kötés* (1963). Járom Ambrus, a Latinovits Zoltán által megformált első generációs értelmiségi karakterrajzának gazdagításához járul hozzá rövid felbukkanása a Belvárosi-kör írói asztalánál, ahol Mészöly több kollégájával együtt – Csoóri Sándorral, Hernádi Gyulával (aki a Lengyel József novellájából készült film forgatókönyvírója volt, ám nevét nem írhatták ki a stáblistára, mert épp „indexre” tették), Gyurkó Lászlóval, Konrád Györggyel, Tornai Józseffel – van jelen. Az epizódon belül azonban mégis főszereplővé lép elő, hiszen később az írói társaság is átsétál a házi buliba, ahonnan Ambrus átnézett hozzájuk, élén a Belvárosi-kör „doyenjével”,⁹ Mészölyvel, aki barátságosan meg is lapogatja a zaklatott lelkiállapotban éppen elsiető főhőst.

A kis szerepek filmes kapcsolati hálók szövésére is lehetőséget nyújtottak; a továbbiakban ezeket próbálom felfejteni.

*

Az együttműködésnek Jancsóval Mészöly és Polcz Alaine levelezésének tanúsága szerint majdnem forgatókönyvírói munka lett az eredménye. A művészeti kisfilmtrilógia középső darabja, a *Derkovits* kapcsán ugyanis Nemeskürty István stúdióvezető az íróról szóló játékfilm rendezésére biztatja Jancsót, aki Mészölyvel akarja a történetet megírni. Az elképzelés központi gondolata az író egyik levele szerint: „egy ember, aki nem hajlandó eladni önmagát”.¹⁰ Mészöly ódzkodik a feladattól, kitér, halogat – s végül nem lesz a tervből semmi, ahogy a további, a levelekben utalásszerűen emlegetett filmszerepekből sem.¹¹

A másik, kacskaringósabb és szerteágazóbb szál az *Igézetből* indul. Ennek a filmnek az operatőre ugyanis az a Tóth János, akinek Mészöly a most előkerült tervet írta. A vélhetően a hatvanas évek végén keletkezett szöveget azonban (a kéziraton nincs évszám, a borítékon található pecsét pedig olvashatatlan) megelőzte, illetve kísérte Mészöly munkakapcsolata Huszárik Zoltánnal, aki ekkor forgatta Tóth Jánossal legkiválóbb rövidfilmjeit, az *Elégiát* (1965), a *Capricciót* (1969) és az *Amerigo Totot* (1969). A *Magasiskola* megfilmesítése

⁹ Ständeisky Éva: *Az írók és a hatalom 1956–1963*, 1956-os Intézet, Budapest, 1996, 455.

¹⁰ *A bilincs a szabadság legyen. Mészöly Miklós–Polcz Alaine levelezése 1948–1997*, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta Nagy Boglárka, Jelenkor, Budapest, 2017, 225. A felkérésről érintő további leveleket lásd a 223. és a 230. oldalon. Utóbbiban szó esik a Goldman-film korabeli betiltásáról is.

¹¹ Uo. 287/19. j.

először Huszárik részéről merült fel,¹² majd Mészöly egy kifejezetten a rendezőnek szánt forgatókönyvet írt a *Jelentés öt egerről* (1967) című kötetben megjelent – amelynek borítóját, csakúgy, mint a *Saulusét* (1968) és a *Pontos történetek útközben* című regényét (1970) Huszárik tervezte –, 1960-as keltezésű *A három burgonyabogár* című elbeszéléséből.¹³ A meg nem valósult munka vélhetően egy hagyományosabb elbeszélés módú történetet eredményezett volna a második világháború utáni Magyarországról. A négy, frontot megjárt férfi bolyongásában azonban ott volt a szándék és a lehetőség, hogy megbízásuk, a vidéki burgonyaosztás belső úttá stilizálódjon, illetve a külső és a belső utazás mezsgyéjén egyensúlyozzon. A lehetséges film terve Mészölynek is fontos volt, hiszen később *Ami jön* címmel (és *képsorok egy elképzelt filmhez* alcímmel) újabb változatot írt a történetből, s az bekerült a *Szárnyaslovak* (1979) kötetbe, de felvette *Az én Pannóniám* című, 1991-es antológiába is.

Hasonlóan izgalmas lehetőségre utal és filológiai is sokatmondó körülmény a *Film* című regény részletének publikálása a *Filmkultúra* 1973/3. számában, amely tehát megelőzte a többi folyóiratközlést (1975) és a regény első megjelenését (1976). Huszárik érdeklődését már a *Szindbád* leforgatása után keltette fel a készülő mű, Mészöly pedig a részlet közléséhez írt bevezetőjében a *Szindbád* alapján néz bizakodva Huszárik adaptációja elé. A magyar filmtörténet súlyos vesztesége, hogy ez a terv sem valósult meg.

Ahogy a többi sem. Erről, immár post festo, a Huszáriknak címzett in memoriam-írásban ad hírt az író. *A pille magányába* felvett alig háromoldalas szöveg alapján a konkrét filmtervek mellett az is kiolvasható, mi volt Mészöly számára izgalmas, követendő minta Huszárik filmes gondolkodásmódjából. A cinéma direct és elsősorban Andy Warhol kamerájának „útmutatása” mellett az író tehát egy magyar rendezőtől is kapott útmutatást.

Az *In memoriam Huszárik Zoltán* című szövegben arról ír, hogy saját próza-törekvései a Huszárik-filmekben kiolvasható irányban „keresnek új játékat”. Hogy milyent, azt a következőképpen fejt ki: „Különösen Huszárik *Elégiájának* összefüggés-rendszere nem idegen a fentiekől. A *Szindbád* építkezése sem. Noha mindkettő másképp, mégis mindkettő hajlik arra, hogy úgy állítsa meg a művön belüli időt, hogy egy mindenkori idődimenzióban is érvényes lehessen. Vagyis az állandó jelenidőben keresni meg azt a kollektív érvényességet, amiben a tegnap és ma közelebb kerülnek egymáshoz; s már előlegezik egy lehetséges jövő jelenidejét. Úgy általánosítani tehát, hogy maga a valóság általánosodjék, a maga egészében – s ne egy adott sztori, konstrukció akarja elhíttetni, hogy mi volt, van, lesz, hogy mi a valóság.”¹⁴

A rövid bekezdés egyrészt lényegretörően ragadja meg a *Szindbád* időkezelését, másrészt összekapcsolja a mészölyi „filmelmélet” korábbi fázisát, a realizmus-problémát a film nyelvi természetéhez legalább annyira szorosan kapcsolódó idő(szervezés) problémájával, amely a „realizmus parabolái” után Mészölyt íróként is foglalkoztatta. Thomka Beáta írja Mészöly-monográfiájában: „Mészöly intenciója egy olyan időkategórián alapuló epikai hitelesség megteremtése, amely a történeteszerű elemek, megtörténtségek és események elrendezésében nem a megtörténtségekben uralkodó kauzalitást és kronológiát követi, hanem a felidézésükre sokkal inkább jellemző szinkronitás/aszinkronitás-ritmust és az asszociativitást”.¹⁵ Az elméleti-poétikai bevezető után tér rá Mészöly a konkrét tervekre. Az egyiket, a *Pontos történetek útközben* című regényt meg is nevezi, amelyben „az asszonyalak, az *utas*, mintegy másképp felfokozott változata lehetne *Szindbádnak*”.¹⁶ A másikban a jóval később, 1995-ben megjelent *Családáradás* „beszélye” sejlik fel, „egy

¹² Vö. Gaál István: Vallomás. In: Zalán Vince: *Gaál István krónikája*, Osiris, Budapest, 2000, 178.

¹³ Mészöly Miklós: Három burgonyabogár. Forgatókönyv, *Filmkultúra*, 68/3. 99–121.

¹⁴ Mészöly Miklós: In memoriam Huszárik Zoltán, 69.

¹⁵ Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*, Kalligram, Pozsony, 1995, 18.

¹⁶ Mészöly Miklós: In memoriam Huszárik Zoltán. (Kiemelés az eredetiben – G. G.)

széthulló család mitológiája”, egy „férfi-ellen-Szindbád”.¹⁷ A rövid írás záróbekezdése a *Film* „filmpoétikájához” kapcsolja a terveket: „Mindazt is jelenti, hogy mindkét utas bizonyos értelemben perszonalizált, átélő kamera is.”¹⁸ Micsoda trilógia lehetett volna Huszáriktól a *Szindbád* után a *Pontos történetek...*, a *Film* és egy, talán a *Családáradásra* hasonlító Mészöly-mű adaptációja...!

*

Ebbe a művészi-poétikai gondolkodásba hoz új szint a most előkerült, Tóth János számára készült, három és fél gépelt oldal terjedelmű filmterv. A rendkívül egyéni látásmódú, Huszárik és mások – Novák Márk, Makk Károly – oldalán az operatőri feladaton jóval túllépő, egyenrangú alkotótársrá váló Tóth János tehát Mészölyt legkésőbb az *Igétet* forgatásán személyesen is megismerte, de minden bizonnyal az akkortájt élénk kávéházi életben is találkoztak egymással. A Huszárik–Tóth-rövidfilmek tovább erősíthették ezt a viszonyt, s nyilván Mészöly is észrevette és értékelte az operatőr különleges szerepét ezekben az alkotásokban. Tóth János a hatvanas évek végén elkezdett önálló etűdöket forgatni: összesen hat munkát sikerült megvalósítania, amelyekből 1983-ban *Örök mozi* címen állított össze egész estés antológiát. Az első a sorban az 1970-re elkészült *Aréna* volt. Mészöly cím nélküli filmterve ehhez a filmhez áll közel, tehát valószínűleg már ennek ismeretében keletkezhetett, vagy legalábbis a hosszasan készülő film tapasztalatairól beszélhetett Tóth János az írónak, de akár az is elképzelhető, hogy a végül megvalósulatlan Mészöly-terv épült bele az *Aréna* szerkesztésének koncepciójába. Az *Aréna* és a filmterv között, ha tematikusan nem is, de koncepcionálisan és formailag határozott összefüggések fedezhetők fel – márpedig az efféle, kísérletinek, költőinek, avantgárdnak nevezett művekben meghatározóbb a képek szerveződése, mint azok leíró jelentése, témája.

Az *Aréna* a címadó, egyszerre archaikus és modernkori motívumból, a stadionból – nevezetesen a korabeli Népstadionból – indul ki, s erre építi a 20. századi tömegemberről, a felgyorsult időről megfogalmazott, ám korántsem annyira diszkurzív gondolatait, ahogy ezt itt jobb híján rekonstruálom. Mészöly filmtervében hasonló szerepet az eső tölt be: ennek útját követjük az égből a föld alá, majd onnan kisebb intermezzo után egy vízierőmű gigantikus zuhatagjáig. Különös módon zárlatában a terv felvet némi „szocreális” érzést, ahogy „az emberi organizációit jellemző céltudatosság ábrázolása a drámai-ból mintegy felemelővé válik”. Abban azonban biztosak lehetünk, hogy megvalósítása esetén Tóth János elkerülte volna ezt az irányt, s maga Mészöly is elhessegeti a gondolatot a terv végén olvasható szerzői útmutatásában. Sőt, ebben olyan szempontokat vet fel – filmköltemény, asszociációk, zeneiség –, amelyek Tóth János önálló etűdjeiben abszolút meghatározó jelentőségűek. „Ha fentiekből nem derült volna ki: semmiképp se egyfajta vízről szóló ismeretterjesztő filmre gondolok, hanem általában a létjelenségek – tárgyak, folyamatok – szükségszerű és értelmes körforgásának sugalmazás-szerű filmkölteményére. A zene a képekkel egyenértékű kifejezőeszköz kellene legyen – már csak azért is, mivel a tárgyi környezeten kívül az egyetlen mozgó, élőlényeszerű szereplő a víz –, s ez az egy szereplő megkívánja az állandó asszociációs kiegészítést, hogy »még előbb« legyen. S ezt jelen esetben a zenének kellene biztosítani, ill. elősegíteni.”

A másik fontos eleme a tervnek a helyszín, a (nagy)város. „Városkép (esetleg éppen Budapest?)” – ezzel a helymeghatározással indul a szöveg, s ily módon a tervezett mű – csakúgy, mint az *Aréna* – a némafilmkorszak avantgárd városfilmjeinek hagyományához kapcsolódhatott volna (Walter Ruttmann: *Berlin, egy nagyváros szimfóniája*, 1927; Dziga Vertov: *Ember a feltevőgéppel*, 1929; Jean Vigo: *Nizzáról jut eszmebe*, 1930). S ahogy azok a

¹⁷ Uo. 71.

¹⁸ Uo.

művek, úgy ez is egyszerre szólt volna a láthatóvá tett motívumról és az azt kifejező filmnyelvi eszközök felfokozott működéséről; a városról a film nyelvén, a filmről a város „nyelvén”.

Végül még azt a mozzanatot érdemes kiemelni a filmtervből, ahogy „[k]övetjük a tovább ömlő víz útját az úttestre, ahol az utcai csatornanyílások nyelik el”. Ezek a „ráközelítések” az *Elégia* hasonló motívumú és beállítású képsorainak ismeretéről és továbbgondolásáról tanúskodnak.

*

Az utolsó szála Mészöly filmes kapcsolatrendszerének látszólag messzebbre, más nemzedékhez és művészi irányzathoz vezet. Bódy Gábor főiskolai éve alatt tévéjátékot rendezett *Az Állatforgalmnál* című, ugyancsak a *Jelentés öt egérről*-kötetben megjelent, és szintén a háborút követő évek lélektani helyzetét feltáró, 1958-as Mészöly-elbeszélésből. A körülbelül tízperces, iskolai feladatként 1973-ban rögzített jelenet olyan, hasonló indíttatású és technikai kivitelezésű munkák társaságában született, mint a *Cselédek* című Jean Genet-darab részletének és Csáth Géza *Apa és fiú* című elbeszélésének adaptálása. A Bódy Gábor Ernst Múzeumbeli életműbemutatóját kísérő kiadványban ezt az információt olvashatjuk a három tévéjátékról: „Főiskolai tanulmányai alatt készített munkák, melyeket e katalógus kéziratának lezárásáig nem állt módunkban megnézni, részben a régi videoszalagok technikailag leromlott állapota miatt”.¹⁹ A Bódy Gábor írásait először összegyűjtő kötet film- és videográfiaja szerint viszont VHS-átirata létezik,²⁰ így van remény rá, hogy egyszer közkinccsé válik ez a Mészöly-film is. Bódy személye mindenesetre a Huszárík–Tóth kapcsolatrendszer folytatását jelenti – erről tanúskodnak Bódy tanulmányai, esszéi, alkalmi írásai, amelyekben mindig a legnagyobb elismeréssel beszélt róluk, az *Elégiáról* pedig a legalaposabb, képről képre haladó szemiotikai elemzést írta²¹ –, ám ugyanakkor ő, még ha csak egy iskolai ujjgyakorlat erejéig is, bekapcsolja Mészölyt a hetvenes évek neoavantgárd kísérleti filmjének áramába (ezt bizonyítja az írásom elején említett izgalmas összefüggés realizmuselmélete, valamint az experimentális alkotók nézetei és munkái között). S ha figyelembe vesszük az író művészetének „alakulását” a hetvenes évek közepétől, akkor elmondhatjuk: Mészöly Miklós ennek a filmtörténeti korszaknak és művészeti szcéának hasonló médiuma lehetett volna, mint amilyen a hatvanas éveké volt.

¹⁹ Beke László – Peternák Miklós: *Bódy Gábor 1946–1985. Életműbemutató*, Múcsarnok – Művelődési Minisztérium, Filmfőigazgatóság, Budapest, 1987, 177.

²⁰ Peternák Miklós (szerk.): *Végtelen kép. Bódy Gábor írásai*, Pesti Szalon, Budapest, 1996, 385.

²¹ Bódy Gábor: *Elégia*. In: Uő.: *Egybegyűjtött filmművészeti írások*, szerk. Zalán Vince, Akadémiai, Budapest, 2006, 37–39.

MEGÚJULÁS, ÁTVÁLTOZÁS, MEGBOCSÁTÁS

Mészöly Miklós Megbocsátásának helye Balassa Péter „új prózáról”
szóló irodalomkritikai elbeszélésében

A gyakran párhuzamba állított Mészöly- és Ottlik-próza nyolcvanas évebeli fogadtatás-történetében uralkodó értésformákat, valamint a Mészöly-pályára vonatkozó korszakolási ajánlatokat vizsgálja jó pár évtizeddel később Szolláth Dávid – mégpedig a hatvanas–hetvenes évekből átöröklött, etikailag és politikailag „allegorizáló olvasásmódok” vonatkozásában, illetve szembeállítva azokat a szövegtulajdonságokra összpontosító, újabb értelmezői ajánlatokkal: „(legalább) kettő, egymással vitában álló irodalom-felfogás alapján lehet érvelni a Mészöly- és az Ottlik-életmű mellett. Az autoreflexivitás normáját kidolgozó kritika a *Filmet* vagy az *Alakulásokat*, majd a *Megbocsátást* helyezi a Mészöly-életmű közép-pontjába, az *Iskolában* az »elbeszélés nehézségeinek« prózapoétikai problematikáját vizsgálja, a példázatosság megítélésében viszont a legtöbb esetben bizonytalan. Az allegorizáló kritika ezzel szemben a két író etikai-politikai magatartását helyezi értelmezéseinek közép-pontjába, a szuverenitás, a hatalomtól való függetlenség közösségi példázataiként olvassa az életműveket, ám nehezen szembesül például a Mészöly-életmű változékonyságával, és tanácstalan a *Megbocsátás*, a *Családáradás* és más olyan művek megítélésakor, ahol a kultúrpolitikai közeg tételezése már nehezen indokolható szempont.” Ugyanakkor hozzátenném, egyáltalán nem baj, hogyha a Kádár-korszak ideologikus gyökerezettségű, részben hivatalos, részben nem-hivatalos (s így óhatatlanul reaktív) értésalakzataitól fokozatosan eltávolodó Mészöly-kritika nem szabadul meg teljességgel az etikai és politikai olvasásfajták időállóbb változataitól. (Mert például kár volna kikapcsolni az ábrázolt társadalmi valóság vagy az ábrázolásmódban megmutatkozó társadalmi nemek kérdésköreit a Polcz Alaine erdélyi naplót felhasználó *Pontos történetek, útközben* értelmezése során). Az volna baj, ha a „példázatosság” előíró ideológiáját felváltaná az „autoreflexivitás” kirekesztő ideológiája. Hiszen az „alakulások” poétikai logikájának kiszolgáltatott Mészöly-próza úgyis túlnyúlik bármiféle szűkített értelmezési körön – legyen az ellátva akár a hatvanas–hetvenes éveket követő időkben (az *Alakulások* és a *Film* hatásövezetében) immár korszerűtlenség nyilvánított „allegorikusság”, akár a nyolcvanas–kilencvenes években (a *Megbocsátás* és a *Családáradás* rokonsági körében) korszerűnek tűnő „szövegirodalom” egyszerűsítő címkéivel. De nézzük, miképpen látja az életmű talán legfontosabb fordulatát az 1995-ben megjelent Mészöly-monográfia szerzője.

Thomka Beáta ugyanis két műfaji vágányon követi a hetvenes évek közepén érzékelt fordulatot, amennyiben szerinte a regények sorában az *Alakulások* (1975) „redukcionizmusával” egylényegű *Film* (1976) jelenti a korszakhatárt, a kispikában pedig a *Szárnyas lovak* (1979) című elbeszéléskötet anyaga (a címadó novella mellett például a *Lesiklás*, a *Térkép Aliscáról*, az *Anno [albumkép a régi időkből]* vagy a *Szenvtelen följegyzések*). És míg Mészöly regényműhelyében a nagyforma belső (és talán valamennyire külső) kényszere vezet végül a zavarba ejtő *Családáradás*hoz (és a megrendelésre kompilált *Hamisregényhez*), addig az elbeszélés műfajában jóval meggyőzőbben áll össze a kisformákból építkező

nagyforma a *Volt egyszer egy Közép-Európával* (1989). Ugyanakkor, a Mészöly-próza belső „alakulásaihoz” igazodó nézőpontváltás jegyében, beszélhetnénk akár a regény és az elbeszélés hagyományos műfaji kettősségét keresztülhúzó pannonepikáról mint szabálytalan nagyformáról. Hiszen a két párhuzamos – vagy ha tetszik, egymás felé kanyarodó – műfaji vágányon tapasztalható nyitottság, bizonytalanság és kísérletezés olyan rendhagyó változatokhoz vezet, amelyek alaposan megzavarhatják, miáltal megszokott előfeltevéseinek és bejáratott értesformáinak gyökeres újragondolására is sarkallhatják az irodalomkritikát. Például semlegesíthetik azt a heves regényvágyat, amely folyamatosan végigkíséri Mészöly pályájának utolsó évtizedeit, és persze általában is meghatározza az epikai műfajok hierarchikus látásmódjának makacs hagyományát – még akár az alábbi temperált formában, Mészöly egyik legkorábbi méltatójától, Béládi Miklóstól: „A felvezetés [a *Családdáradás* című kötet *Júlia fölvezetése* című előszövege] azt a reményt kelti, hogy Mészöly végre nemcsak nekilát, hanem meg is írja az átfogó, korábrázoló nagy regényt. [...] S úgy látszik, ezúttal az elbeszélésnek azt a formáját választja, amelyet a tárgy széles körű ábrázolása jellemez majd, a »regényes eposz« formájában.” A „regényes eposz” végül a „beszély” műfaji címkéjét kapta, de persze mindenki regényként olvasta – akár lenyűgözve, akár meghökkenve, vagy egyenesen csalódva.

De ha mégis megmaradunk a műfaji különbségtévesztésnél, a kisepikát művelő Mészöly esetében jóval kiegyensúlyozottabbnak hat a korszakhatáron innen és túli pályaszakaszok összevont mérlege, hiszen nyugodtan foghatjuk az 1975-ös *Alakulások* jelentőségéhez a részben azonos tartalmú, ám jóval tágabb „alakulás”-poétikai merítésű, 1989-ben megjelent válogatást. Ezzel szemben a *Filmhez vezető regénysor* (*Magasiskola – Az atléta halála – Saulus – Pontos történetek, útközben*) nem folytatódik töretlenül, illetve sajátosan „alakulva” folytatódik – a *Családdáradás* előtt bő évtizeddel megjelent, már azonnal kisregényként érzékelt *Megbocsátással*, amelynek rejtélyes címéről és helyi értékéről így vélekedik Thomka: „A *Megbocsátás* (1984) megjelenésekor s talán ezt követően sem volt számomra teljesen egyértelmű a regénycímbe emelt fogalom valódi kontextuális értelme. Mészölynek egy nem régi nyilatkozata nem érinti ugyan a kisregényt, mégis felvillant valamit a szó lehetséges értelmezésmódjából. / *Személyes életem csúcspontjait mindig egy pillanatba sűrítve tudom elképzelni. A pillanatban megragadott életértelem rendkívüli módon emberi. Az írói lét alfája és ómegája, hogy a világot legközvetlenebbül és legkertelelnélkülibben szólítom meg, ahogy önmagamat. Azokat a dimenziókat, amelyek rejtve vannak bennem. Az útnak a végén már nem tudok változtatni, de a szüntelen emberi át- és behelyeződés mélyítése írói és emberi feladatom. Feladat, amely önmagam kiteljesítését szolgálja. A kiteljesítés az én rendszeremben a megbocsátást jelenti. A megbocsátás gesztusa nélkül egy lépést sem tudunk tenni a megértés felé, megértés nélkül pedig hogyan teljessük ki emberi, írói feladatunkat? [...] a lényeges, elirányító döntéseinkben a megejtően sugárzó gyámoltalanság, a nyitottság, az elesettség magasabb rendűvé teheti magatartásunkat.” És ha komolyan vesszük az „írói és emberi feladat” összetett kifejezésének első tagját, akkor talán mondhatjuk, hogy a hetvenes évekbeli fordulatot követő pályaszakasz „kiteljesedésének” szimbolikus hívószava, a „megbocsátás” mintegy sugallja – jóllehet csupán az elliptikus szómágia szintjén – a Mészöly-féle kockázatos prózafolyamat „nyitottságának” további szöveglehetőségeit, továbbá azok „megértését”, mind az alkotói, mind a befogadói oldalon.*

Úgy tűnik tehát, a *Megbocsátás* kiemelt helyet foglalhat el mindkét műfaji könyvelés-rendben – tekintsük akár (a *Bolond utazáshoz* vagy a *Merre a csillag jár?*-hoz fogható) hosszú elbeszélésnek, akár (a *Magasiskolával* formálisan rokonítható) kisregénynek. Mert például a „második modernséget” és a „posztmodernséget” elválasztó bűvös határ átlépésének korszakos eseményét hangsúlyosan nem a *Filmmel*, hanem az *Alakulásokkal* jelölő Kulcsár Szabó Ernő is úgy látja nyíltan célulvű irodalomtörténeti áttekintésében, hogy Mészöly „a megnevezés és a pontos, szövegszerű látványteremtés technikáit megőrizve egy nyitottabb,

befejezhetetlenebb, »előbb« műalkotáseszemély vonzásában írta meg az e nemben talán leg-sikerültebb, *Megbocsátás* című elbeszélését (1983), mely a maga egyidejűsítő polifóniájával már egy többértelműen rekonstruálható történetyszerűség lehetőségeit aknázza ki". Mindenesetre, regényszerűség és „második modernség” ide, szövegszerűség és „posztmodernség” oda, a *Film* vagy az *Alakulások* Rubiconján túl nyílik az a zavarral elegyes gyönyört kiváltó epikai világ, amelyet valamiféle visszatérésként érzékelhetünk a történetmondáshoz, annak különböző lehetőségeihez – az anekdotikus kisforma újrahuzagolásán túl még akár az irodalmi modernséget megelőző elbeszélésformák újragondolásához is (mint amilyenek mondjuk a pannoni történetek szerzője által tisztelt erdélyi emlékiratírók művei). A kései Mészöly-próza nyomán – a regényíró Grendel Lajos részben ars poeticus leírása szerint – „megalapozható lenne egy új, a (direkten történetmondó vagy anekdotikus) régi-nél hitelesebb »realista« beszédmód – realizmuson itt a létről való hiteles, antiutópisztikus és antiideologikus beszédet értve”. Az új epikai látásmóddal Mészöly rést üthet az 1975-ös elbeszéléskötet és az 1976-os regény tovább már nem fokozható „redukcionizmusának” falán – és ez a törekvés párhuzamba vagy hatásviszonyba állítható más szerzők hasonló jellegű, azaz történetmesélő irányultságaival (lásd például Esterházytól az 1983-as *Fuvarosokat*, Nádasztól az 1986-ban megjelent *Emlékiratok könyvét*, Garaczi Lászlótól az 1995-ben induló, *Egy lemur vallomásai* című regényciklust, Márton Lászlótól az 1997-es *Jakob Wunschwitz igaz történetét*...).

Mindazonáltal az önmaga ellentétébe átbillenő epikai „redukcionizmus” fordulópontját az irodalmárok többsége, a szerző önértelmezésével egybehangzóan, a *Film*hez köti – és nem ritkán a kultikus következménymű, a *Megbocsátás* szövegtükrében. Nézzünk erre példaként két változatot, mégpedig mindkettőt a Mészöly-értelmezésben jeleskedő, 1964-ben született Szilasi Lászlótól, az ő részben nemzedéki nézőpontjából. Az egyiket az 1995-ös *Családáradás*-kritikájából, a másikat a 2015-ös Mészöly-díja kapcsán adott, személyes hangvételű interjújából: „Tényleg: mikortól is kései Mészöly? Magam úgy gondoltam, hogy a *Megbocsátástól*, 1984-től. Valami megváltozik: az analízis eszköze immár nem a redukció, mint a modernségben. Mészöly ezt egyszer, egy publikussá nem vált interjúrezetben úgy mondta, hogy a *Film*ig, 1976-ig tartott eredendő lecsupaszító, anatómiai érdeklődése, ettől kezdve viszont lassanként elkezdte újra felrakni a húst a csontokra.” – „1983-ban kezdtem az egyetemem. Előtte, a katonaságnál, Lentiben Ottlikot olvastunk. Korábban, a gimnáziumban, én elsősorban Krúdyt. És akkor elkezdődött a bölcsészkar, számomra a kései Vörösmarty és a korai Mészöly műveivel, mindkét szemináriumot Szajbély Mihály tartotta. Mészöly keményebb volt, mint Ottlik, szakmailag és emberileg egyaránt, és közben legalább annyira szép, mint Krúdy, csak sokkal tömörebben. Kemény szépség. Kivételes konstelláció – a magyar irodalomban talán tényleg nem is hasonlít ehhez semmi más, csak Vörösmarty kései versei meg néhány elvetemültebb Jókai-regény. Így indult, és aztán 1984-ben megjelent a *Megbocsátás*, ami a magyar próza talán legtökéletesebb műve. Elkezdte visszarakni a húst a csontokra. Elkezdődött a posztmodern. (Amiről, egyébként, Nádas szerint, mint tudjuk, összesen annyi volt a véleménye, hogy – onánia.)” És nem látja ezt másképpen a „csont” és „hús” metaforákkal jelölhető pályaszakaszok szemléleti és poétikai elmozdulásainak talán legnagyobb hatású elemzője, Balassa Péter sem, akinek 1985-ben megjelent, *Észjárások és formák. Elemzések és kritikák újabb prózáinkról. 1978–1984* című könyvében, közvetlenül az Ottliknak szentelt nyitótanulmány után, két hosszabb Mészöly-elemzést is olvashatunk: az egyiket az „új próza” fordulatművének tekintett, kérlelhetetlenül „redukcionista” *Film*ről (*Passió és állathecc. Mészöly Miklós Filmjéről és művészetéről*); a másikat pedig a fordulat utáni folyamatot betetőző, rendhagyóan „anekdotikus” *Megbocsátás*ról (*A cselekmény rejtélye mint anekdotikus forma. Mészöly Miklós: Megbocsátás*).

A hetvenes–nyolcvanas évek epikai folyamatait végigkövető irodalomkritikus tagolt Mészöly-leírásának szemléleti keretét biztosítja átfogó igényű, ámde óhatatlanul szűkített

látószögű, mivel csak bizonyos (jóllehet kétségkívül jelentős) alkotókra és alkotásokra, „észjárásokra és formákra” összpontosító elképzelése az „új” vagy „megújuló prózáról”, amelynek ráadásul nem mondanak ellent a tágon értett időszak legfontosabb értelmezőitől származó meglátások – lásd például Albert Pál, Alexa Károly, Bányai János, Béládi Miklós, Bori Imre, Danyi Magdolna, Dérczy Péter, Fogarassy Miklós, Jelenits István, Juhász Erzsébet, Könczöl Csaba, Rónay György, Szegedy-Maszák Mihály, Szörényi László, Thomka Beáta és mások kritikáit, tanulmányait és esszéit. A korszakos beágyazottságú, mivel a késő Kádár-rendszer társadalmi-kulturális körülményeiből is fakadó, következésképpen egyszerre politikai-etikai és esztétikai természetű irodalomkritikai együtthangzásnak, vagyis a sokféle hagyományból és beszédmódból összeálló, mondhatni népfretonosan ellenkulturális (leginkább az 1975–1983 közötti, úgynevezett régi *Mozgó Világ* szerzői körével jelölhető) szolidaritás-közösség eklektikus nyelvjátékának lehetne szimbolikus jelentőségű záróakkordja az 1991-ben Alexa Károly és Szörényi László szerkesztésében megjelent *„Tagjai vagyunk egymásnak”* című kötet, amelyben (az alcím *Saulusra* utaló fordulatával) „a *Tarzsusi szavaival* köszöntik a hetvenéves Mészöly Miklóst barátai”.

Kilencvenes évekbeli visszatekintésében, a rendszerváltozás előtti és utáni időket összevető, ön- és szerepértelmező esszéjében (*Az új próza kérdéseiről* 1993 novemberében rendezett pécsi tanácskozás *Eszéktől északra* című előadásának szerkesztett változatában) Balassa rezignált rosszkedvvel beszél a kilencvenes évek „új valóságáról”, a „neonyílt társadalomról”, amely „minden váratlan és meglepő elemével együtt erősebbnek bizonyult a [nyolcvanas évekbeli] gyülekezeti autonómia programjánál”, mivel nagyon hamar „kiderült, hogy az irodalom helyzete, ha tetszik, ha nem, átalakul egy többé-kevésbé piaci, szabadversenyos társadalomnak megfelelő, rastignaci Gründerzeitet felidéző irányba”. A kritikairás napi gyakorlatával szakító irodalmár helyzetleírásának pontosságához társul korszakértékelésének élessége, amiből meg egyenesen következik a legendás teljesítményekben bővelkedő közelmúlt irodalmi közegének óhatatlanul nosztalgikus hangfekvésű, némiképpen patetikus felhangú értelmezése: „meglepő az akkori művek, szövegek állóképessége, nagyfokú teherbírása, az, hogy a latens program eredeti kiindulópontja: az autonómia és a bármiféle politikával szembeni individualitás antropológiai-etikai önvédelme mennyire tartósan igaz marad, csak »arról« szól. E tíz év legjobb művei rendszerfüggetlenül maradandóak.” Ugyanakkor két összetett és egymással összefüggő kérdés azért bőven felmerülhet a „pár év kegyelmi” időszak utólagos mérlegelése kapcsán. Az egyik: tulajdonképpen kinek a „programjáról” beszél az „autonómia” jegyében Balassa, a művekéről vagy a magáéről; illetve mennyire lehet azonosítani a kettőt; továbbá mennyire vett részt a kritikus maga is a művek „programjainak” kidolgozásában; más szóval leírta vagy inkább előírta az „új prózának” nevezett jelenségcsoport átfogó „programját”; netán előírva leírta vagy leírva előírta, miközben így tárgyleírása óhatatlanul átalakult valamiféle önleírássá, azaz ő maga is része lett a tárgynak, az „új prózának”? (A „megújuló próza” többek szerint sem lehetett volna teljesen az, ami lett, ha Balassa nem pontosan azt és úgy teszi, amit és ahogyan tett.) A másik kérdéskör: vajon a művek és kritikuskor – mondjuk most már így – közös „programjának” utólagosan is hangsúlyozott szabadságpátosza nem marad-e vak az esztétikai „autonómia” eredendő heteronómiájára, tudniillik korszakba, azaz kulturális-művészeti mezőbe ágyazott voltára, politikai-etikai helyi értékére, ha tetszik, az esztétika helyzetfüggő ideológiájára – még ha az „autonómia” ideologikus színezetű igényének kétségkívül tiszteletre méltó változataként is? Visszazökkenve az 1993-as előadás emelkedett gondolatmenetébe: „az 1978–87 közötti irodalomnak és mentalitásnak [...], ennek a *szerény* világképnek és igazságkutatásnak megvolt [...] az emancipatorikus pátosza, paradox módon: a máig ható formátuma és a helyi értéke, jelentősége; s ez az, ami nem visszafordítható”. A „máig ható formátum” bizonyítékai között Balassa első helyen említi Mészöly *Filmjét* és rákövetkező „nagy magyar novellisztikáját”, majd azután Krasznahorkai László *Sátántangóját*, Nadas Pétertől

az *Emlékiratok könyvét*, Esterházy Péter „történetmondással folytatott küzdelmét”, Lengyel Péter *Macskakőjét* és Bodor Ádám „nagy szabású novellisztikáját”... De nézzük, hol a pontosabb helye Mészölynek az „új próza” kibontakozásának történelmi atlaszán.

Ugyanis a Mészöly-féle irodalmiságot Balassa jelentős folyamatokkal és nevekkel fémjelzett irodalomtörténeti hagyományba ágyazza, más szóval megalkotja az *Iskola a határon* és a *Film* íróinak *köpenyegeiből* (Esterházy pontosításaival: az előbbi „tweedzakójából” és az utóbbi „atlétatrikójából”) kibújó „új próza” származástani elbeszélését, amelynek kiterjedt továbbírásában, vagyis a komoly hatást gyakorló irodalomkritikus leírása nyomán elinduló közösségi nyelvjátékban már-már szinonimaként váltogatja egymást három különböző jelentésű, illetve helyi értékű kifejezés: az *epika* műnemi szava, a *próza* formai-technikai fogalma, valamint a hol semleges, hol bíráló hangfekvésben használt *szöveg* (vagy „szövegirodalom”) kifejezés, amelyek így együtt jelölik a „prózaforradulat” sokszereplős poétikai játéktérét. Mert például az „elbeszélés nehézségeiből” kiinduló, továbbá a *Próza* című kötetet összeállító Ottlikhoz hasonlóan Mészöly is a hagyományos *epika* immár kimerült alakzataitól elfordulva jut el ahhoz a *prózaformához*, amely megmutatkozik az irodalmi *szöveg* minden egyes szintjén: a szavak kapcsolatában, a mondatokban, a bekezdésekben, a nagyobb szerkezeti egységekben – és vezet végül ahhoz a közegtudatos irodalmisághoz, amely egyaránt nevezhető *epikának*, *prózáknak* vagy *szövegnek*, és amely egyfelől folyamatosan változik (lásd az „alakulásoknak” kiszolgáltatott történetmondás különböző formáit), másfelől tárgyává válik a szintűgy változó értésformáknak (lásd a történetmondás iránti befogadói elvárásokat jelölő, idővel egyre inkább szitokszóként használt „szövegirodalom” kifejezést).

Mindenesetre az „új próza” szókapcsolat jelentéstartományában, az elnevezésformával is megidézett francia új regény poétikai ajánlata mellett, természetesen ott találjuk a történet két kulcsszereplőjének egy-egy fontos leírását: Ottlikét a „valóság modelljének” tekintett „prózárol” (*A regényről*, 1960–79), valamint Mészölyét a „semlegesített idődimenzióra” és az „elemek egyenrangúságára” alapozott „káosz” regényelvéről (*Warhol kamerája – a tettenérés tanulságai*, 1969). De hová, milyen előzményekhez köthetnénk vissza kettejük részben párhuzamos poétikai meglátását és gyakorlatát? Takáts József több írásában, így például Balassa gyűjteményes irodalomkritikai kötetének utószavában is beszél a nyolcvanas évek „legelismertebb” és „legvitatottabb” értelmezője által feltételezett „Kosztolányi–Ottlik–Esterházy (>új próza<)” – vagy más helyütt: „Kosztolányi–Ottlik–új próza (Esterházy)” – fejlődési sorról. És hát amilyen egyenesen visszavezethető az újholdas Ottlik a nyugatos Kosztolányira, illetve levezethető Ottlikből Esterházy, annyira bajban vagyunk Mészöly vissza- és előrefelé irányuló rokonításával. Mert noha a Mészöly-féle irodalmiságból biztosan levezethetjük (persze fontos megszorításokkal) Nádas prózáját, ámde az *Újhold*hoz nem igazán kötődő Mészölyt nem vezethetjük vissza olyan egyértelműen senkire a *Nyugat* köréből, mint Ottlikot a *Kosztolányi* című esszéje hőisére (hacsak nem tágítjuk nemzetközivé a kört, és találjuk meg ott Camus-t). Bár szóba jöhetne a Mészöly által többször is nagy tisztelettel emlegetett Krúdy – és ezt megerősítheti például az irodalomtörténész Lukácsy Sándor elemzése arról a Mészöly-elbeszélésről, amelyben felbukkan a *Nyugat*-korabeli (de a folyóirat legszűkebb köréhez nem tartozó) epikus neve, és amely különös szerkezetű címével (*Merre a csillag jár?*) fel is idézi a nagy íróelőd két novelláját, illetve azok nemkülönben szokatlan címalakzatait (*A csillag, aki jár; Csillag, aki jár*). De térjünk vissza Balassa Kosztolányival induló leszármazástanához, amelynek érvényét Bán Magdával folytatott beszélgetésében retorikus nagyvonalúsággal terjeszti ki Ottlik mellett Mészölyre, sőt Nádasra (ezúttal éppenséggel kihagyva Esterházyt) – igaz, ehhez szükségeltetik az Ady-féle irodalmisággal szembeállított Kosztolányi-„paradigma” távlatos kitágítása (és most, a nagyvonalú panorámához méltó nagyvonalúsággal, hosszabban idézem az *Egyedül a szeretet tartozik a tárgyhöz* című interjú gondolatmenetét):

„nagyon sokáig azt gondolta a baloldali hagyomány és a hivatalosság, hogy Ady valaminek a kezdete. Ady nem valaminek a kezdete, hanem a tizenkilencedik század lezárása. Nyilvánvaló, hogy a huszadik század Kosztolányival, Füst Milánnal és Kassákkal kezdődik, József Attilával folytatódik. Ez a paradigma az, ami most lezárulóban van, most fejeződnek be [vagy egyenesen teljeseznek ki?] azok a munkálatok, amelyek az egész huszadik századon átívelnek. Kosztolányi meg Mészöly, Kosztolányi meg Ottlik, Kosztolányi meg Nádás ugyanannak a paradigmának két pontja.” (De vajon mit szőtt volna a 2003-ban elhunyt irodalmár a Kosztolányival jelölt „paradigma” Esterházy-féle beteljesítéséhez, a 2010-ben megjelent, szertelenül széttartó *Estihez?* Merthogy legutolsó kritikájában nem volt túlságosan elragadtatva a makulátlan *Termelési-regény* egykori szerzőjének 2002-es *Javított kiadását*.) Egyébként „megújuló prózákról” szóló, 1980-as tanulmányában Balassa az *Újhold* és a *Nyugat* körein túlrá, egészen a tizenkilencedik századvégi novellistáig (Gozsdu Elekig, a Cholnoky-testvérekig, Lovik Károlyig) hosszabbítja meg a hetvenes-nyolcvanas évek prózafolyamatainak „rejtőzködő hagyományát”.

Balassa nyolcvanas évekbeli irodalomkritikáinak két egymást erősítő hatásösszetevőjét említhetjük: (1) értekezői stílusának magával ragadó pátozát, szabadságharcos hevületű retorikáját, olykor fennkölt szertartásosságát, ami viszont könnyen vezethet érzelmes vagy indulatos túlfogalmazásokhoz, homályossá finomkodott nagyotmondásokhoz, rendszeren végig nem írt, ugyanakkor hevenyészve túlterhelt mondatstruktúrákhoz; valamint (2) keretező elképzelésének átfogó igényét, amely azonban nem mentes bizonyos egyszerűsítésektől, túlhajtott párhuzamosításoktól vagy éppen a kiterjesztett látómező szükségszerű vakfoltjaiból következő kihagyásoktól, netán kizárásoktól – akár a kapcsolódó irodalmi folyamatok, akár a lehetséges szerzők sokszínűsége tekintetében (hiányolhatjuk ugyanis egyfelől a realizmus vagy az avantgardizmus továbbélő hagyományának szempontba vételét, másfelől meg mondjuk Hamvas Béla, Kardos G. György, Kertész Imre, Szilágyi István, Gion Nándor, Végel László vagy Spiró György teljesítményeinek becsatornázását). Nézzük például a tárgyban belülről érintett Kukorelly Endre fokozatokat állító hiánylistáját: „Konceptiója szerint az új irodalmi paradigmát alapvetően Nádás és Esterházy prózája jelenti. Nem pusztán velük/*rajtuk* demonstrál, de eléri, hogy azonnal ők váljanak főszereplővé, ami páratlan teljesítmény. Konceptiója végigviteléhez [1] az egész neoavantgárdot mint alapot ki kell hagynia, [2] a költészetet ejtve a prózát választania, és [3] a prózaírók közül is csak keveset. [4] A lehető legkevesebbet. A hagyomány azonban megnevezendő, amit Balassa elsősorban [5] Ottlik, Mészöly és Mátyás prózájában, valamint az újholdas lírában rögzít. Erdély Miklós nevét, mintha nem is létezne, nem írta le a múlt évezredben. Mint Pomogáts [Béla, a konzervatív szemléletű irodalomtörténész]. / Balassa mint Pomogáts!” Ámde minden kihagyása, vagy akár minden túlzása ellenére, jobban mondva éppen ezeknek köszönhetően gyakorolt a „megújuló próza” kritikusa óriási hatást a nyolcvanas években, és kapott azután – mert mindennek megvan az ára – megannyi jogos vagy kevésbé jogos bírálatot a kilencvenes években. Jelen esetben viszont az volna a kérdésünk, hogy milyen szerepet juttat Balassa Mészölynek az „új prózáról” szóló elbeszélésében, amelynek ráadásul nem csupán leszármazási és hatástörténeti rendje van, hanem belső tagolódása is.

És ezen a ponton válik nagyon fontossá a *Megbocsátás*, illetve Balassa 1984-es *Megbocsátás*-tanulmányának első része, amelynek címében (*Átváltozás prózáink megújulásán belül*) előzékeken ott áll a vizsgált jelenség lényegét jelölő szó, a „megújulás”, valamint a folyamaton belüli fordulatra vonatkozó kifejezés, az „átváltás” – és éppen ez utóbbi nyomán bontható két szakaszra az „új próza” története. De nézzük először az alapvetést, az 1980-ban megjelent, *Észjárás és forma* című programtanulmányt, amelyben Balassa még egylélegzetű eseményorként láttatja – mivel nem is láthatja ekkor másképp – a „megújuló prózát”, és ennek megfelelő rendbe szedi annak főbb jellemzőit: (1) a hatvanas–hetvenes

évek valóságleképező és/vagy példázatos történetmondásától részben elforduló poétikai közegtudatosságot („anekdotikus-realista” epika *helyett* „öntükröző-modern” próza); (2) a megelőző idők világnézeti előfeltevéseivel szakító ideológiamentesség etikáját mint esztétikai „autonómiát” („Ügynéklülisége – üdvössége”); (3) a Kádár-korszak intézményesen keretezett irodalmi világán túli „rejtőzködő hagyományt” (tizenkilencedik századvégi novellisták, nyugatos prózáírók, továbbá „a legközvetlenebb elődök, a máig élők vagy az éppen eltávozottak: Déry, Örkény, Ottlik, Mándy, Mészöly, Szentkuthy”); és végül (4) az „elbeszélés nehézségeivel” *párhuzamos* értelmezési nehézségeket („Az új szöveg új olvasatot igényel, illetve létrehozta azt: kultúrát teremt”). Ez utóbbi sajátosság vezet a végkövetkeztetés transzcendáló pátoszához: „A [történetek el- és végigmondhatóságával kapcsolatos] szkepszis, ami ennek az észjárásnak egyik alaptartását adja, olyan befogadást tesz lehetővé, amely éppen az ellenkezőjére fordítja: az ajándék bizodalma.” (Attól, hogy nem azt kapjuk „ajándékba” az „új prózától”, amit a hagyományos regényektől általában kapni szoktunk, még „ajándékot” kapunk – az *ajándék lónak nem nézzük a fogát, de elfogadjuk és értékeljük a tulajdonságait* értelmében.) Az „új próza” felkészült és jó szándékú kritikusán, az ő „fordításán” múlik tehát a *tagadó* módban fogant műalkotás *állító* módba történő átfordulása, a liturgikus színezetű „átváltozás” (Balassa legelső kötetének evangéliumi eredetű címszavával: a „színeváltozás”). De már a tanulmány legelején is sejtlemesen „a jövő *felől* fogalmaz” az „átváltozás” (vagy „színeváltozás”) hermeneutikai szertartását végző irodalomkritikus: „Írásom remény és megelőlegezés”. És ez a vágyott jövőkép fogalmazódik meg újra – immár felszólításként a létezés tragikus „mélységének” ábrázolására – a szintén 1980-as *Termelési-regény*-kritika legvégén elliptikus retorikával kihegyezett „kérdésben”, amely viszont „felkiáltva mondatik: *alászállni!* Az ebbe a *sötét* kalandba vetett remény Esterházy esetében bizonyosság; ezért az infinitívus. *Ha, akkor az nem lehet véletlen...*” De ugyanilyen ünnepélyes „bizonyosság” sugárzik az Esterházy-kritika évében született *Film*-elemzés nem egy pontján: „néma, metafizikai üvöltés és kitörés *valamilyen* értelmes jelentés irányában”. Vagy: „valóban magára veszi mindeneknek terhét. A *Film passiója* a forma önmegkínzása is, önnön szenvedéstörténete, a végsőkig”. Az „új próza” önkritikus „észjárását” és szokatlan „formáját” meghatározó „negáció” – a történetmondás korábbi önfeledtségét illető „szkepszis” vagy „redukcionizmus” – meghaladásának retorikusan felhevített ígérete („az ajándék bizodalma”, „remény és megelőlegezés”, „alászállni!”, „kitörés”, „mindeneknek terhe”...) kap megerősítést Balassa négy évvel későbbi *Megbocsátás*-tanulmányának szűkebb és tágabb értelemben vett tárgyában. A kisregény hangzatos címe persze nem kis mértékben fokozza a kritikus eleve adott hajlamát: a „megbocsátás” szavához és eszméjéhez fogható szavak és eszmék („ajándék”, „remény”, „passió”...) játékba hozásának szenvedélyét, a „negáció” retorikus-patetikus meghaladásának szövegámorát.

Az 1984-es tanulmány szerzője szerint az „új próza” első szakaszának nyelvi-szemléleti „nominalizmusát”, elbeszélői „redukciós módszerét” követi – most csak a kiáltványszerűen általános fordulatokat idézve – az „újításon belüli visszakanyarodás” a történetmeséléshez, a „régí hagyomány megújítása” (amely „semmiképpen sem konzervatív visszatérés”); és ez a poétikai „átváltozás” úgynevezett „reprezentatív művekben” érhető tetten: Mészöly újabb epikájában, a *Szárnyas lovaktól a Megbocsátásig*, Nádas készülő regényében, az *Emlékiratok könyvében*, Esterházy *Fuvarosokjában*, valamint Krasznahorkai László prózájában. Mindezekben az alkotói folyamatokban és teljesítményekben egyképpen érződik a főszereplő mintának tekinthető döntése: „Mészöly nem a *Film* analitikus útján haladt tovább (nyilván nem volt hová), hanem újra a történetközpontú próza felé fordult, odahagyva a narrációközpontú prózát”. Közlebről nézve, a *Megbocsátás* Mészölye nem másra vállalkozik, mint a korábbi pályaszakaszában egyértelműen elutasított anekdotikus elbeszélői hagyomány vagy elbeszélésforma (lásd 1979-es bécsi bemutatóbeszédét) újragondolására, megújítására.

A kulcsfontosságú kisregény elemzéséből pedig nem hiányozhat Balassa ez időben keletkezett írásainak transzcendáló hevülete, amely természetesen a címbe emelt fogalom dús körülbeszélésére épít, azaz hogy összeköti az emberi létezés esetlegességének tapasztalatát az anekdotikus elbeszélésmód antropológiai távlataival – és ez a retorikai-hermeneutikai teljesítmény megérdemli a hosszabb idézést: „Az [anekdotikus-töredékes] emlékezés része vagy előfeltétele azonban egy »irracionális« emberi mozzanat: a *megbocsátás a történetnek*, létezésünknek, őseinknek, másoknak, mindannak, ami olyan, amilyen: adott. Mészöly mintegy »késői« prózáját előkészítve itt eljut az adott világ regisztrálásának komor, tehetetlen realizmusától az adott világnak szóló, a realizmusból (tényszerűségből) különben mit sem engedő megbocsátásig és főhajtásig. Ilyen értelemben a [kisregény főmotívumának tekinthető] füst: engesztelő füst és az emlékezés füstje egyszerre. A hálaadás itt nem emocionálisan, hanem mintegy bölcséleti-formai módon értendő. Nem öreges elérzékenyülés, nem a kéz reszketése, hanem *reális felengedés a létezés belső megoldhatatlanságával, töredékességével és törékeny kíméletlenségével szemben. Nem megadó, hanem elfogadó tekintet. A megbocsátás nem feledés.*” A bekezdéscsúszlat nominális trillájának stiláris eredete (természetesen Balassa saját nyelvi hajlandósága mellett): a Mészöly-próza egyedi fogalomhasználatának és -értelmezésének elliptikus sűrűsége – amelyet az irodalomkritikus, ha tetszik, csak továbbvezet, kibont, kiteljesít, egyszerűval transzcendál: „A megbocsátás itt a kaosz mélyén rejlő kiismerhetetlen, »irracionális« rend előtti meghajlás”.

Ugyanakkor érdemes követni Balassa *Megbocsátás*-elemzésének, illetve „megújuló prózánk” belső „átváltozásába” vetett reményének továbbélését és áthangolódását egy-két későbbi megnyilatkozásában. Mert például míg az 1985–86-os keletkezésű *Drámai események: félelem és részvét a nyolcvanas évek művészetében* című írásában, amely „műelemzés helyett a jelentést vizsgálja”, még igazolódni látja korábbi elvárását az „ábrázolásmód súlyának átalakulását” mutató „új tragikusoknak” nevezett Jeles András, Nádas Péter és Petri György művészeiben, addig az Írószövetség Örley István Körének 1986 júniusában tartott hajókirándulásán elmondott előadása (*Hajónapló-töredék*) alcímében már ezt olvashatjuk: *A tragikum elvesztése és irodalmunk*. A létezés tragikumát megszólaltató, azon belül leginkább történetmesélő, valóság- és jellemábrázoló, miáltal a klasszikus modern regény hagyományát újragondoló epika iránti vágy fényes beteljesülése: Nádas éppen ekkor megjelent műve, az *Emlékiratok könyve*. Ámde Balassa a hajókiránduláson inkább az „új próza” alakulásával kapcsolatos félelmeinek és hiányérzeteinek ad hangot, és így a szintén 1986-ban megjelent, *Bevezetés a szépirodalomba* című Esterházy-műben megtettesülő irányú lehetséges következményeire összpontosít (noha előadásában nem hozza szóba sem Esterházy, sem Nádas frissen napvilágot látott könyveit). Hallgassuk tehát az aggodásból fakadó dorgálás gazdagon cirádázott szövegét: „Abban az irodalomban [tudniillik az alakuló »új prózában«], amelyre most közmegegyezészerűen gondolok, az utóbbi időben egész jól, gyanúsán jól mennek a dolgok, és *mindez* jó; ami azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy *minden* jól van. Mert bizony jó, hogy: művek, művek és művek. Néhány kiemelkedő kivételtől eltekintve azonban mélységesen hiányolom a tragikus embert [...]. A méltóság visszaszerzését mint művészi problémát, a tragikum tudatát. [...] Én csupán annyit mondok, hogy a »minden mondható«-tól se tisztább, se könnyebb nem lett semmi, viszont komolytalanabb, súlytalanabb, tét nélküli, jelentéktelenebb lett. Minden hellenisztikusabb, mint valaha. [...] Amikor a tragikum visszaszerzéséről beszélek, akkor Pilinszky kifejezésével élve *a létezés dilettánsai* felé hajlok, a birtokló, kaján, kisajátító profizmus világával szemben.” És ha elgondolunk a szembeállító Pilinszky-utalás tényleges üzenetértékéről, akkor megint csak hasznos lehet a Balassa-féle irodalomkép alakulásával és utóéletével rendszeresen foglalkozó Takáts József pontos meglátása: „sokat írt Pilinszkyról: talán az ő írásművésze (és beállítottága) volt számára az összekötő, vékony szál, amely az újholdasok világától az »orosz normáig« húzódtott. [...] 1986-tól, az

»orosz norma« érvényesítésétől kezdve szemléletében »túllépett« a nyugatos-újholdas hagyományon, s elkezdődött írásműveiben a kétféle szemlélet feszült, nem egyenrangú együttélése.” Az „új tragikusok” (Jeles, Nadas és Petri), Pilinszky (mint magányos állócsillag), az oroszok (Tolsztojtól Bulgakovon át Tarkovszkijig): egyre nagyobb feszítávok, egyre nagyobb súlyok, egyre nagyobb elvárások – miáltal egyre jobban megfeszül az a bizonyos „összekötő, vékony szál”, amely Balassa irodalomesszéjét fűzi az általa kritikai értelemben felfedezett „új prózához”, annak még újabb „átváltásaihoz”. Olyannyira, hogy például 1988-as Esterházy-kritikájában (amelynek ártatlan tárgya *A kitömött hattyú* című esszékötet) így tér vissza a *Termelési-regényről* szóló, 1980-as elemzés „alászállni” felszólításába vetett remény szólama – immár félelem formájában: „nem válhat-e, metaforikusan szólva, *börtön* ebből a lírai [afféle *posztmodern kelgyóként enfarkába harapó*] énre alapozott, különben hiánytalanul, de talán egyre fáradtabban működtethető rendszerből?” És ez a félelem vezet majd nyílegyenesen az irodalomkritikus rendszerváltozás utáni tartós rosszkedvéhez, végül csaknem teljes elhallgatásához. Ahová viszont már nem követjük őt.

Legfeljebb eszünkbe idézzük 1993-as visszatekintő előadásának metaforikus önleírását: „eredendően *bába* típusú kritikus voltam vagy lehetnék, aki az elemzésben érzi otthon magát, és a bírálatában csupán segítségnyújtást lát – az olvasónak és az írónak egyaránt”. Az irodalomkritikus, önnön szerepfelfogása szerint, elsősorban *leír*, és nem *előír*, vagis *követ*, és nem *követel*, következőképpen inkább elemző *bábája*, semmint kritikus *pápája* a tárgyalt irodalmi folyamatoknak. Persze lehet ezt másként is látni, például úgy, ahogyan a *Meghalt a főítész* című, szellemesen gonosz pamflet (2008) szerzője, Bán Zoltán András teszi, aki szerint *nem* lett *volna* semmi baj, ha Balassa *nem* átfogó ígérennyel lépett *volna* fel a hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján – ámde „aligha van más kiút annak, aki *Vezető* Mai (akkori...) Magyar Irodalomkritikus akar lenni, mint hogy bizonyos értelemben családba rendezze az egyébként talán nem is olyan Remek, de a Családi Hasonlóság (wittgensteini) elve alapján csoportosan már sokkal jobban ható Műveket”. A nagyon különböző jellegű (és színvonalú) művek szerzőiből álló családi közösség kiemelt tagja, mondhatni családfője: Mészöly Miklós. Az 1976-os *Filmmel* mint (elfogadott) poétikai fordulattal és az 1983-as *Megbocsátással* mint (lehetőséges) epikai beteljesüléssel jelölhető „új próza” családi körét képezi le az irodalomkritika oldalán, mégpedig családtagostul és családfőstül, a nyolcvanas évek „szolidaritáson” alapuló értelmezői köre, amelynek egyik legszebb példája az Újvidéken 1986-ban megjelentetett, *Mészöly Miklós művészetének* szentelt tanulmánygyűjtemény, amelyben tíz irodalmár szövegét olvashatjuk, akik közül heten kizárólag a *Megbocsátással* foglalkoznak, közöttük az összeállítást nyitó s egyúttal programadó (imént már ismertetett) írás szerzője, az alkalmiságában is reprezentatív kritikuscsalád feje, Balassa Péter. És ez a bensőséges értelmezői közösség – a családfő gyakori kifejezésével: „gyülekezet” – hullik szét a rákövetkező időkben olyan párhuzamos (olykor ellentétes) szakmai közösségekre, amelyek egyike, a Szegedi Egyetemhez kötődő *deKON-csoport* 1999-ben tanácskozást szentelt a *Megbocsátásnak*, amelynek anyaga azután 2000-ben napvilágot látott kötetformában is.

A hivatkozott irodalom jegyzéke:

- Alexa Károly, Szörényi László (szerk.): *„Tagjai vagyunk egymásnak”. A Tarsuszi szavaival köszöntik a hetvenéves Mészöly Miklóst barátai*, Budapest, 1991.
- Balassa Péter: A bolgár kalauz, in: *A bolgár kalauz*, Budapest, 1996.
- Balassa Péter: A cselekmény rejtélye mint anekdotikus forma, in: Balassa, 2009.
- Balassa Péter: A név nevében, in: Balassa, 2005.
- Balassa Péter: *Átkelés. Lélekkertészet*, Budapest, 2009.

- Balassa Péter (szerk.): *Diptychon. Elemzések Esterházy Péter és Nádas Péter műveiről 1986–88*, Budapest, 1988.
- Balassa Péter: Drámai események: félelem és részvét a nyolcvanas évek művészetében, in: *A másik színház*, Budapest, 1982.
- Balassa Péter: Egyedül a szeretet tartozik a tárgyhoz, in: *Végtelen beszélgetés*, Budapest, 2004.
- Balassa Péter: Eszékétől északra. Előadás Pécsen, in: Balassa, 2009.
- Balassa Péter: Észjárás és forma. Megújuló prózánkról, in: Balassa, 2009.
- Balassa Péter: Hajónapló-töredék. A tragikum elvesztése és irodalmunk, in: *Hiába: valóság*, Pécs, 1989.
- Balassa Péter: Kosztolányi és a szegénység. Az Édes Anna világképéhez, in: *A látvány és a szavak*, Budapest, 1987.
- Balassa Péter: Margináliák egy breviáriumhoz, in: Balassa, 2005.
- Balassa Péter: Passió és állathecc, in: Balassa, 2009.
- Balassa Péter: *Segédigék. Esterházy Péter prózájáról*, Budapest, 2005.
- Balassa Péter: Vagyunk, in: Balassa, 2005.
- Bán Zoltán András: Meghalt a főítész, in: *Meghalt a főítész*, Budapest, 2009.
- Béládi Miklós: Helyzetkép. Válaszpontok a mai magyar szépprózáról, in: *Válaszutak*, Budapest, 1983.
- Esterházy Péter: Zakóink legtitkosabb szerkezete, in: Esterházy: *A kitömött hattyú*, 1988.
- Grendel Lajos: *A tények mágiája. Mészöly Miklós időskori prózája*, Pozsony, 2002.
- Kukorelly Endre: *Porcelánbolt. Kedvenxcekről. Olvasókönyv*, Budapest, 2016.
- Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*, Budapest, 1993.
- Lukácsy Sándor: Merre a hasonlat jár?, in: Alexa, Szörényi, 1991.
- Mészöly Miklós: Bevezető, egy irodalmi esthez, in: *A pille magánya*, Pécs, 2006.
- Mészöly Miklós: Warhol kamerája – a tettenérés tanulságai, in: *A tágasság iskolája*, Budapest, 1993.
- Müllner András, Odorics Ferenc (szerk.): *Megbocsátás*, Budapest–Szeged, 2001.
- Ottlik Géza: A regényről, in: *Próza*, Budapest, 1980.
- Penavin Olga, Thomka Beáta, Utasi Csaba (szerk.): *Tanulmányok*, Újvidék, 1986.
- Szilasi László: Mészöly: kőkemény próza, kőkemény figura, *Litera.hu*, 2015. február 2.
- Szilasi László: Pleonazmus: a vízjel retorikája. Mészöly Miklós *Családaradás* című beszélyének domináns trópusáról. Ráfogás, *Jelenkor*, 1996/7–8.
- Szolláth Dávid: *Mészöly Miklós*, Budapest, 2020.
- Takáts József: A legelismertebb, a legvitatottabb, in: Balassa 2009.
- Takáts József: Párhuzamos portrék. A Határ–Balassa-vita, in: *Elmozdulások*, Budapest, 2016.
- Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*, Pozsony, 1995.

SZEKSZÁRD, PANNÓNIA, KÖZÉP-EURÓPA

Mészöly Miklós és vidéke

Elszakadás a várostól

„Egy völgyben szoktam tölteni a nyár három hónapját, szülővárosom szomszédtságában. A várostól rég elszakadtam már, de a táj mindig újra visszahív, mint valami gyermekkor előtti emlék” – így kezdődik Mészöly Miklós *Történet* című novellája.¹ E munkája 1964-ben íródott, melynek mögöttes életrajzi valósága a hatvanas évek elején a szekszárdi szőlődombok közt húzódó Porkoláb-völgyben alkotói magányban eltöltött idők voltak. Nem azonosíthatjuk ugyan a fikciós történet elbeszélőjének szülővárosához fűződő viszonyát közvetlenül Mészöly Miklós és Szekszárd viszonyával, ám az nem véletlen, hogy az író nem a város belső területeinek egyikében keresett helyet magának korai regényeinek és novelláinak megírásához – ott valahol, ahol a Molnár család háza állt a főtéren.

Nincs-e abban valami ellentmondás, de legalábbis valami magyarázatra szoruló összetettség, hogy éppen ő, aki számos, a huszadik század különböző modern poétikai eljárásaival dolgozó írótságánál hangsúlyosabban ad teret bizonyos írásaiban a pannon tájnak, szülővárosától eltávolodott? Továbbá az is írásművészete újra és újra felvetődő kérdése, milyen módon és mivégre használja pannon prózáiban a helyhez kötött, lokális anyagot az az író, aki épp a létezés univerzális logikáját, nyelvét kutatja, s írásmódjának analitikus, redukcionista jellege tudatosan mond ellene a magyar irodalom bőséges anekdotikus hagyományának.

Első lépésben Mészöly sajátos viszonyát városához nyilatkozatai segítenek megérteni. Több ízben beszélt arról, hogy szellemi éréseben nem igazán Szekszárd, hanem a közeli egyetemi város, Pécs játszott szerepet, ahol 1931-től a Janus Pannonius Társaság rendezvényei és kötetorozata révén élénk irodalmi élet zajlott, melyet 1941-től már a *Sorsunk* folyóirat is tovább erősített. Weöres Sándort, Csorba Győzőt és másokat foglalta magába az a szellemi kör, amelynek apafigurája Várkonyi Nándor volt, s amelybe alkalmanként Mészöly ellátogatott, ahol otthonra talált. A *Mert Pécs valóban urbs volt* című esszéjében írja: „Én is vidékiként indultam el e város felé, s különös szerencsémre nem is egészen véletlenül. Várkonyi Nándor levélben keresett meg, és megbízott a *Sorsunk* szekszárdi szerkesztésével. Nos, ez nagyon jólesett, csak éppen azt nem tudtam, mit szerkesztek – a mi városunknak akkoriban nem volt mai értelemben vett emeltebb kulturális élete, tollforgatói sem túlságosan, gondot okozott hát, hogy mit is »exportáljak«.”²

¹ *Volt egyszer egy Közép-Európa*, 241.

² *Jelenkor*, 1997/6, 561. A későbbi időszakra, a kilencvenes évekre vonatkozóan aztán változott a véleménye. „Most azonban úgy látom, mintha egyre inkább elevenedne, egy korábbi folyóirat is újraindult, sőt ígéretes könyvsorozat terve bontakozik. Szülővárosomhoz szinte később kapcsolódtam vissza, mint Pécshez. Szekszárd mostani vezetése, kihasználva a bontakozó demokratikus atmoszférát, nyitottabb a kultúrára, Babitsnak nem lehetne panasza ellene... Nemzetközi találkozókat szerveznek, évenként a térség nemzetpolitikusaik vitanapokat [...]. A hivatalnokok meggyesékhelye helyett közeledik az urbs státusához rangban, szellemben is.” (Uo., 561.)

1964-ben, éppen a fent idézett novella keletkezése évében úgy írt fiatalkorra Szekszárdjáról egy a *Jelenkor* folyóirat akkori, táj és irodalom viszonyára irányuló körkérdésére, mint ami „akkoriban főképp bor-kultúrára predestinálta az ártatlanokat, nem szellemire”.³ Majd Pécs-élményét, a város előzőekben említett szellemi vonzását elemezve, s az ott lakás lehetőségét latolgatva végül arra jut: „tulajdonképpen nem vagyok otthon sehol. De úgy is mondhatnám, hogy Varsóban legalább annyira otthon éreztem magam, mint Nápolyban, Párizsban vagy Les Pieux tengerparti fennsíkján. Hűtlenség? Az is. De e nélkül a hűtlenség nélkül az öbölnek sincs értelme, távlata; az öbölnek, ami arravaló, hogy kedvet csináljon a hűtlenséghez és ízét adja a visszatérésnek.” Majd szelíden, de világosan elhárítja a folyóirat kérdésének sugallatát. „A »dunántúliség« mint lokálpatriotizmus? Inkább így fogalmaznám meg: felelősségteljes adottság a rangsort és elfoglaltságot nem ismerő »hűtlenség« igazolására.” Végül még egy fontos, eligazító mondat ebben a kérdéskörben, amely Janus Pannonius munkásságát emeli példává: „mert Pécs mindig arra ösztönzött, hogy egyetemes nyelvre fordítsuk le a »kuriózumot«”.⁴

Szekszárd és környéke mint irodalmi anyag

Mészöly számára Szekszárd városa mint irodalmi „nyersanyag” könnyen kiaknázható lett volna, ám a kisváros karaktere nyilvánvalóan behatárolta volna a belőle születő művek horizontját, kedvenc szavával szólva: „tágasságát”.⁵ Ezt az anyagot, különösen annak zárt, familiáris, s egyszersmind fojtogatón szűkösnek érzékelt világát, melyet a húszas-harmincas évekből oly jól megtapasztalt, *en bloc* nem akarta – egyébként kínálkozó módon – nagyepikai formában megjeleníteni,⁶ bár az életmű különböző szakaszaiban ennek az életvilágnak sok apró elemét beépítette novelláiba.

A szülőváros irodalmi megörökítésétől elsősorban annak „pudvás” társadalmi rendje miatt ódzkodott, melyre Babits *Halálfiainak* „láttelejét” teljességgel érvényesnek tekintette. A várost, amelyet egy helyen „tünetgócoknak” nevez, a jobb sorsra érdemes értelmiség „elfuserálódása”, a közösség dolgainak intézésében pedig a „bekötött szemű tisztesség” jellemzi. Ezt a nem túl hízelgő jellemzést toldja meg azzal a politikai jellegű kifogással, hogy az egyébként nyilvánvalóan létező társadalmi egyenlőtlenségek sem kaptak hangot ebben az akolmelegben. „...még szaga sem volt itt a »viharsaroknak«; s így megfelelő talaja sem lehetett semmilyen robbantó eszmének. Volt viszont *caritas*, ünnepi humánus, kedély, családiasság; csakhogy mit a legjobb szándékkal csináltak, azon is átütött az alapvető társadalmi hazugság”.⁷

³ *Jelenkor*, 1964/2, 139.

⁴ Uo., 140.

⁵ Korai írói próbálkozásai során világossá vált számára, hogy az ismert városi életanyag elbeszélése csupán a tizenkilencedik századból örökölt bejáratott poétikai eszközökkel lenne lehetséges. „Az a nyersanyag például, amelyet Szekszárd nyújtott nekem, viszonylag könnyen megragadható lett volna a bevált sémákkal; csak ez nem tudott vonzani. S most utólag látom világosabban, hogy ami igazán érdekelt benne, éppen az kényszerített rá, hogy előbb más, látszólag nagyon is más vizekre evezzek.” „Félbemaradt interjú, kérdések nélkül”, in: *Érintések*, 250.

⁶ Ezt évtizedek távolából érdekes alkotáslelektani szituációval magyarázza. „...hogy mért eveztem látszólag távolabbra az úgynevezett társadalmi közegtől. Gyanítom, hogy azért, mert túlságosan is nyakig ültem benne.” Uo.

⁷ Érdemes idézni a tételszerűen megfogalmazott bírálat folytatását is. „Jelképies apróság: a törvényszék mögött, a Séd patak partján volt a Hamistanú söröző – itt a tárgyalás előtt egy asztalnál sörözhetett az ügyész, a bíró, az alperes és felperes ügyvédje, a peres felek, a tanúk; és tették is. S miért is ne?” Uo., 253.

Ez a kritikai álláspont világos, érthető. A novellákban így aztán nem is találunk olyan, a városhoz kapcsolható történetelemeket, alakokat, amelyek valamiféle nosztalgikus olvasásmódot tennének lehetővé. Sokkal inkább a helyi társadalom peremhelyzetben vagy egyenesen számkivetettségben lévő figuráival találkozhatunk: kurvákkal, nincstelen költővel, megesett nővel és hasonlók. Olykor azonban – főként a szerző bonyodalmas családi viszonyait beépítve – villantanak fel képeket Mészöly elbeszélései az úri középosztályról. (E szempontból sajátos helyet foglal el kései, sajátos formájú és a recepcióban vitát kiváltó műve, a *Családáradás*, melynek tragikus, illetve kritikai mozzanatai ellenére is lehetséges nosztalgikus olvasata.) A Szekszárd belső topográfiájából származó vagy a várost övező vidék visszatérő nevei és helyszínei – a Bartina, a Bati-kereszt, Paradicsompusztá, a Dinga-patak, a Séd, Borjád, a Sió, a Duna menti ártéri erdők, a keselyűsi gát és út s a többi – azonban, szemben a helyi társadalmi viszonyok megmutatásával, jellemzően nem hordoznak negatív értéktartalmakat az elbeszélésekben. Még akkor sem, ha olykor primer módon kietlennek, elhagyatottnak, romlásban lévőnek mutatkoznak, ugyanis az általuk megteremtett atmoszféra összetettebb, titokzatosabb, kiismerhetetlenebb annál, sem hogy egyértelmű jelentést kapcsolhasson hozzájuk az olvasó. Egy helyütt a tájról mint „csábítójáról” beszél, amely „mindig némán közli, amit akar, egyszerűen és közvetlenül a dolgok ontológiájára hivatkozik. És inkább csak eltűri a történet, a történelmet, amelynek színpadot ad”.⁸

A porkolábvölgyi remete

Az 1985-re datált *Levél a völgyből* című írás – mely az író által rendkívül tudatosan felépített ívvel rendelkező válogatáskötetnek, a *Volt egyszer egy Közép-Európának* nem véletlenül került a záró pozíciójába – felütése az egyik leginkább komprimált és jellemző szövegrészlet a Mészöly-próza tájhoz fűződő viszonyára. „A gyík itt lakik az asztalom mellett, egy farönk alatt. Tavaly vágtuk ki a fát, öreg volt, útban volt, s noha igyekezett összeszedni magát az utolsó évben, termése menthetetlenül leleplezte: erőfeszítése satnya ügyeskedésnek bizonyult. Most azt várjuk, hogy a rönkje megérjen, kiszáradjon; s addig is beválik ülőalkalmatosságnak. Ha nem volna, már hiányozna is. Hajnalban szoktam kiülni rá, s onnét nézem a völgyet. Erős nyár volt, minden sietve érik. Az alsó pásztaban egy semmit érő barackfa roskadozik; még nem tudja, hogy rá is sor kerül, már megrendeltünk egy nemesített fajtát a csemeteiskolából. Ezekben a tervekben van a boldogság. S bár tudja az ember, hogy nem isten, alább azért mégsem akarja adni.”⁹

Mint az idézett részletből is látható, az író nem a részletező tájfestést tűzi ki céljául, mellyel elbeszélésének otthonosságérzetét kívánná kiváltani olvasójában, hanem néhány elemi konkrétum felidézésén át olyan egzisztenciális látképet próbál az olvasó elé tárni, amely a létezés alapszerkezetére mutat rá. A szöveg maga nem lokalizálja geográfiai pontossággal a helyet, amiből az írás ihlete merítkezik, a tájnak csupán legelemibb karaktere azonosítható: a dombok, ahol szőlőtermesztés zajlik, s néhány közönséges növény és állat jelenléte. Még leginkább a saját nyelvhasználat lenne áruklodó, a maga jellegzetes „szurdik” kifejezésével. Ám a *Levél* kerüli a lokális alapú olvasás lehetőségét, mert épp ellenkező célja van: a kis völgybeli történetek, jelenségek által valami érvényeset mondani az univerzumból.¹⁰ E célt nyomatékosítandó az elbeszélő nem átalija Wittgenstein-

⁸ Uo., 248–249.

⁹ *Volt egyszer egy Közép-Európa*, 623.

¹⁰ Szigeti László a várostól való elszakadást és a táj visszahívó erejét firtató kérdésére adott válaszában Mészöly egyrészt szokatlan érzelmességgel fogalmaz, mondanivalója ugyanakkor nagyon is rá jellemzően filozofikus, s igen közel jár ahhoz, amit Weöres Sándor *A teljesség felében* megfogalma-

olvasmányát bevonni, sőt helyenként beidézni a szövegbe,¹¹ ezzel is jelezve, hogy a néhány oldalas kis írás nem kedélyes vidéki helyzetjelentés kíván lenni, amelyben a városi ember rácsodálkozik a hely egzotikumára. Mészöly elbeszélője wittgensteini ihletésre elszántan kutatja „a Völgy nyelvének szintaxisát”, a létezés logikáját, rendjét.¹²

Volt egyszer?

A *Volt egyszer egy Közép-Európa* kötet 1989-ben látott napvilágot. Mészöly ebben a könyvben a gyengülő cenzurális körülmények között már szerzői elképzeléseinek megfelelően, saját kisprózáit regényszerű, erős olvasatot kínáló rendben állíthatta össze, s az autonóm könyvtárgy képi anyagához Móser Zoltánt kérte fel fotózni. A kötet címe határozott állítást tesz Közép-Európa oly sokat és sokfelől vitatott létezéséről, ám múlt időben beszél róla. Itt azonban figyelembe kell venni a megjelenés idejét, amikor még nem szűnt meg a jaltai megállapodás alapján felosztott kettős világrend, mely szükségszerűen felszámolta a Nyugat- és Kelet-Európa közt feltételezett/létezett közép-európai társadalmi és kulturális sajátosságokat. Mészöly kötetcíme a nyolcvanas évek végén tehát nem pusztán szellemi-művészi, hanem politikai tartalmat is hordoz.

Az alcím a problémát tovább árnyalja a maga paradoxális, oximoronszerű fogalmazásában: *Változatok a szép reménytelenségre*. Ez utóbbival az író esztétikai síkra tereli a problémát, elégikus hangütésben tálalva azt. Eszerint Közép-Európát valami olyannak kell elképzelnünk, aminek a létezése igencsak ingatag, veszélyeztetett vagy éppen kilátástalan, reménytelen. El fog tehát bukni, vagy eleve olyan, ami eddigi létezése alatt is újból és újból elbukik. Talán fogalmazhatunk úgy is, hogy létezése permanens vereségek, bukások sorozata, Közép-Európát legplasztikusabb módon a felszámolódásaiban érhetjük tetten. Ám ez az „alap nélküli” létezés, ez a reménytelenség valamiképp szép, s ennek a bizonytalan körvonalú régióban különböző változatai figyelhetők meg. (Eszünkbe juthat az az ízig-veéig közép-európai kijelentés, melyet Esterházy Péter alkalmazott mottóként az *Ágnes* elején: „Die Lage ist hoffnungslos, aber nicht ernst”. Ki tudja, vajon Mészöly „szép reménytelensége” nem maga is egy változat volt-e „a helyzet reménytelen, de nem komoly” állításra?)

A szerző által jegyzett fülszöveg aztán meglepetésszerűen odáig árnyalja a Közép-Európa egykori létezését állító kötetcímet, hogy szinte már kétségbe vonja. A kétszer is megismételt, kérdés formában elbizonytalanított állítás – „Volt egyszer egy Közép-Európa?” –

zott az „én” kötelékeitől megszabadított, személytelen létezésről. S bár az otthonosság érzetéről beszél, nagyon is nem hétköznapi értelemben használja a fogalmat, nem a lokálpatrióta vonzalmaként, hanem egzisztenciális értelemben. „Megfogalmazásom arra utalhat, hogy emlékezetemmel be nem fogható szférában tudok déjà vu megélni tájakat, hangulatokat, amelyekben otthon érzem magamat. Szekszárdnak ez a nagyon lágy, mediterrán, provence-i hangulatokat árasztó dombvidéke a szurdikjaival, présházaival, szőlőivel, egybeivel elementárisan azt az érzést hozza föl belőlem, hogy több ezer éve otthon vagyok e tájban, és már semmivel, abszolút semmivel nem tud meglepni. Ez nagyon megnyugtató. Hozzá tudok bújni, bele tudok simulni, magaménak tudom érezni bármikor és bármilyen helyzetben, vagyis gondtalanabban elveszhetek benne, mint egy nőben. Ez az az állapot, amelyben nem időszerű a cserbenhagyás, amelyben nincs helye a félelemnek és a szorongásnak. Itt még az elmúlás és a halál gondolata is megnyugtató. Egyedül ilyen atmoszférában élvezhető számomra az, hogy nincsenek gondolataim, mégis vagyok, éppen megtörténekm.” (*Párbeszédkíséret*, 42.)

¹¹ Például „a dolgoknak nincs a priori rendjük”. *Volt egyszer egy Közép-Európa*, 625.

¹² „»A logikában nem mi fejezzük ki a jelek segítségével azt, amit akarunk, hanem a logikában a természetileg szükségszerű jelek természete nyilvánul meg: ha ismerjük egy adott nyelv logikai szintaxisát, akkor már a logika minden kijelentése adva van« – idézi Wittgensteint a völgylakó elbeszélő. Uo., 630.

nem jut nyugvópontra. A szöveg névtelen, rongyos vitézeket emleget, üszkösödő templomot, pusztuló, istentelen világot, ahol Jézus az ítéletnap után feltámad, majd „meghala végleg”. Felrémlik a mohácsi vereséggel széthulló régi Magyarország képe, amelyben „némelyek olyan németiséggel beszélnek, mit csupán egy görög-zsidó ért meg, aki kunsági pásztorokkal alkuszik örményül, mely pásztorok viszont török szavakat kevernek a magyarba, hogy a cseh városbíró legényét megtévesszék”. Mészöly ugyan nem közvetlenül, de metaforikusan megjeleníti a régi állami-politikai keretek felbomlását, ugyanakkor miközben a nyelvi, nemzetiségi kevertséget, egymásba gabalyodottságot a szöveg kaotikusnak mutatja, egyszerűsmin az egymásra utaltság gondolatát is felveti olvasójában. Azaz a bomlást, a káoszt nem tragizáló módon állítja elénk, hanem személytelen megfigyelőként, ahogy ő maga fogalmaz: „a regös teszi, amit tehet: jegyezget, mint porba a földre tört ágvég”.

A fülszöveg – a szerző által a kötet olvasásához nyújtott interpretációs segédlet – a második felében egyszer csak átvált a kietlen imaginárius tájkép ábrázolásából a remény hangjának megszólaltatásába. Előbb ugyan még megtudjuk, hogy „[i]tt csak az eshet meg, ami megeshik”, s ha így van, akkor Közép-Európát teljességgel tervezhetetlen, kiszámíthatatlan világnak kell elgondolnunk, ahol nem lehetséges előzetes premisszákból, szabályokból nagy biztonsággal eseményeket megjósolni, hanem csupán az biztos, ami már megesett. Aligha véletlen fogalmazás Mészölytől az, hogy „Közép-Európa jószerivel nem volt még, csak lehetne egykor, ha talpából kinőne a gyökér. Ami volt eddig, az után odakívánczik a kérdőjel.” Hiszen Széchenyi megfogalmazása a *Hitelben* a reformkor hajnalán ez volt: „Sokan azt gondolják: Magyarország – volt; én azt szeretem hinni: – lesz!” A remény szövegét tovább erősíti a szerző azzal a metaforával, amelyben a falusi eperfák lombozata által képzett alagút egyik végén elhangzó kérdésre – „Meddig tart még az éjszaka?” – az a válasz érkezik, hogy „eljön a reggel... jertek el újból!”. Akár a kötet megjelenési idejére vonatkozó politikai allegóriaként, akár egyéb, esztétikai-poétikai alakzatként olvassuk a fülszöveg ezen szavait, mindenképpen erős üzenetet hordoz, a reményteli jövőét. Ahol nem azt keressük majd, „kinek hogyan lehetnél szolgálja, hogy rab kedvteléseidnek szabadon örvendezhess a tágaska kalodán belül”.

Mitológia és kritika

A Mészöly Miklós kései prózavilágában kimunkált írói magatartásról Mészáros Sándor összefogott jellemzését idézem: „Az író keserűen melankolikus történelemszemléletének nincs sok köze a ma divatos Közép-Európa-nosztalgiaikhoz, vagy az ehhez kötődő politikai-kulturális utópiákhoz. Igyekszik elkerülni azt a(z) – e térség irodalmaiban mindig nyitva álló – eszmei vészkiáratot, hogy az egyetemes emberi lét síkján feloldhatatlan konfliktusokat és dilemmákat a nemzeti lét történelmi dimenziójában oldja fel. Számára e régió a népek, kultúrák, szokások, mentalitások stb. találkozási pontja és ütközőzónája, ahol az ellentétes erők kioltják egymást, s ahol az egyén szabadságtörekvései és a társadalmi küzdelmek kudarcra ítélték. A történelmileg kondicionált vereség és a szívós reménytelenség terepe, ahonnan talán jobban felmérhető a függőség és a kiszolgáltatottság anonim története. [...] Ezért válik egyszerre mitikus és történelmi helyszínné a folyton visszatérő Alisca és a pannon táj, amely még őrzi a mitikus aurát és történelmi atmoszférát kölcsönöz az írásoknak, de a művészi világlátás intenciói szerint maga a mítosz átélhetetlen, a benne rejlő egységes világmagyarázat széttöredezett, a hely visszénye önmagának.”¹³

Takáts József a *Bolond utazás* című elbeszélés központi metaforáját elemezve mutat rá a közép-európai vonatkozásokra: „A *Bolond utazás*ban a felújított millenniumi kocsí úgy

¹³ *Jelenkor*, 1991/1, 68.

áll a háború utáni, bombatölcséres, lepusztult állomáson, mint egy még rendezett világ makettje a rendetlenségben, az összevisszaságban. Mészöly e vasúti kочи ábrázolásával egy nagy hagyományú irodalmi Monarchia-felfogáshoz csatlakozik, amelyet legjobban a Stefan Zweig visszaemlékezés-kötetéből, *A tegnap világa* elejéről vett kifejezés jellemez: a Monarchiában »minden a helyén volt«.¹⁴ Ugyanitt ír a mű nemzetkritikai szemléletéről, egyes nemzeti mítoszok ironikus felhasználásáról. Az életmű egyik legjobb ismerője, monográfusa, Thomka Beáta is úgy látja, hogy a mészölyi Közép-Európa gondolat *kritikai viszonyulás*. Olyan világ imaginációja, amelyben a történeti demitologizálás nélkülözhetetlen olvasási mód. Paradox módon mítoszkritika, ami közben felmutatja magukat a mitikus történeteket is. Ugyancsak a *Bolond utazás* kapcsán teszi Piszár Ágnes azt a megállapítást, hogy „[a] történelmileg-földrajzilag behatárolt történet azonban több a háború utáni Magyarország pusztá viziójánál, mint ahogyan Közép-Európa több a térség történeténél. Ezt a többletet mutatják meg Mészöly Miklós elbeszélései a *Volt egyszer egy Közép-Európa* című válogatásban».¹⁵ Grendel Lajos pedig egyenesen a közép-európai jellegű mágikus realista mitológia megteremtéséről ír Mészöly kései prózájával kapcsolatban, amely egyszerre olvasható realista és metaforikus szöveggént, azaz egyként jellemzi a „freskó-szerűség” és a mészölyi „algebra” szóval megjelölt kritikai analízis.

Látható tehát, hogy számos értelmező különböző hangsúlyokkal ugyan, de többé-kevésbé hasonlóan mutatja be a Mészöly-életműben, főképp annak kései szakaszában kimunkált, a huszadik századi magyar prózában meglehetősen társtalán elbeszélői nézőpontot és módszert, amely – természetesen a hozzájuk tartozó társadalmi-történeti jelenségekkel, eseményekkel együtt – a Szekszárd környéki, illetve dunántúli, *pannóniai* település- és tájjelemek szövegbe építése révén a felhasznált irodalmi nyersanyag lokalitásán túlmenő érvényességgel volt képes közép-európai létezés tapasztalatokat művészi formába önteni. E tapasztalatok úgy foglalják magukba a régió népei egymás elleni küzdelmeinek vagy éppen nagyhatalmaktól elszenvedett vereségeinek élményét, hogy e győzelmeket és kudarccokat mitologizáló narratívákat hol analitikusan, hol ironikusan leplezi le.

Szülőföld és sündisznóállás

Mészöly 1986-ban a közép-európai irodalomról szólva evidenciaként beszél annak sajátos helyzetéről és karakteréről: „Ez a térség azonban az esélyek és handicapek vonatkozásában is külön stúdium. Politikai geográfiája miatt – az európai fejlődéssel való összeforrottsága ellenére – Európán belüli sajátos izoláció. [...] Izolációjából mindig szakaszosan tudott csak kitörni, de még ilyen feltételek mellett sem szűnt meg soha az európai fejlődés alkotó, iskola-teremtő és hagyományörző részese lenni.” Ugyanakkor egyenesen visszautasítja azt, hogy e sajátos egzisztenciális és szellemi helyzet a közép-európai irodalom értékelésénél mérvadó lehessen. „Éppen ezért hat sokszor visszásnak, mikor szellemi és művészi teljesítményei méltánylásánál az indokoltnál jobban kerül előtérbe e térség politikai tragikuma, pikantériái, a politikai időszerűség erotikája.”¹⁶ Első olvasásra meglepődhetünk azon, ha belegondolunk, hogy egy a vasfüggöny mögötti író elutasítja azt, amire számos kollégája apellálhatott, hogy ugyanis valamiféle egzotikumként tekintsen műveikre a nyugati világ irodalmi közvéleménye. Mészöly azonban a rá jellemző erkölcsi és esztétikai szigorúsággal nem ismer el más mércét, mint amit Goethe majd kétszáz évvel azelőtt a *Weltliteratur* fogalmával megalapozott.

¹⁴ A *Bolond utazás* mítoszai, *Jelenkor*, 1991/1, 74.

¹⁵ Kisesszé a vonatokról, *Jelenkor*, 1991/1, 80.

¹⁶ *A pille magánya*, 61.

A régió irodalmának értékelésével kapcsolatos álláspontjának részletesebb indoklása több mint tíz évvel későbből, immár a szovjet politikai tömb felszámolódása utáni időből származik. Eszerint nemcsak a születéssel adott táji, de a nemzeti meghatározottságon is túl kell lépni, ám ez csak akkor lehetséges, ha azt nem kivételezetséggént éljük meg. Csak e „romantikus kötelékek” elvágása után lesz képes felismerni valaki azt, hogy „az egész földgolyó gazdája és felelőse”.¹⁷ Mészöly e perspektívából kritikával beszél arról, hogy „rituálisan szentté tettük azt a geográfiai helyet, amelybe beleszülettünk”, s amely a szülőföld fogalmában egyesíti a táji és nemzeti adottságainkat. Mindez egyfajta „létezési sündisznóálláshoz” vezet, amelyben „a természetnek azt a pindurka darabját tekintjük kivételezettnek, melyet gondoskodásunkkal befogunk, s ebből a pozícióból nemhogy a távoli mással, de még a szomszédos mással is alig vagy egyáltalán nem törődünk”.¹⁸ Az író gondolatmenetéből világossá válik, hogy ezzel a parciális, autentikusnak nem tekinthető létperspektívával szemben ő maga a *condition human*-t kutatja, vagy ahogy a német filozófia fogalmazott, a nembeliség feltételeit.

És épp itt jelenik meg a „szomszédos más”, azaz a közép-európai régió jelentősége, melyet történelmileg hátrányos helyzete alapoz meg. Hiszen a térség országainak, népeinek, nemzeteinek állandó egymás elleni küzdelmei, az ezek során gyakran megélt vereségek, társadalmi traumák a nagy népek számára kevésbé adott tapasztalatok, ám éppen ez, a vereségekből, a reménytelenségéből táplálkozó közép-európai tudás alakíthatna ki olyan érzékenységet, olyan nemzeti önkorrekciós szemléletet, amely a világ egésze számára érvényes, univerzális tudást közvetíthetne. Mészöly Miklós nyilatkozatainak és műveinek igazsága ma is érvényesnek tűnik, nála összetettebben, alaposabban e kérdéseket mindmáig egyetlen más írónk sem dolgozta fel.

Felhasznált irodalom

- Grendel Lajos: *A tények mágiája* (Mészöly Miklós időskori prózája), Kalligram, Pozsony, 2002.
Mészáros Sándor: Tabló és töredék (Mészöly Miklós újabb prózájáról), *Jelenkor*, 1991/1, 65–69.
Mészöly Miklós: Táj és történelem, *Jelenkor*, 1964/2, 139–140.
Mészöly Miklós: *Érintések*, Szépirodalmi, Budapest, 1980.
Mészöly Miklós: *Volt egyszer egy Közép-Európa*, Magvető, Budapest, 1989.
Mészöly Miklós: *A pille magánya*, Jelenkor, Pécs, 1989.
Mészöly Miklós: Mert Pécs valóban urbs volt, *Jelenkor*, 1997/6, 561–564.
Mészöly Miklós: *Párbeszédkísérlet* (kérdező: Szigeti László), Kalligram, Pozsony, 1999.
Mészöly Miklós: *Az én Pannoniám*, Babits, Szekszárd, 2004.
Piszár Ágnes: Kisesszé a vonatokról, *Jelenkor*, 1991/1, 78–80.
Takáts József: *A Bolond utazás mítoszai*, *Jelenkor*, 1991/1, 73–77.
Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*, Kalligram, Pozsony, 1995.

¹⁷ *Párbeszédkísérlet*, 87.

¹⁸ *Uo.*, 88.

VÉR, SZENVEDÉS, HALÁL, JOGTÖRTÉNET

Buda és Pest 1686 és 1708 közötti bírósági gyakorlatának jelentősége Mészöly Miklós prózájában

Mészöly Miklós a középső és kései pályaszakaszához tartozó műveihez közel húsz éven keresztül használt fel szövegrészeket Bónis György *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708* című 1962-es jogtörténeti monográfiájából.¹ Személynevek átvételéről eddig is tudott a szakirodalom.² Tanulmányomban azt mutatom be, hogy a neveken túl történetek, a Bónis által feltárt bírósági dokumentumokból megismerhető esetek is átkerültek az író szöveg univerzumába. A poétika szintjét vizsgálva a szövegek köziség különböző módozatainak Mészöly prózai műveiben gyakran jelölt felértékelődése mögött Bónis-hatás is valószínűsíthető.

Az átvételek összehasonlító vizsgálata során különféle transzformációs eljárásokra figyelhetünk fel, melyek alapján a mészölyi szövegalakításra, valamint általánosabb, a mészölyi világszemléletre vonatkozó következtetések fogalmazhatók meg. Az intertextualitás módozataira figyelő, az interpretáció során a szövegek köziség értelemgazdagító potenciálját kiaknázó értelmezői hangok a kilencvenes évektől³ kezdve erősödtek fel a Mészöly-recepcióban, majd a kétezres évektől a hagyaték feldolgozása és publikálása genetikusan és szövegvariációs vizsgálatok sorának szolgált kiindulási pontul.⁴ Jelen szöveggel e kutatások eredményeihez kívánok hozzájárulni.

A Bónis-kötet általános jellemzése, jelentősége Mészölynél

Bónis jogtörténeti monográfiája hat nagyobb fejezetből áll. Az első fejlődéstörténeti narratíva keretei között mutatja be, hogy az említett időszakban miként alakulnak Pest és Buda joghatósági viszonyai. Az udvari kamara, a katonai parancsnok és a polgári önkormányzati törekvések folyamatos csatározásának történetét rekonstruálja. A második fejezetben a két város bíróságainak szervezeti felépítéséről, a bennük létrehozott pozíciókról és a hozzájuk tartozó jogkörökről olvashatunk. A következő két fejezet az eljárásjog és a büntetőjog kérdéseit tárgyalja a *Praxis Criminalis*, vagyis az 1656-os, „városaink számára kötelezően előírt III. Ferdinánd-féle büntetőjogi és eljárásjogi kódex”⁵ felépítését követve.

A monográfia bizonyos jellemzői megmagyarázhatják, hogy miért válhatott Mészöly számára fontossá. 1) Az archívumokat kutató, a fellelt anyagok alapján a múltbéli esemé-

¹ Bónis György: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708*. Akadémiai, Budapest, 1962.

² Bovier Hajnalka: A napló Mészöly Miklós írásművészetében. *Iskolakultúra*, 2011/4–5, 67–74., 69.

³ Lásd például Takáts József: Megbocsátás: Mítoszelemzés. *Jelenkor*, 1991/7–8, 639–643. és Jankovics József: „Sanyarú világ”, in: Alexa Károly – Szörényi László (szerk.): *„Tagjai vagyunk egymásnak”. A Tarsuszi szavaival köszöntik a hetvenéves Mészöly Miklóst barátai*. Szépirodalmi–Európa Alapítvány, Budapest, 1992, 156–165.

⁴ Thomka Beáta: *Próza archívum. Szövegek köziségi műveletek*. Kijárat, Budapest, 2007. A doktori értekezések közül itt említendő Urbanik Tímeaé (2007), Győri Orsolyaé (2009) és Horváth-Márjánovics Diánaé (2019).

⁵ Bónis: i. m., 12.

nyeket rekonstruálni igyekvő történész beszédhelyzete Mészölynél a nyomozó, írnok, krónikás pozíciójának egyik forrása lehet. 2) Bónis szövegének felépítése: vizsgálódásainak középpontjában a jogi normatív szint és a gyakorlat viszonyában megfigyelhető árnyalatok feltárása áll. Utóbbi konkrét ügyek ismertetését, olykor pedig az archívumokban megmaradt dokumentumok (például jegyzőkönyvek) alapján a rekonstrukcióját teszi szükségessé, emiatt erős elbeszélő jelleggel bír. Ez lehet az oka annak, hogy különösen termékenynek bizonyult Mészöly anekdota, beszély felé tájékozódó írói gyakorlata számára.⁶ 3) A Mészöly műveiből kirajzolódó Közép-Európa-kép meghatározó vonásainak kidolgozásához járulhatott hozzá, hogy Bónis magyar nyelvű történeteit gyakran vegyíti forrásainak német és latin kifejezéseivel, mondatrészeivel. Mészöly az idegen nyelvű jogi kifejezések zárójeles magyarázatát olykor a paródiáig fokozza a *Fakó foszlányok...*-ban. 4) Bónis kötetéből olyan történelmi szituáció képe rajzolódik ki, amelyben a korabeli Magyarország területén élő vallási, etnikai csoportok, a különböző rendek, valamint a polgári és katonai réteg egymáshoz való viszonya sok tekintetben tisztázatlan, épp átalakulóban van.

Érintett művek

A *Film*, az *Anno*, a *Megbocsátás*, áttételesen a *Fakó foszlányok...* fontos pretextusa Bónis szövege. Egy talán kevésbé ismert, először 1991-ben publikált írás, a *Praxis criminalis* döntő hányadában Bónis-átvételekből áll. 1994-es esszékötetében, az *Otthon és világban* a *Praxis criminalis* fejezetcímként tér vissza.

A mészölyi prózapoétikára vonatkozóan tanulságos megvizsgálni, hogy az egyes művekben mely fejezetekből származnak az átvételek.

Mészöly-mű	Bónis-fejezet
<i>Film</i> (1972–73)	I. Fejezet – Buda és Pest joghatóságának fejlődése 1686–1708 között [budai vesztőhely]
<i>Anno</i> (1975)	IV. Büntetőjog – 1. A városi gyakorlatban előfordult bűncselekmények e) Gyermekölés, gyermekkítétel; 2. A városok bíróságain kiszabott büntetések, b) Halálbüntetés
<i>(Fakó foszlányok... [1983])</i>	Nem köthető konkrét szöveghelyhez.
<i>Megbocsátás</i> (1983–84)	IV. fejezet – Büntetőjog; 1/g) Természet elleni fajtalanság, vérfertőzés, erőszakos nemi közösülés
<i>Praxis criminalis – Peep show iudicialis</i> (1991)	Szinte mindegyik fejezetből

Látható, hogy a kivégzés (*Film*, *Anno*), a nyilvános megszégyenítés (*Anno*), a nemi erőszak, fajtalankodás (*Megbocsátás*) és a gyilkosságok köréből válogat. Ha a korban lettek volna bulvárlapok, az esetekről minden bizonnyal címlapon számoltak volna be. Azonban az átalakítások során is érvényesül Mészöly szikár esztétikája, a Bónis-részleteket a semleges elbeszélői hanghoz igazítja.

⁶ Például Bónis: i. m., 37–38. a Habsburg-kormányzások huzavonairól.

A pretextusok láthatósága – A *Pontos történetek útközben* és a *Film*

Két, egymáshoz közeli időpontban megjelent Mészöly-mű, a *Pontos történetek útközben*⁷ és a *Film*⁸ között beszédes különbség regisztrálható. Igaz, hogy a leíró poétika, a szikárság esztétikája felől közelítő értelmezői tekintet számára a hasonlóságok erősödnek fel, ám a két regény és pretextusai viszonya felől most a különbségeket hangsúlyozom.

Már Thomka Beáta monográfiájából is értesülhettünk arról, hogy a *Pontos történetek* Polcz Alaine erdélyi és dunántúli látogatásainak magnószalagra rögzített történeteit használta alapanyagként.⁹ Horváth-Márjánovics Diána¹⁰ a Petőfi Irodalmi Múzeumban fellelhető hagyatéki anyagon elvégzett kutatásának köszönhetően a hanganyag fennmaradt leiratai és Mészöly-szöveghelyek összevetésével immár filológiai részletességű tudás áll rendelkezésre forrás és mű viszonyáról. Megállapítja, hogy a regény jellegzetes, semlegesnek ható beszéloi pozíciójának megalkotásában a kontextualizálást segítő részletek törlése bizonyult a legjelentősebbnek. Szolláth Dávid a *PT* kapcsán vizsgálja a Mészöly–Polcz-munkakapcsolatot. A mű érzékelhető életművön belüli „relatív különállásából”, valamint a Polcz Alaine által megőrzött történetek jelentőségéből azt a következtetést vonja le, hogy a *PT* „a Polcz-életműhöz is kapcsolódik [...]. A regény egy kétszerzőjű szövegcsoporthoz tartozik, [...] joggal elemezhető mindkét szerző életművének vonatkozásrendszerében”.¹¹

Látható a *PT* szövege és forrása közti szoros viszony, az ajánlásokon kívül¹² azonban semmi sem utal ilyesfajta előzmény meglétére.¹³

A *Film*, bár megtartja a *PT* személytelenített elbeszélői hangját, pretextusaihoz való viszonyában ellentétes stratégiával találkozunk: a valós és ál-, a szó szerinti és közvetett idézetek átszövik a regényt. Alaphelyzete: filmesek rögzítik 1972-ben egy idős házaspár utolsó napjait, s szándékuk szerint mindennemű beavatkozást kerülnék. Tevékenységük során Silió Péter vajtai paraszt 1912-es történetét ismertetik velük. A két történetzál kapcsolata homályban marad, ám végig az az érzése lehet az olvasónak, hogy a filmesek a történetismertetésen keresztül ki akarják ugratni a nyulat a bokorból.

A Bónis-pretextus Silió történetzálában, azon belül Silióné budai útjának előadásában játszik fontos szerepet. Mészöly személyneveket vesz át (ilyen Silió Péter, Sax Simon, Burre zsidó, Czánin Miskó stb.), másrészt a korabeli tér megalkotásához használja fel, harmadrészt pedig az a narrátori stratégia is Bónis-hatást sejtet, amely bírósági jegyzőkönyvek, szakvélemények és egyéb dokumentumok alapján kíván eseménysorokat rekonstruálni.

Silióné történetére a narrátor többször előreutal, és kompozíciós szempontból is jelentős helyen, az utolsó bekezdésben szerepel. Itt jutnak a legjelentősebb szerephez a Bónis-átvételek. Silióné kivégzett férje sírhelyét keresve érkezik meg Budapestre, s „makacsul hiszi, valahol megvan az a vesztőhely, kivégződomb, amit keres”.¹⁴

A budai bitófa történetével, helyének kijelölésével Bónis részletesen foglalkozik. „Buda is megmozdult az akasztófáért, kiszemelte a helyét az Óbuda felé vezető úton, a balkézre

⁷ Mészöly Miklós: *Pontos történetek útközben*. Magvető, Budapest, 1970. Továbbiakban *PT*.

⁸ Mészöly Miklós: *Az atléta halála. Saulus. Film*. Magvető–Szépirodalmi, Budapest, 1977.

⁹ Thomka Beáta: *Mészöly Miklós*. Kalligram, Budapest, 1995, 48.

¹⁰ Horváth-Márjánovics Diána: *Örökölt blendével látni. Az 1960-es évek prózája és a Mészöly-hagyaték*. Doktori értekezés, Pécs, 2019, 123–156.

¹¹ Szolláth Dávid: Mészöly és társa. A *Pontos történetek, útközben* és a Mészöly–Polcz munkakapcsolat. *Jelenkor*, 2018/1, 66–77., 70–71.

¹² „Hálával A-nak, hogy megőrizte ezeket a történeteket”, *PT*, 5.

¹³ Kassai Györgynek az *Öreg, halottak*, a később a *PT*-be illesztett szöveg francia fordításához írott bevezetője arra utal, hogy egy esetleges korábbi címváltozat többet engedett volna sejtetni a pretextusról. Kassai *Histoires exactes entendues en voyage [Útközben hallott pontos történetek]* címmel hivatkozik a műre. Miklós, Mészöly: *Des vieillards et des morts. Cahiers de l'Est*, 1975/4, 31–48., 31.

¹⁴ Mészöly: *Az atléta...*, 441.

eső magaslaton [...]. Bár az adminisztrációtól kért kiküldött eljárásának nyoma nem maradt, az 1702-i Urbárium és Zaiger világosan megmondja, hogy a vesztőhely az újlaki felső piac mellett kapott helyet.”¹⁵ A *Film* és a későbbi *pannon próza* több művének időkezelési technikájára, a különböző történeti korok egy adott helyen, térségben való egymásra csúsztatására épül Silióné esete is. Az asszony a török utáni kort is felidéző régi kalendárium alapján képzei el 1912-ben Pest-Budát, nézőpontját pedig a *Film* narrátora 1972-ben ismereti az Óregasszonnyal a következőképpen: „a sírt Ó-budán kell keresni, Aquincum környékén, ahol a budai tanács által kijelölt dombon az akasztásokat végrehajtják”.¹⁶

Ugyanebben a fejezetben szerepel egy anekdotikus részlet, amely több jellemzőjében is Bónis művét imitálja. „... egy november 7-én tartott tanácsülés jegyzőkönyve szerint egy bormérőtől még a szeszarusítási és fegyverviselési jogot is meg kell vonni, mert egy idősebb nőszemély alkalmazottat (e' schmuddeliges Ding, a budai németek nyelvén), aki több alkalommal a rác kocsisoknak pálinka helyett tiszta pálinkát mér, életveszélyesen megszúr, s a sebből kifolyó vérét (!) a többi vendég multságára megitatja a nevezett nőszeméllyel.”¹⁷

Bónis fontos forrásai a Fővárosi Levéltárban található budai és pesti tanácsülési jegyzőkönyvek. Az egyes eseteket gyakran hasonló hangvételű, közvetett idézetekre épülő történetekként rekonstruálja, valamint a zárójelben beszúrt idegen nyelvű kifejezések is igen gyakoriak.

Anno¹⁸

Mészöly	Bónis
„A lábbeli eredeti tulajdonosa Hayvas Anna Mária örmény gyermekelemészto . A városbíró Neander János Beatus két éjszakát tölt kettesben a fiatal leányanyával, hogy megpróbálja rávenni, térjen át katolikus hitre . De nem jut eredményre. Hayvas olyan németességgel beszél, amit esetleg egy görög-zsidó mészáros ért meg, aki kunsági pásztorokkal alkuszik örményül, akik viszont török szavakat kevernek a magyarba , hogy Constanztot, a cseh vásárbíró legényét megtéveszték: nem elhajtott marhákról van szó.” (67–68.)	„1695 nyarán egy Anna Mária nevű kikeresztelkedett török nő került őrizetbe; gyermeke, akit az árnyékszéken szült meg, egy katonától származott, akinek csak a ruhájára emlékezett. A csecsemőt kiszakított köldökzsinórral, benyomott fejfel a szennyben találták meg. A tanács meghallgatta a kirurgus és a bába szakvéleményét, megtortúrázta a vádlottat, majd a <i>Pr. Cr.</i> és <i>Carpzov</i> alapján kísérőzést talált helyesnek, de a régi hitre való visszatérés veszélye miatt inkább 10 évi betegápolást javasolt – bilincsben. A tortúra újabb alkalmazása és bizonyos eljárási kérdések körüli vita után az udvari kamara felmentette a török asszonyt, mert a kínzást kiállva tisztázta magát.” (141.) „... az örmény Hayvas Tamás ” (66.) a pesti mészárszék környékén ejt halálos sebet egy másik örményen. A terhelte kihallgatásáról szóló részben kiderül, hogy törökül beszélt, emiatt pedig „három pesti polgár tolmácsolta szavait” (84.). Constanz Tamás , cseh sikkasztó; Neander János Beatus pesti városkapitány
„A bírák erre úgy változtatják meg az ítéletet, hogy akasztás után, a bitófával együtt, el is kell égetni Hayvast .” (68.)	„A szokásostól eltér Busik János esete, akit – minthogy a lopást gyújtogatással halmazatban követte el – egy máglyán felállított rögtönzött bitófán végezték ki majd testét hamuvá égették . Ez a jelképes tűzhalál pontosan megfelelt a <i>Pr. Cr.</i> 48. cikke 1. § 4. pontjának.” (179.)

¹⁵ Bónis: i. m., 29–30.

¹⁶ Mészöly: *Az atléta...*, 443.

¹⁷ Uo., 445.

¹⁸ Mészöly: Anno, in: Uő.: *Szárnyas lovak*. Szépirodalmi, Budapest, 1979.

Az *Anno* Mészöly 1975-ös novellája, mely rövidsége ellenére is igen összetett idő- és cselekményszerkezettel bír. Az elbeszélés szoros értelemben vett jelenének helye és ideje pontosan behatárolható: Buda, 1698. október 26. 21 óra és október 27. 16 óra között látjuk Kumria rác apácát vajúdni egy szétdult jégverem mellett, patkányok között, egy katona teteme, egy parázsló szemétkupac és egy trágyába taposott dzsámi imaszőnyeg közelében. Az elbeszélést olyan hirtelen vágások, asszociációra épülő beékelések teszik összetettebbé, melyek már legalább a *Pontos történetektől* kezdődően jellemzik a mészölyi prózát. Kumria öltözetének szuggesztív leírása végén jutunk el „ormótlan” fapapucsáig. Az asszociáció előbb a lelkes hadikurvák beékelt történetrészletéhez vezet, hiszen ők is ilyet hordanak, majd visszatér Kumria lábbelijének és eredeti tulajdonosának, Hayvas Anna Máriának a történetéhez. Itt sűrű intertextuális szövedékhez érünk, hiszen az átvett nevek (Kumria, Anna Mária, Hayvas Tamás, a Szent Sebestyén-szoboravató résztvevőinek nagy része stb.) mellett a történet megalkotásához is Bónis-szöveg helyeket használt Mészöly.

Anna Mária gyermeköléssel vádolt, kikeresztelkedett török nő ügye öt alkalommal (73., 75., 84., 85. és 141. oldal) fordul elő Bónisnál. Mészöly az átvétel során többféle transzformációval is él. 1) Attribútum törlése: a „kikeresztelkedett” eltűnik, helyét a sugalmazott nemi erőszak útján megkísérelt térítés tölti ki. Azonban ahogy majd a *Megbocsátás* esetében, úgy itt sem konkretizálódik a jelentés, az eldönthetatlenség feszültsége továbbra is megmarad. 2) Attribútum megváltoztatása: török helyett örmény. A Hayvas-jelenet felépítéséhez még három Bónis-szöveg helyet használ fel Mészöly. A történeti személy Anna Mária ítéletét tíz év bilincsből végző betegápolásról a Busik János esetéből vett akasztásra és „jelképes tűzhalálra” cseréli. Hayvas Tamás ügyén keresztül kerül be a Hayvas név, az örmény nemzetiség és a nyelvi nehézségek képzetköre, hiszen törökül beszélt, emiatt pedig „három pesti polgár tolmácsolta szavait”. A „cseh” jelző meghagyásával felbukkanó Constanzon keresztül pedig eljutunk a szövegrészt záró nyelvi kavalkádhoz.

Hogy a mészölyi Közép-Európának mennyire fontos jellemzője ez a néhol karikatúráig vitt nyelvi zsongás, amelyben a különböző nyelveket, keveredő nyelveket beszélők értik, nem értik, félreértik, esetleg *ugyanúgy másként* értik egymást, azt az mutatja, hogy a részletet némi módosítással a *Fakó foszlányok...-ban* is szerepelteti.¹⁹

¹⁹ Mészöly: *Fakó foszlányok* nagy esők évadján, in: *Uő.: Volt egyszer egy Közép-Európa*. Magvető, Budapest, 1989.

Megbocsátás²⁰

Mészöly	Bónis
„Böröcz városbíró ugyanis – s ez hiteles adat – a Porszki család egyik ősétől, a vincellér Venceltől megtagadta a jogot, hogy családja jelenlétében földeljek el, miután már a járvány előtt tömlöcben várta ügyében az ítéletet (tetten ért bestialitás; a jegyzőkönyv szerint hat alkalommal közöszült tehénnel „contra naturalem usum, an gehörigen Orthe gebraucht hatte” ebből kétszer józan fővel, és „mindig ugyanaz a tehén volt” – vallotta a vádlott). Végül a pestis végzett vele, s a sírvároson kívül dobták gödörbe. Az ügy egyszerű kuriózum is maradhatott volna, de a millenniumi busójátékok alkalmával a polgármester édesapja – durva emlékeztetésként a régiekre? – tehén hátán ülve adott éjjeli zenét a telekkönyvvezető édesanyjának. S ez újra megásta a szakadékot a két család között.” (31.)	„A bírósági és »jóságos« kihallgatást a tanúk és a leány vallomása alapján »in puncto adulterii, coactae libidinis et peccati contra naturalem usum«, tehát három főbenjáró bűncselekmény gyanújával vezették le. Reinold [...] később a tanács előtt beismert 3-4 közöszülést, de ki-tartott amellett, hogy nem élt kényszerrel, és nem hátulról végezte; a szembesítés után végül bevallotta, hogy a leányt »auch von hinten her an gehörigen Orthe gebraucht hate«.” „Lukács Domonkos 45 éves horvát paraszt bevallotta, hogy hat alkalommal közöszült tehénnel, ebből kétszer józan fővel. Kérdésekre kijelentette, hogy mindig ugyanaz a tehén volt, és az állat gazdája, a magyar Miklós érte tetten. [...] A döntést nem ismerjük, de nem lehetett nagyon könyörtületes.” (144.)

Az 1983–84-es *Megbocsátás* című kisregény középpontjában a meg nem nevezett írók és családja életének egy epizódja áll, maga a cselekmény pedig leginkább a családon belüli viszályok és vonzalmak, valamint a családok közti konfliktusok köré szerveződik. Ezek a témák már a mű fogadtatástörténetének korai szakaszában is alkalmat adtak a szövegköziség különböző módozatainak hangsúlyozására, az egyes történetelemek archaikus történetek újraírásaként való értelmezésére. Takáts József 1992-es elemzésében a görög mitológiai párhuzamok mellett bibliaiakat is felsorakoztat: így például a Porszki család eredeténél sejthető bestialitást a Pasiphae-mítosz variációjaként, Porszki és a polgármester esetét pedig a bibliai testvérvilkosság inverzeként határozza meg.²¹

A *Megbocsátás* egy szöveg helyében, ami jelentőségteljesnek tekinthető abban az értelemben, hogy az író a Porszki és a Böröcz család viszályát megalapozó történet megalkotásához használja fel, két különböző Bónis-részlet is azonosítható. A kisregény egésze interpretációjának árnyalásához is hozzájárulhat a pretextus ismerete. Bónis monográfiájának IV. fejezetében szerepel egy rövid, másfél oldalas alfejezet *Természet elleni fajtalanság, vérfertőzés, erőszakos nemi közöszülés* (Pr. Cr. 73–75. c.) címmel – a kisregény cselekménye épp ez utóbbi kettő körül forog. Mészöly a fejezetben ismertetett öt esetből kettőt a *Megbocsátás*-ban használ fel, egyet pedig egy későbbi írásában, a *Praxis criminalis*-ban.

A két, Bónistól átvett ismertetés közül az első szerint Reinoldot, a Máriaképhez címzett budai fogadó tulajdonosát elítélik a 14 éves mostohalányával való többszöri közöszülésért. Ez a *Megbocsátás*-ban sugalmazottakat egy esetben erősítheti föl (de nem konkrétizálja, vagyis a sugalmazás a pretextus ismeretében is megtartja az olvasatok sokféleségének lehetőségét): az Anita és apja között épp csak sejthető vérfertőző, erőszakos viszony meglétét támaszthatja alá, ha az értelmezés során figyelembe vesszük Reinold esetét. A kisregény 21. fejezetében sugalltak, vagyis hogy Mária nemi erőszak áldozatává válik, és a fo-

²⁰ Mészöly: *Megbocsátás*. Szépirodalmi, Budapest, 1984.

²¹ Takáts: i. m., 640.

gadós történetének összefüggésbe hozása már a túlinterpertáció veszélyével fenyeget. A tehénnel való közöszülést Mészöly kuriószumként emeli be szövegébe, olyan szégyenteljes bűnként, amely kellően súlyos ahhoz, hogy felhánytorgatása elmérgesíthessen egy családok közt meglévő viszályt.

*Praxis criminalis*²²

A *Praxis criminalis* című szöveg a *Végleges változatok a hagyatékból* című sorozat részeként jelent meg. Maga a cím is intertextusként olvasandó, hiszen az 1656-ban Alsó-Ausztria számára kiadott büntető rendtartás a Bónis-monográfiának is meghatározó hivatkozási alapja. A második mottó is Bónis-idézet, Mészöly azonban a jogtörténész forrásának címét (*Acta Administrationis camerális*) tünteti fel. A novellát követő glosszárrium, amely a „jogi s egyéb műszavak jegyzéke”, terminusok gyűjteménye magyarázatokkal. A műfaji értelemben nehezen behatárolható szöveg annyira sok Bónis-intertextust tartalmaz, hogy inkább pastiche-nak tekintendő. Az átvételek itt az „utániség” korszakkonstrukciójának létrehozásához járulnak hozzá: a török utáni idők analógiájára értelmezi a „tovaris-itt-tartózkodást” követő időszakot, individuális eseteken keresztül beszél a politikai közösséget érintő folyamatokról.

A korábbiakhoz hasonló részletes összevetés meghaladná egy tanulmány kereteit, ezért néhány példán keresztül igyekszem bemutatni az írást. A széttartó gondolatiságú szöveg megidézi a szekszárdi tájat (szurdok, Porkoláb-völgy, vármegyeháza stb.). A Hamistanú kvaterkázó asztala mellett folyik a beszéd, a történetek szálai egymásba gabyodnak, a Bónis-szövegek évszázados távlata szinte mitikussá, világtörténelmi kocsmává tágítja a kis vendéglőt. A közéleti helyzetértékelés székspszissel, gúnnyal vegyes iróniával szól az „előzött ellen helyébe lépő új hatalmasságról”.

Mészöly	Bónis
„Pesten viszont az kelt zavart, hogy Pollermann tanácsos megkísérli megtörni Proberger bíró serfőzési monopóliumát, sőt azzal fenyegetőzik, hogy leszámol a bíróval és a »kupaktanácsot tartó« magisztrátussal. A bíró először nem hajlandó asztalhoz ülni ellenfelével, még kevésbé akkor, mikor megtalálják a tanácsos pálinkafőzőjét. A tanácsos elveszíti egy időre a hitelét, de a következő tavaszon – a megkövetés ceremóniája után, abbitt – a bíró áldozatosága révén visszaveszik a tanácsba, és a serfőzőmonopóliumot sem éri károsodás.” (3.)	„Pesten ugyanakkor az keltett zavart, hogy Pollermann tanácsos megkísérelte megtörni Proberger bíró serfőzési monopóliumát. Közben azzal fenyegetődött, hogy majd leszámol a bíróval és a »kupaktanácsot tartó« magisztrátussal. Proberger nem is akart egy asztalhoz ülni ellenfelével, de mikor ennek titkos pálinkafőzőjét megtalálták, elvesztette hitelét. Csak 1707 tavaszán, megkövetés mellett fogadták vissza a tanácsba.” (171–172.)

Világpolitikai változások, hatalmi struktúrák átrendeződése közepette a közös ügyek transzhistorikus illusztrációi a Bónistól átvett figurák. Sprenger János vízivárosi bíró kiváltságlevéllel kapcsolatos ügye, valamint Pollermann és Proberger serfőző-monopólium körüli perpatvara a különböző érdekcsoportok egymás közötti vetélkedésének kiéleződését, majd a megkövetés ceremóniáján keresztül kibékülésének mozgását hivatott bemutatni. Az egységet a mészölyi esszék nyelvéből ismerős hangú mondat zárja: „A ceremóniákban mindig föl lehet fedezni az elrendeződés kodifikálhatatlan báját”.²³ Ezek a ceremóniák olykor a vezeklés nyilvános aktusai, így követi az idézett szövegrészt „a rozmaryngok

²² Mészöly: *Praxis criminalis* – Peep Show Iudicialis. *Kortárs*, 1991/9, 1–9.

²³ Uo., 3.

orgazdája” esete, majd a történet, amit Anna Mária gyermekgyilkosságából és Kirnzi fuvaros felesége incesztus-esetéből gyúr egybe Mészöly. A vége mindkettőnek nyilvános „ceremónia” az enyhébb büntetésért.

Az *Annó*-ban és a *Fakó foszlányok...*-ban már bemutatott nyelvi, etnikai keveredés itt a család- és keresztnevek kapcsán kerül elő, ahonnan a „keveredésben rejlő természetjogi libidót” finnyáló per- és fajarisztokratákon keresztül a tavaszias társalkodás, a „matrimonium vagy concubinatus”, majd a válás eseteihez, a divortiumhoz és repudiumhoz érkezünk. Utóbbi mutatja leginkább az individuális és a közösségi szint összekapcsolhatóságát: „Martinovics Marko szeretne elválni Dacó Ágnestől”, majd még néhány Bónistól átvett név, aztán így folytatja: [...] Pest Budától, Buda istennek se Pesttől, Bécs egyiktől se, a görögkeleti annál inkább a görög katolikustól [...]. És mindegyik viszont”.²⁴

A kavargó, asszociatív építkezésével, a tulajdonnevek örvénylésével a kaotikusság érzetét keltő szöveg a tematikus csomópontjaival mégis határozott elrendezettséget mutat. Az individuális és kollektív lét jelenségeit gúnyos, ironikus, komikus hangon, Bónis kötetén keresztül egymásra vetítő mű a közép-európai rendszerváltások kortársi nézőpontú lenyomata.

Visszatérés egyhelyben

A Bónis-pretextus ismerete a mészölyi időértelmezés árnyalásához járul hozzá, hiszen Bónis alakjai az átvételeken keresztül beleíródnak szövegüniverzumába, ami a visszatérés időszemléletét hozza játékba.

„Vajtán, egy kis faluban, a múlt sokkal inkább »tegnapi« emlék, mint városban, s ha Silió nem is tudta felfogni, amibe belecsöppent, annyi azért elképzelhető, hogy homályosan úgy érezte: valamilyen »mondatot« folytat, amit a szép- meg a dédapjával egyszer már sikerült abbahagyni, a nagyapjával és apjával szintén. S amit most ő fog abbahagyni; illetve, mi is – ...”²⁵

Az *Anno* szoboravatásán jelenlevőket hosszasan sorolja az elbeszélő, a tulajdonnevek szintén Bónis könyvéből származnak, ám arról értesülünk, hogy nem közvetlenül, hanem utódaikon keresztül vannak jelen: „[közül száz év múlva] Java részük már nem közvetlenül van jelen az ünnepségen, csupán a gyermekeik és unokáik révén, de azért így is biztosan fel lehet ismerni őket”.²⁶

A mészölyi jelenidejűsítés tehát nem kizárólag a hatvanas és hetvenes évek filmes-nouveau romanos tapasztalatának beszűremkedése a prózapoétikába, hanem a kései prózával elmélyülő általános időtapasztalat megformálása. A mészölyi jelen specifikuma a „folyamatos jelen idejűség”. Folyamatos, hiszen a múlt–jelen–jövő hierarchiáját azzal igyekszik megszüntetni, hogy a létezők sokféleségében az invariáns elemek ugyanúgy másként visszatérését mutatja fel.²⁷

²⁴ Uo., 4.

²⁵ Mészöly: *Az atléta...*, 383.

²⁶ Mészöly: *Anno*, 69.

²⁷ Ezt erősítik a *Műhelynaplók Annó*-hoz készült jegyzetei, tervei, melyek szerint ebben *Az ember tragédiájával* ellentétes szerkezetben „az utódok lettek volna generációkkal korábbi őseik replikátumai”. Szolláth Dávid: A történeti összefüggés rejtélye mint elbeszélő forma. *Jelenkor*, 2015/9, 997–1004., 999.

ISKOLA A MAGASBAN

Eugen Ionescu, a később Eugene Ionesco néven világhírűvé vált román származású francia drámaíró, 1934-ben, huszonöt évesen, még Romániában közölte *Nu* (Nem) című kritikakötetét, valójában egy provokációt. Azt művelte, hogy szerzőkről és könyvekről egyszerre írt pozitív és negatív kritikát, és ezzel felhívta a figyelmet a kritikai aktus és ízlés korlátaira.

Aki Mészölyt olvas, azt mindig megdöbbeníti a fáradhatatlanság éthosza, az, amit Balassa Péter így jellemzett: „alighogy... és máris nyergelik tovább a lovakat”, vagy amit *Az atléta halála* mottója követel: „Gyorsabban, magasabbra, távolabbra”, s ami ráadásul egy világhírű rúdugró vágya. Ide tartozik azonban a *Saulus* híressé vált mondata is: „Néztem, mint szigonya a halat”, vagy a pusztá tény, hogy az egyik emblematikus kisregénynek a címe *Magasiskola*, és hogy egy sólyomtelepen játszódik.

Az erőteljes metaforizáció feszült pontossága ez. Vagy talán nem is jól nevezem meg, parabolizációnak is lehetne. Az viszont biztos, hogy a Mészöly-szövegeknek mindig van egy holdudvaruk, egy mögöttes terük, amely jóval tágasabb, mint más írók esetében. Arra gondolok, és természetesen ezt is nehéz tudományosan elemezni, hogy vannak könyvek, amelyeknél a történet ki van terítve, és az olvasó a célzások, utalások, elhallgatások játékaiban köszönhetően kiegészítheti őket.

Valószínű azonban, hogy *Az atléta halála*, a *Saulus*, a *Magasiskola* és más Mészöly-művek problematikáját eltalálni éppúgy nem lehet, ahogy a fenti szigonyos kép sem az eltalálást, hanem a nézést emlegeti, korántsem véletlenül. Bálint elkezdti tisztítani az életét, hazugságokat, kettős mércéket pucol ki belőle, és amikor már a célegyenes felé tart, akkor belehal. Saulus is elindul valami felé, de hogy megérkezik-e? A *Wimbledoni jácint*-ban a vonzódások végül szintén halálba torkollnak.

A feszültség elpusztítja az embert, a feszültség megszüntetése viszont szintén elpusztítja, vagy legalábbis nem nyugtatja meg. A szövegekben azért nincs megnyugvás, mert a szereplők nem találják a helyét, a helyet, ahol megnyugodhatnak. „Percegő hőség vesz körül, felemás nyugalom” – olvashatjuk a *Magasiskolában*, és ez a „felemás nyugalom” az egész Mészöly-világra jellemző. Szolláth Dávid ebből is bontja ki a Camus-vel való párhuzamot, az egzisztencialista filozófiát és a tisztánlátás képességét is az értelmezői játékba hozva. Én ellenben másfelé kanyarodom, és arra a kérdésre keresem a választ, mit akadályoz ez a folyamatosan működő feszültség.

Bizonyára mindenki ismeri Roland Barthes *Világoskamráját*, melyben a francia esszéista megkülönbözteti a *studiumot* a *punctumtól*. A *studium* a fénykép egésze, az objektív információk hordozója, míg a *punctum* egy pont a képen, az, amelybe beleköltözhet a szubjektivitás, amely odarántja a tekintetet. „A mester minden mondata meg volt szorítva. Az egyik csak éppen, a másik meg annyira, hogy egyetlen szó maradt belőle. Ezek lettek a legsúlyosabb mondatok, hiszen ezekből majdnem minden hiányzott. A mondatok között pedig olyan néma mondatok, amelyekből minden egyes szó hiányzott, s mintha majdnem meg lehetett volna mondani, hogy melyek ezek a szavak. Így nem csak írva volt, hanem olvasható, amit nem lehetett papírra vetni, de a hiányát se lehetett volna elhallgatni.” Nádas Péter jellemzése arról is beszél, hogy a Mészöly-szövegekben mintha minden fontos lenne, mintha semmin nem suhanhatna át a figyelem. „A vers a sorközökért író-

dik” – nem véletlen, hogy ezt nem a prózáról mondják. Mészölyben nincs studium, minden punctum, semmi nincs szétterítve, minden elvágólagosan összehajtogatott.

Ennek a sajátosságának az alapján érti meg az ember többek tartózkodását az életműtől. „Sok a redukció!”, kiáltott fel az egyik irodalomszerető és -értő barátom. A másik azt írta egyszer, hogy szerinte Mészöly csak az irodalmi sznobok kedvence. Olyasmit érezhetnek, amit Kádár Erzsébet írt *A feleségem története* kapcsán: „Van-e olyan örültség, szenvedély vagy akár csak érzés, mely ilyen kitartóan óvatos, örökké lábujjhegyen jár, suttogva beszél? [...] Ez a regény olyan, akár egy végtelen balettmutatvány. A figurák látszólag értelmetlen mozdulataikat gondos számítással végzik.” Az elégedetlen olvasók a művességet műviségnek érzik, a stílus fegyelmét túlzásnak, gátlásnak, s ez már annak a bátorságnak a hiányát jelzi, amely a legnagyobbakban mindig megvan. A szerzői intenció inkább működik vagy erőteljesebb, mint a műbeli világ saját törvényei, és ezt könnyen görcsösségnek érezheti az ember – Szigeti László és Márton László használja is a fogalmat a *Műút*-ban közölt beszélgetésben („Egérutat keresett magának”. *Műút*, 2020075), bár ott a Kalligram egykori igazgatója készítette interjúkötet, a *Párbeszédkiértelmezés* kapcsán. Ez a túlfeszültek prózája, hiszen Füst is milliószor átírta a kéziratot, és mindig „szembejön” egy író, aki, mondhatni, a gondosságával írja túl a művet, s évtizedek artisztikuma út vissza ilyenkor.

Ha innen nézzük, az, hogy Mészöly nem írt nagyregényt, részben mentsége – megkímélte a végtelen balettmutatványoktól az olvasókat –, részben poétikájának a következménye: gondosságát, a megszorítottságot a rövid műfajokban is nehéz elviselni. Nem lehet mindig szigonynak lenni.

Ez a megszorítottság az életmű folytathatatlanságát is magyarázza, a kilencvenes évek cezuráját, a produktivitásnak azt az elmaradását, amelyre Márton László is utal Balassanekrológjában (Katharzis helyett tudomásulvétel. *Jelenkor*, 2003/9), ugyanakkor nehéz Balassa Márton idézte szavával „önfeledtnek” érezni azt a szövegkorpuszt, amelyet a fentiekben jellemeztem.

Alkati kérdések is szóba kerülhetnek ilyenkor. Nagyon szívesen olvasom Mészölyt, de soha nem értettem a *Film* iránti lelkesedést, *Az atléta halála* a kedvenc könyvem, Camus-tól pedig *A pestis*. A szeretetben rejló értetlenség talán dinamizálhatja az értelmezést.

1990 körül Kisorosziban (balról jobbra) Kardos László, Mészöly Miklós, Esterházy Péter, Tarnói Judit, Polcz Alaine, Komoróczy Géza

Mészöly hamva

I.

Hiába születünk száz éve, és húsz éve hiába halunk meg, mindaz, ami mink voltunk, olyan kezekbe kerül, amely kezekbe nem akartuk magunkat odaadni, csak hát a halálunk után már nem tehetünk semmit, bárki azt tesz, mert azt tehet velünk, amit akar, nincs módunkban tiltakozni, a kéz, mely a maradványunkat megkaparintja, szabad, mint ahogy az akarat is az, ami szellemünk bensőségére és e szellem bensőségének darabos műveire ráveti magát, egy kéz tűnik fel tehát a gazdájával, és úgy bánik el velünk, ahogy neki tetszik, mert ő létezik, mi pedig nem, nincs igazság se földön, se égen, mivel igazság csak a pokolban van, de az meg már mögöttünk, úgyhogy nem vigasz, hogy így fog járni az is, aki éppen most megkaparintott hamvainkkal nekiszabadul saját elmeötletének, egy időben azokkal, akik szellemünk bensőségének darabos félreértésével és átalakításával, egyszóval a megmásítással, a gyalázatos meghamisítással indulnak neki, hogy megadják a taktust és a melódiát – ha nem felejtik el a nevet azonnal, ha nem keverik össze rögtön a Mészöly Kálmánéval, már a temetésre következő napon megindul a folyamat, és csak egy iránya van, ami – köztünk szólva – még a legkegyesebb, hiszen ha ez történik, a szinte azonnali felejtés, vagy a szinte azonnali összekeverés Mészöly Kálmánnal, akkor legalább gyorsan túlesünk az egészen, nincs az a gyalázat a maradványunkkal, és nincs a kései sírbeszédekkel s a fenntartott sír körül olyan felejthetetlen arcokkal, amelyekre rá van írva, hogy rajtuk egy árva vonás nem őszinte, egy sincs, de egyetlenegy se, akinek igazán fájna, hogy minket most pedig itt tényleg és mindörökre leerisztettek a sötét mélybe, vagy bebasztak hamuvá sütve egy lukba a falon, mindegy, hogy abban az ízléstelen koporsóban, vagy abban az undorító hamutartóban van-e valami, vagy nincsen, amit a rettenetes, sörszagú, szerencsétlen sírásók – és olyan öltözetben, hogy már ezen vigadni tényleg sírva kéne – levezérelnek a gödörbe, vagy lassú, reszketeg mozdulatokkal bebasznak abba a lukba a falon, hisz ami azt illeti, van ennél rosszabb, a temetés zavarodott otrombaságánál, amikor maga a drága, a csodálatos, majd hanyatló, végül összeaszott testünk egy kazánban elégettetik, és pár marék hamu lesz belőlünk valaki kezében, akinek tervei vannak, csak hogy beteljesedjék, hogy isa, pur es chomuv uognuc.

II.

Nem tudom megmagyarázni ma sem, miért mondtam igent, talán a megdöbbenés zavart meg, és magától csúszott ki, hogy persze, természetesen, megyek, részt veszek a „kegyeletes aktusban”, ahogy az özvegy kifejezte, mert „Miklós

ezt akarta, ezt ő kérte”, egy pillanatig nem hittem, hogy ez igaz, de jött az a rohadt igen a rohadt számból, és beszálltam a kocsiba, egy fiatal rokon vezetett, ő, az özvegy és én ültünk csak az autóban, mást nem hívott el, magyarázta az alkalomhoz képest számomra megmagyarázhatatlan derűvel a belengetett és hamarosan tényleg bekövetkező ceremónia mestereként, senki nem tartott ki olyan hűséggel Miklós mellett az utolsó években, mint maga, tódította, és nézett ki az elsuhanó tájra, megjegyezvén, hogy milyen gyönyörű az idő, ragyog a nap, éppen úgy, amilyennek Miklós ezt a napot szerette, s az ölében ott volt egy valami, az egyik keze, amelyet éppen nem használt folyamatos beszédét valamilyen erős gesztussal alátámasztani, mindig fogta ezt a valamit, amiről tudtam, mi, vagy inkább rettegetem, hogy tudom, de ez nem tartott soká, mert az út is úgy robbant el előlünk hátra, hogy már ott is voltunk, a mester kedvenc kertjének kapujában, az özvegy vidám eleganciával kiszállt, mi meg beálltunk mögé, és beléptünk a nemrég elhagyott kertbe, s követtük őt, aki ekkor már kenetes mosollyal az arcán kinyitotta azt a valamit, beletúrt, odalépett egy virágbokorhoz, s egy marékkal mintegy körbeporozta a tövét, körbeporozta a mesterrel, csak néhány gramm lehetett, hisz mennyit nyomhatott egy maréknyi Mészöly hamvából, szinte semennyit, és ő már lépett is tovább, nyilvánvalóan az volt a terv, hogy körbeszórja az egész kertet a ház körül, mindenhol, fordult hátra egy pillanatra, megszórjuk, amit az én drága uram annyira szeretett, megszórjuk a virágbokrokat, mondta, és megszórta, megszórjuk a szeretett fákat, és megszórta, és megszórjuk a ház mögött ezt a dudvás szakaszt is, és megszórta, aztán megfordult, odanyújtotta azt a valamit, a kezembe adta, és a legkegyetlenebb derűvel, ami csak egy lényből valaha megcsapott, azt kérte, hogy hát „szórjon maga is”, átvettem azt a valamit, és beletúrtam Mészölybe, a markomba vettem pár grammnyi Mészölyt, és ebben a pillanatban irtózatossá erővel megszólalt a faluból a Neoton együttes Santa Maria című száma, olyan élesen, olyan tisztán, hogy minden sorát tökéletesen lehetett érteni, és mi értettük is, és a kezem megbénult, hisz azt állították, hogy

Ég s víz között a vezérhajó útra kész.

– Vigyél el minket arra, hol még senki se járt! Nem fértek el, van már elég tengerész

– Vigyél el, és mi nem tévesztjük el az irányt.

Álomvilág, néhány hét választ el.

A nap vezet, mindig követni kell.

Csak a falunap, mondta kedvesen az özvegy, és nógatott, hogy csak bátran, ne foglalkozzam az egész tájba beledöngő szörnyű zenével, de nem tudtam teljesíteni a kérését, mert a szöveg, amit hallanom kellett, annyira, de annyira nem illett ide, hogy nem mozdultam, hiszen miközben ott a markomban pár gramm Mészöly, mit kezdhetnék azzal, hogy

A tenger felől megtalálom Indiát,

– De az se baj, hogyha felfedezzük Amerikát.

Santa Maria, Santa Maria, Santa Maria, Santa Maria.

És mintha felém dőftek volna a Neotonék, még annyit hozzáfűztek, hogy

Santa Maria!

Ne törődjön már velük, szórja csak nyugodtan, szólt rám kissé élesebben az özvegy, mire felocsúdtam, úgy tettem, mint aki szór, de aztán visszaeresztettem Mészöly néhány drága grammját abba a valamibe, és gyorsan beálltam az özvegy mögé, hogy szórja csak tovább ő maga.

III.

Szerette a késeket. Szerette azokat, akik értettek a késhez, vagy valamihez, amit ő ősinek gondolt, a szántóvetőt, a kondást, a szőlősgazdát, a lovakat és a lovasokat, a férfit tehát, a férfit, aki férfi minden pillanatban, veszélyben és szerelmi kalandban, mert szerette, ami vad, ami nyers, ami kívül van a törvényen, szerette az igazságosságot, szerette az egyenességet, szerette az ártatlanságot, szerette, ami komoly, ami halálosan komoly, amivel nem lehet viccelni, mert jó, szerette a vágyakozást, miközben szerette a tiszta, a logikus, a szabatosan kifejtett gondolatmeneteket. És hát... a kést.

Én meg őt szeretem, és nagyon hiányzik.

Saját Faust

Néhány percig, néhány óráig vagy néhány napig. Amíg elégedett vagy. Azt a rést kitágítani. Hogy átférhess rajta teljesen. Hogy átléphess egy másik vágyba. Egy másik vidékre. Egy másik várakozásba. Ilyenkor lelassul minden, és ezt kellene kihasználni. Valószínűleg nem sikerül. De talán nem is kell. A telítettség nem tart sokáig. Fel-felvillan a figyelmeztető lámpa, majd ki sem alszik. Valójában örülni kell a visszatérésnek. Oda, ahonnan elindultam. Azt is tudom, hogy ez csak Szisziüphosz elégedettsége. Amint egy pillanatra fent megáll a kő. Vagy ilyesmi. Igen, így van, ez az életem. Az életünk. Az élet. Felfedezni újra meg újra, amit már ismersz. Mintha sohasem tapasztaltad volna. Éppen úgy készülni rá, mint legelőször. Nem kell körbejárni a földet. Csak szeress valakit. Tényleg. Kilépsz, majd visszatérsz megint. Azért ismétlődik ugyanaz a pillanat, hogy hátha más. Faust tartótisztje, Mefisztó soha nem értheti meg ezt. Amikor azt mondom, szeretlek, tulajdonképpen arra gondolok, hogy szeretni foglak. Hiszen csak akkor ismerjük igazán egymást, hogyha nem.

Igazságszolgalattatás

*Nem tudom, mi ütött belém,
de nem is nagyon volt választásom.
Mit játszhattam volna a két kislánnyal?
Unokatestőereim voltak, az egyik egy évvel
kisebb, a másik egy évvel nagyobb nálam.
Lenéztem az ilyesmit, de aztán belementem,*

sőt, mivel gyakran nekilódult a fantáziám,
talán nekem jutott eszembe, hogy színes
virágszirmokkal díszítsük fel a fészerben
a szekér oldalát, mint egy esküvői
hintót. Beleálltunk a szomszédék
ágyásaiba, és egyenként letépdestük
a fehér, piros, sárga, lila és rózsaszínű
mákszirmokat. Gyönyörű lett a hintó,
de amire elkészültünk, már ott is volt
keresztapám egy vesszővel, és csak verte
folyamatosan a síró kislányok meztelen
lábszárát, combját, fenekét, ahogy
futottak eléfelé a házig. Nem gyöngéden,
nem pipaszárral, mint József Attila versében.
Szaladtam én is rémülten utánuk,
de hozzám nem ütött, mert nem voltam
az övé. A sógorasszonyáé voltam, anyámé.
És apámé. Csak nyaraltam náluk.
Azóta tudom, hogy mennyit ér
az igazságszolgáltatás. Minden későbbi
ütésnél jobban fáj az a veretlenség.
Nemcsak a büntetéssel, hanem a
büntetlenséggel is ki lehet zárni valakit.
És még azt sem mondom, hogy ez a
szó, ez a mákvirág sokféle jelentést hordoz.
Számomra csak egy jelentése van. Hogy még
a megváltót is meg kellett büntetni azért, mert
ember volt egy ideig. Én sem maradhattam
volna büntetés nélkül. Nem is maradtam.
Ma is emlékszem arra a verésre.
Csak tudnám, hogy kié vagyok végül.

Párbeszéd

Előbb-utóbb beszédbe elegyediünk a tárgyakkal.
A krumplihámozó késsel és a krumplival.
A beszorult asztalfiókkal, a szakadt ruhával
vagy a vízzel, a tűzzel, a kővel, a füsttel,
mindennel körülöttünk. Ahogy nagyanyám.
Tett-vett, rászólt a tárgyakra, amikor nem
igazodtak a keze alá. Öregkorára költő lett
ő is. Beszélt volna a tihanyi ekhóhoz, a naphoz,

*a holdhoz. Istenhez csak szervezett formában,
vasárnaponként a templomban vagy pedig
esti imádságkor. Kivételesen akkor is, ha
vihar közeledtével már mennydörgött messze.
Persze a gyermek is hangosan veszekszik
a plüssállatokkal. Am ez csak felkészülés.
Aztán egy időre abbahagyja. A folyamatos
párbeszéd az öregek és a költők privilégiuma.
Készülődés ez is, de másképpen. Közeledés.
Nekem végül is szerencsém van, régóta írok
verset, és azt hiszem, hogy költőként vagyok
egyre beszédesebb. Ha rajtakapom magamat,
hogy igazságtalanul kiabálok a túl lassan
beinduló számítógépre vagy akár a cipőfűzőre,
természetesen nem az öregségnek, hanem költői
fantáziámnak tulajdonítom. Magától értetődő,
hogy a költők akár a csikóbőrös kulacsnak is
szerelmet vallanak. Meg aztán nemcsak a
kézzelfogható világot, hanem a többé-kevésbé
elvont fogalmakat is megszólítják. Hazám,
mondják, hazám! Kérve, könyörögve, vággyal
és szerelemmel telten. Legalább egyszer ezt is
megpróbálja egy valamirevaló költő. Vagy
nem is egyszer. Kiáltottam én is kétségbeesve:
hazám! És jött a válasz egyszerre kétfelől is:
tessék? Néztem megzavarodva, de nem az volt
egyikük sem. Mit tehetnék? Járok-kelek csak itt
a házban, szidom a nyikorgó ajtót: rohadj meg!*

A hangyamészárlás zsoltára

Egy jó nap feledteti a bajt, Uram,
s a boldogság emlékét egy rossz nap eltörli.
A nagyobb létezők szükségképpen
eltiporják a kicsiket.
Hiába aranyozza be reggeletem
egy dicséret, ha estére
összeomló tömbházként eltemet
elfuserált életem depressziója.
Az elefánt meg sem érzi,
hogyan hangyabolyon gázolt át,
ahol már készülnek a jegyzőkönyvek
a tömegmészárlásról.
Száguldó, tonnás vasdarabok
kerülgetik az útra vasalt,
vérmocskos kölyökrökát.
Pár derékba tört cölöp és falmaradvány
meredezik nemrég még életteli,
lavina letarolta falucska helyén.
Múzeumban mutogatják
a láva hamuja alól kiásott települést,
a szerelmeskedés közben elégett
párocska sziluettjét,
az utcán fetrengve kimúlt kutya
végső vonaglását,
melyet gondosan körülölel
a kihűlt salak öntőformája.
Kicsi dolgok hajlamosak
kitakarni a nagyobbakat.
Egyetlen olajba döglött légy
tönkreteszi a kenetkészítő egész
munkanapjának eredményét.
Egyetlen kenyérmorzsától
egy hordó méz megsavanyodik.
Egy láthatatlan vírustól
fejre áll az okosan kigondolt világ.
Egyetlen gyilkos megjegyzés
életkedvünket szegi.
Egyetlen elhibázott számjegy miatt

összeomlik a teljes könyvelés.
Pár elpattanó izomszál
tönkretetheti a világ legnagyobb
focistájának karrierjét.
Nappogyatkozáskor
egy focilabdányi tűzbolygót
elhomályosít a mákszemnyi Hold.
Templomod magasba tör,
a csillár villanykörtéit kicserélni
nyaktörő mutatóvány,
a rózsablak békletéről
letörölni a port
és az odadöglött bogarakat
valóságos alpinista-kaland,
ecsettel kiigazítani egy lehullott
vakolatdarabka helyét
külön engedélyhez van kötve,
és csak azután lehet
nekiállni a felállóanyozásnak.
Hatalmas vagy, Uram,
hatalmas a te templomod,
mi csak a bajszodon billegő
morzsák vagyunk,
szakálladba gabalyodott
pitypangpihék.
Mi az ember, hogy mégis
megemlékezel róla?
Körülottem végtelenül
táguló világok,
bennem végtelenségbe
zsugorodó világok,
fölém magasodnak templomod
rács-alakzatai,
bőröm alatt
a sejtjeimből épült templom
rács-alakzatai,
állok a két végtelen
határpontján, Uram.

(szino)líra

torzósztár

asszisztál

bűnös hatalmaknak mindig ők a jók a felsebzett vállakkal beszakadt inakkal nyítt köteleknek dőlő hajóvontatók kik nyöszörögve helyükre húzzák a rablott kincseket míg a banda egzotikus tájakon fölstilizált kurvákkal hentereg és ha a képben van is valami kevésbé adekvát kapcsolat kisboltunk rozzant lépcsőin szorongva nézem a félhajléktalan elgyötört arcokat ahogy mohón kotorásznak sárga mellényükben kéztsemlényi pénzekért és a parányi sikerben reménytelenül megvillan valami félrenyelő infantilis remény mindez a létezésnek alsó peremén mert az igazi massa amelynek státuszát a klán cinikusan vagy arrogáns zavarában egyre csak halasztja egy tanácstalan tömeg mely minden rendnek malmán húzni fog mert nem ért a lázadáshoz érzelmi kényszer köti a családhoz ahol fojtja az egzisztenciális nyomás a felelősség súlya alatt megdől bármilyen karrierista vágy és a folyamat logikája lassan itt lezárva és el is csendesülne az árva tanú ha egy réteg örökösen a bűnhöz nem asszisztálna kilazulva a morálja eltiünedezve a fékek amíg a jámborban kint feszeng az igazságérzet hogy ne vegye azért őket mindig egy kalap alá

asszó

egyre nyomasztóbb álmaim után mint egykor a kisgyerek a szorongások terheit ledobva némi megkönnyebbüléssel ébredek s homályos tekintetem lassan átkúszik a körben várakozó ismert tárgyakon csak vágyaim nem vibrálnak már szertelenül oly nagyon mint rég az agyongyötört ágyamon szálkás padoktól rejtélyes csillagokig a sikerek virtuális ívét eléggülten befutva mára sokat egyszerűsödött ez az ábrándos korai munka kezdődve egy jól megbecsült pisiléssel míg a cukormentes kávézás közben a konyhában nézel széjjel ahol a reklámok eszement világában a reggeli sem az igazi mert hol szalonnáról tojásról tejről korpárról akar lebeszélni bizniszelve valaki ebédig pedig a régi szellemi maszatalás helyén a tér üres és tányérodban gyakran csak a langyos maradék a gurman fennkölt pózára így többé nincs esély s fáradtan szunyókálni sem kellemes a szűkségben eltiünik az élvezet utóbb a szappanoperákhoz zuhlás zord depresszióval hiteget akár az éji gyógyszerek és keretezve a béna napot columbo ismert krimije után egymás fejére pisil tiz álmos emelet míg bennem indul egy asszó mindezt józanul elviseelni hogy lehet

asszociáció

nagy sárga jaj a villamos kezdem el írni kicsi gyűrótt papírra egyik első versemet a térdemen végére érve a mű természetesen nem lett remekmű de hangulatából a folytatásra nézve valami mégiscsak feldereng durva lenne lírai nyafogásnak vélni bár tizenévesen nem eléggé motivált a sorok között bujkáló halál ám a törékeny alkat dadogva már ekkor jelezni akarta idővel majd akár intellektuálisan is besúrúósódhet ez a megkarcolt magány aztán aprócska tudással dúsulva képi szinten lassan épülgetni kezdett a költői asszociációk laza bázisa néhol keresetten máskor érzélgósen szenvedve nehezen értem oda az igaz szerelemhez melynek alakuló talpazata a vad romantikus kitörésekben hamar összetört a birtokba vehető nyelvéhez pedig ritkán adatott meg a megszállottság termelte őserő a múnemben a dalokat sohasem szerettem a modern elvontság kicsit mindig horzsolta az alanyi teret s az ellentmondások sora nehezen szövetkezett megrázó tragédiákkal bár hogy közelít dúlt porondon egyre drámaibban csatázik bensóm az elmúlással önvádakba gyúróve talán csak annyi reménnyel az álszerénység akkordja is felkerül a hegedúre

VIDA KAMILLA

vajon mit gondolhatnak a tyúkok amerikáról?

*az utolsó tyúk az udvar közepén álldogált,
amíg vitték ki a bútorokat, már csak ő maradt,
kapirgált a kerticsap mellett, és bámulta a fekete öltönyös
ügyintézőket.*

*ez a tyúk még ismerte azt a tyúkot,
amelyik híresen keveset tojt, és az a vád
érte a dédanyám részéről, hogy elkényeztetett,
nagyigényű, és amerikai álmokat dédelget.*

*haraggal mérte ki a napi kukoricadarát neki,
ami homokszínű volt, mint a dédanyám,
mint az udvar, mint a tyúkök és az egész falu.
csak a tyúkok voltak színesek.*

*a rikító tarajú kakas párjának ragyogott
a napfényben hátul kikandikáló rubinszín bele,
és lett napról napra csillogóbb a vértől, ahogy csipkedték
a többiek. egy hét alatt húzták ki a drágakövet.*

*a kakashoz a kerítésen át kéretlenül bedugtam az ujjam, megcsípett,
kivívta a tiszteletet. színesek voltak, és a délutáni szabadidő közben pusztultak el.
így kellene meghalni voltaképp mindenkinek.*

*mikor tehát meghalt az a tyúk, az amerikáról álmodozó,
és bíbor volt napokig a betonból kinövő sárga fű,
azt hittem, hogy megértettem valamit.*

*a családi történetek egyszerűen érnek véget;
mindenki meghal, a hagyatékot elosztják.
a gyerekek kirepülnek, mert ők tudnak repülni,
nem kell az udvar közepén kevélyen álldogálni.
nem tudom levenni a szemem erről az utolsóról, amelyik itt kapirgál,
és az öltönyösöket nézi.
furcsa érzés, hogy nem változna semmi, ha eltörném a szárnyait.*

mielőtt idomítanál

*az úton, amin lassan két éve sétáltam haza, üllőinek
hívták, és sokáig tartott belátni, hogy a pusztá ténytől,
hogy a főváros az otthonom, nem lettem semmivel sem szabadabb.
és hogy ezekben az esti sétákban semmi történelmi nem volt,
hiába néztem hunyorgatva a kerületre színes-mázás cserepeivel nehezedő
iparművészeti múzeumot, kicsit ittasan melázva önmagam jelentőségén.
én idomítok, a város idomul. lassan önként engedi, hogy átkarcoljam az arcát.
ennek sincs semmi értelme; mondtam pökhendien, és a járdára köptem.
ilyenkor mindig férfiként gondoltam magamra; hajnali kettő,
egyed már eresztve az övemen, egy végigudvarolt este, ismeretlen
esztéta csajok. és az emberek, akiket viszont ismerek, és mind gyűlöljük egymást,
csak ugyanaz a hobbink, és fejükbe vették, hogy azt a verset majd nekik kell megírniuk.
ezek az emberek ugyanazokba a kocsmákba járnak, és gyanakvó
szemmel, ugrásra készen figyelik, hogy vajon valaki írja-e már
azt a verset.*

*a történelem nem a férfiaké, hanem a történelem a férfi, és egyszerűbb nekem is férfivá
válni, mint megkérni a történelmet egy szívességre.
a város is éjjel, a sötétben mer önmaga lenni, ahogy a kövér nők*

*is őszintén szeretik a telet, mert végre hordhatnak bő pulóvert.
várj csak, idomulok, mielőtt még idomítanál.
a rabságból kihozni a legjobbat, az is valami, ezt mindig elfelejtik.
tél van, most vidám vagyok. vidámabb, mint este az üllőin,
öveget eresztve.*

A dallam

Kemény Istvánnak

*Mi voltunk azok, akik először csak azt mondtuk, nem leszünk a barátod.
Mi voltunk azok, akik aztán belöktünk a szederbokorba, és fenyegetőztünk, hogy
elmondjuk az összes titkodat, ha elárulsz a tanító néninek.
Mi voltunk azok, akik később azt terjesztettük rólad az iskolában, hogy tetves vagy,
túrod az orrod, és a szüleid a szocikra szavaznak.
Mi voltunk azok, akik elvettük az alufóliába csomagolt szendvicsed, és ha nem voltunk
éhesek, akkor a kukába hajítottuk.
Mi voltunk azok, akik miatt a WC-be kellett zárkóznod, mert nem mertél előttünk
tornaruhába öltözni.
Mi voltunk azok is, akik azt mondtuk, hogyha annyira akarsz csatlakozni a háborús
játékhoz, akkor lehetsz a fegyverhordozónk.
Mi voltunk azok, akik felállítottunk a székről, hogy le tudjunk ülni.
Mi voltunk azok, akik havonta egyszerű szóba álltunk veled, hogy lássuk, mennyire
rajongsz értünk.
Mi voltunk ezek a gyönyörű, nagyszemű csodagyerekek, kis szentek, fürtös
aranyangyalok.
Hiába biztattak azzal, hogy majd fordul a kocka, hogy utolsókból lesznek az elsők.
Kapsz hús évet, az alatt nem hallasz rólunk, de ha akkor is egyedül jössz, megölnék.*

Vigyázz, forró!

Részlet A majom szeme című regényből

Giselle nem reagált a hívásra. Dr. Kreutzer arra gondolt, hogy beül a kocsiba, és egyszerűen odahajt a lakásához. Úgy tudta, a férje ilyenkor, napközben mindig az egyetemi szobájában ül. Kutat – mondta erre Giselle cinikus hangsúllyal, kissé elhúzva a száját.

Odamegy, megnyomja a kaputelefon gombját, és ha nem engedik be, akkor megvárja, amíg kijön a házból egy lakó. Belép a kinyíló kapun, felmegy a másodikra, becsönget abba a rohadt lakásba. Magáévá teszi ott, az előszobában, térdre kényszeríti a becsukódó bejárati ajtó mögött. Végigpörgette a telefonja névjegyzékét, latolgatta, kihez mehetne fel ilyenkor, ebben az időpontban, de valójában nem egy másik női testet akart, nem valakit, bárkit, hanem azt, hogy Giselle érkezzék végre meg, és üljön le a fotelba, igazítsa a háta mögé a pipacsos díszpárnát, és engedje, hogy lehúzza róla a harisnyát.

Azt ígérte, hogy idejön, és segít.

Azt ígérte, nem hagyja őt egyedül a halott anyja holmijaival.

A doboz, amit neki szánt, a konyhában feküdt az asztalon. Sötétre színeződött kis ónszelence volt, benne néhány ósrégi ékszerrel, zörgő kacatokkal. Az apró szemű borostyánláncot az anyja sohasem hordta. A családi legenda szerint ezt a láncot még az apja hozta ajándékba Gdańskból, mert az anyja lány korától vágyott valódi borostyánra, de addig a napig csak egy sárga, műanyagból öntött medálja volt.

A borostyánszemeknek semmi fényük sem volt, de nem az idő bánt így el velük: a borostyán gyöngysor már eredetileg, újkorában is jobban hasonlított egy furcsa, aszott mazsolafüzérre, mint ékszerre. Dr. Kreutzer anyja talán egyszer, ha felvette, aztán visszarakta szépen a dobozába. Mintha szemölcsök nőttek volna körben a nyakán, úgy festett az a lánc. Utána hordta tovább haláláig azt a bizonyos sárga, műanyag hamisítványt. Nem ilyen borostyánokról álmodozott annak idején, bakfiskorában, de ilyenek lettek neki: egy mutatós, mézsárgán csillogó műanyag, meg egy jelentéktelen igazi. Betette hát a valódi láncot a fehérenemű közé abba a kis dobozba, amelybe később odakerült a szlovák múzeumi shopban vásárolt rézcsat, még később pedig egy gránátköves kis ezüstgyűrű is.

Eladhatatlan, fényüket veszített ócskaságok voltak, de Dr. Kreutzer azért sajnálta volna kidobni őket.

Úgy tervezte, hogy a szék mögé áll, és a lecsukott szemű Giselle nyakába csatolja a borostyánláncot, elsuttogva, hogy ez az anyja egyik legféltettebb ékszere volt. Az apja szerelmes ajándéka abból az időből, amikor ő meg az öccse még meg sem születtek.

Gdańsk viszont nem tetszett neki. Idétlenül hangzott, sehogyan sem illett ebbe a történetbe. Dr. Kreutzernek a városról a kikötő, a kék zacskós fagyasztott hal, meg a Szolidaritás jutott eszébe. Úgy döntött, inkább kihagyja a sztoriból, vagy egyszerűen mást mond helyette. Mondjuk, Krakót. Krakó romantikusabb hely, ott van az a sárkánylegenda, meg az a hangulatos kis főtér az óriási csarnokkal, a hideg levegőben szálló sültgesztenye-illattal, a bundába burkolódzott, toporgó árusokkal. Ott van az a hatalmas, kivilágított vásárcsarnok, igen, ahonnan ez a borostyán is származik. Miért is ne? Ott vette az apja, amikor ők még a világon sem voltak.

Látta maga előtt Giselle-t, ahogyan ül a fotelban előrenyújtott lábbal, várakozóan. Átsejlik a lakkozott lábkörme a nejlonharisnyán.

Látta magát, amint mögé áll.

A nők valamiért imádják azt a mozdulatot, amikor a férfi a hátuk mögé lép, és a tarkójukon finoman babrálva a nyakukba igazít egy láncot.

Mintha a művére büszke aranyműves illesztené rájuk az elkészült ékszer. Mintha esküvőn állnának, és utolsó simításként felkerülne mellükre a menyasszonyi pompát beteljesítő, szikrázó, hideg tapintású gyémánt nyakék. Mintha koronázási ünnepségre készülődnének, és az ujjongó tömeg várakozó moráját hallva indulás előtt a komorna még gondosan felillesztené rájuk a birodalom súlyos, véres háborúkon és országhatárokon átmentett, ősi ékszerét.

A nők valamiért imádják a láncokat. Beleborzonganak, ha a nyakszirtjüket ingerlik, olyasvalamire emlékeztetve őket, ami a hátuk mögött történik.

Giselle nem telefonált.

Dr. Kreutzer a Ralph Lauren-zoknis lábát bámulta, aztán leguggolt, és kedvetlenül folytatta a pakolást. A kisszobát már nagyjából kiürítette, a folyosón egymás mellett sorakoztak a fekete zsákok. A nappali porcelánjait vigyázva, egyenként újságpapírba csomagolva tette dobozokba. Rémes darabok voltak. Senkinek sem fognak kellene a Hummel-figurák, a bonbonierek, az indákkal díszített karos gyertyatartók, amelyekbe belecsondosott a szürke viasz, sem az elpiszkolódott fenekű, fakó üvegvázak, a hamuszínű korondi tányérok. Senkinek a világon.

Ismét kezet mosott, mintha a tárgyakra ragadt több évtizedes por megtapadt volna az ujjain.

A gardrós szekrény egyik oldala még mindig tele volt spród, agyonmosott törölközőkkel, amelyek közé az anyja málló szappanokat dugdosott. A szekrény másik oldalában, ami nem volt bepolverezve, a válltáskák lógtak. Bár a mama mélyen megvetette a műbőrt, proli dolognak tartotta, azért csüngött itt néhány hasznavehetetlen műbőr táska is, amelyeket mégsem dobott ki. Vasalt rongyzebkendők, régi színházjegyek lapultak műselyem rekeszeikben. Megviselt felületükről pergett a fólia, pernyeszerű lemezekkel hintve tele a szekrény ajtaját. Dr. Kreutzer undorodva húzta vissza kezét.

Hátul, a táskák alatt egy nejlonszatyrot tapintott ki. Egy régóta megszűnt áruház logóját nyomtatták az elejére. Egy gyűjtő talán örült volna ennek a több évtizedes reklámszatyornak, de ő gyanakodva dobta a padlóra. Valami bele volt csavarva.

Kotorászott.

Egy rongy. Szürke, színét veszített rongy. Nem molyos.

Vajon minek őrizgetett az anyja egy ócska porrongyot?

Közelebb vitte az arcához, hogy szemügyre vegye, és a szagáról hirtelen ráismert.

A taki volt az!

Nem csak egy egyszerű rongy, hanem a gyerekkorának egy agyonkoptatott darabkája.

A taki egykor vasalópokrócként kezdte a karrierjét, még abban az időben, amikor Dr. Kreutzer öccse meg se született. Az anyja, amikor vasaláshoz készülődött, az akkor még világoskék takit ráterítette az ebédlőasztalra. Ilyenkor ő mellette sertepertélt, a szálkás, kopott lábba kapaszkodott, és hallgatta, ahogy az anyja egyenletes hangon mondogatja, hogy vigyázz, forró, vigyázz, forró, közben kézzel hintve a vizet a vasalandó anyagra.

Várta a felcsapó gőz jellegzetes illatát.

A takaró lecsüngő sarkát ilyenkor az orrához dörgölte, vasalás után pedig az egész pokrócot magára húzta, és elvackolódott alatta az asztal alatt. Szerette alulról bámulni a hatalmas asztallapot. Más színe volt a kezeletlen falemeznek, a peremén különös rovátka futott. Dr. Kreutzer olyannak látta, mint egy autópályát. Gyakran el is aludt, hogy órákkal később az edények csörömpölésére vagy az anyja papucsának klaffogására ébredjen fel. Amikor ez többször is megismétlődött, az anyja fogta a nagy szabóollót, amit a konyhafiókban tartott, és kivágott neki egy részt a pokrócból, hogy a saját, külön darabkáját mindenhová magával hurcolhassa. Vitte és szorongatta is a babakocsiban, morzsolgatta a bevásárlás alatt, sőt, még az óvodába is azzal ment be, és a taki a folyosói öltözőszekrényben várta, hogy a délutáni alvásnál az óvónők odaadják neki. Enélkül nem bírt elaludni, csak feküdt ébren a kinyitható ágyon.

A takinak mintha még most, ennyi év után is lett volna valami halvány, távoli illata. Sohasem lehetett kimosni, mert ő nem engedte. Jól emlékszik rá, hogy az anyja többször el akarta csenni tőle, kilopni éjszaka az ágyából, de ő markolta álmában. Hurcolta magával még akkor is, amikor már szürkére piszkolódott és foszladozott. Később, hogy mégis ki lehessen mosni, az anyja újabb levágott csíkkal kísérletezett. Kimetszett egy újabb darabkát az eredeti, kék vasalópokróc széléből, és azt gyömöszölte az ő gyerekkezebe, hogy addig a taki a mosásba kerülhessen. De az az új csík semmiben sem hasonlított az igazira. Se az illata, se a tapintása. Az eredeti darab sarkán kissé felfeslett a szegély, és ő ezt a részt dörgölte mindig az orrához, ezzel a csücsökkel ringatta álomba magát. Az a kopott sarokrész magába itta az ő gyerekbőrének, nyálának a szagát, az álmainak kipárolgását és a lakás otthonos melegét is. Minden nap ott várta őt az öltözőszekrényben, és ha alváshoz készülődtek, vagy egyszerűen csak sírt, a dadusok elővették neki.

Itt van, Gyurika, csak ne sírjál.

A cseresznye volt a jele. Micsoda egy idétlen jel!

Elhatározta, hogy megkérdezi Giselle-t, emlékszik-e még a saját óvodai jelére.

Nem vette fel a telefont.

Másnak persze olyan jelek jutottak, mint autó, vonat vagy a kishajó.

Egymás után felhívta ötször, küldött neki egy sms-t.

Szeretlek, hiányzol.

Aztán küldött még egyet.

Giselle, te rohadt kurva, meg akarlak baszni. Belehalok, ha nem jössz ide.

A telefon csengett, aztán hangpostára váltott. Szóban is elmondta az sms-t, rekedten, vágyakozva. Utána letette a telefont a polcra, teljes hangerőre állítva. Hogy mégse teljen üresen az idő, kivonszolta a kidobandó zsákokat, és sorba állította őket az előszobafal mellett. Kivégzendő szemetek. Újabb zsákot bontott szét, vizsgálta a törölközőket. Az lett volna a legegyszerűbb, ha az összeset válogatás nélkül begyűri a szekrényből a zsákba, de elkezdett szelektálni. Kihúzott két nagyobb, megsárgult fürdőlepedőt. A kocsiba szeretne volna levinni őket, hogy le lehessen valamit teríteni az ülésre, ha kell. Átment a nappaliba. Az itteni, éles fényben jól látszottak a foltok a frottyon. Begyömöszölte ezeket is a többi közé, aztán megsavarta a zsák száját.

A takit viszont nem volt szíve kidobni. Felemelte az orrához, kereste az áttetszőre kopott anyagon azt az egykori, puha, felfeslett sarokrészt. Viszonylag hamar megtalálta, az orrához emelte. Különös, régi érzés fogta el, a kirottosodott műelyem szálai között mintha életre keltek volna az évtizedek óta alvó molekulák.

Visszament a polchoz, lenémította a telefont.

Volt egy olyan délután, amikor nem jöttek érte az óvodába. Valami történhetett, és nem értek oda időben a szülei, hiába várta őket a csoportszoba ajtaját lesve. A kék tároló ládán üldögélt, amiben a párnákat tartották. Az óvoda hatalmas üvegablakain át az alkonyodó kertre látott. Az esőtől csillogó mászókéra, a csúszda betonozott tetejére. Mindenki hazament már, égtek odabent a villanyok, a takarító nő egyenletes ritmusban csavarta ki a felmosórongyot, aztán koccantotta oda újra és újra a fa felmosófejet a linóleumos padló szegélyének. Dr. Kreutzer fülelt, és úgy hallotta, hogy ebben a monoton ismétlődésben van valami álmosító zene, valami andalító állandóság. Hajni néni, az ügyeletes óvónő időről időre kiment az irodába, hogy felhívja a szüleit, ő pedig az egyik ilyen kimenés alatt végigdőlt a hosszú láda tetején, és maga alá húzta a térdeit. Sötét volt már, odakint az óvodakerítés mellett fehér fényvel égett az utcalámpa, és távolról behallatszott a kanyarodó, fékező busz moraja is.

Még egyszer felhívta Giselle-t, aztán fogta a takit, bement a kisszobába, és lehúzta a redőnyt. Rengeteg szösz összegyűlt a zokniján, úgyhogy kibújt belőle, ledobta az ágy mellé. Becsukta az ajtót, vibráló fénypontok jelentek meg az ágy felett, mintha valaki egy elmosódott, megfejtésre váró, olvashatatlan írást vetítene ki a falra.

Felállt, még lejjebb eresztette a redőnyt. A vibráló üzenet eltűnt, teljes éjszakai sötétség lett.

Lefeküdt, kikapcsolta a mobilt, ráengedte a zoknikra. Odahúzta magához az üvegszemű mackót, és a takit szorongatva elaludt.

Az angol lány

A leckéddel készen vagy?, kérdezte szórakozottan az anyja. Ne este derüljön ki, hogy van még valami.

Készen vagyok, mondta a fiú.

Ma nincs edzésed, igaz? Menj le akkor játszani az udvarra. Én most nem érek rá. Apa is fáradt lesz, amikor hazajön. Próbáld elfoglalni magad. A hétvégén majd csinálunk valamit, jó?, nézett fel egy pillanatra mosolyogva és a fiú egyetértésére várva, de ahogy visszafordult a dohányzóasztalra helyezett írógéphez, arcáról máris eltűnt a mosoly. Pattogós hangja amúgy is ellentmondott tekintetének.

Anyja egészen addig úgy beszélt hozzá, hogy közben az írógépbe fűzött iratba mélyedt. A papír alatt egy indigó és egy másik papír is lapult. Hétköznap sose játszottak, csak hétvégén, de akkor is csak azzal a feltétellel, hogy hajlandó velük kiállításra menni.

Hétköznap legfeljebb a leckéjét kérdezték ki esténként, vacsora után. Sokszor állva vacsoráztak, a konyha két szemközti oldalán lévő pulton: apja, anyja az egyik oldalon, ő a másikon, mert hármuknak nem jutott hely egymás mellett. Kezdetben tetszett neki, hogy állva esznek, nem kell megterítenie, behordani a tányérokat, evőeszközöket, később már hiányolta, hogy nem ülnek le, mert egymásnak háttal nem tudtak normálisan beszélgetni, és vacsora után már csak a házi feladatai kikérdezésére maradt idő.

Nem szerette, ha apjának kellett felmondania a leckét. Anyjára csak haragudott, ha elégedetlenkedett, és kérte, hogy nézze át újra, de apja szigorú volt, félelmet keltett benne.

Ez nulla, kiabált rá, ha nem érezte felkészültnek. Menj vissza, és tanul meg rendesen! Kétszer ilyen jól kell tudnod, ha érvényesülni akarsz, különben..., kezdett egy új mondatba, majd elhallgatott, összepréselte ajkait, és a fejét csóválta.

Anyja újra gépelni kezdett. A fiú sarkon fordult, és kiment. A szobájában tornacipőt húzott, magához vette a kulcsát, labdáját, és lement az udvarra. A négy bérház határolta kertet értelmetlen kerítés választotta el a szomszédos, kisebb udvaroktól. Négy ecetfa között padok álltak, oldalt régi poroló. Ha egykapuzott, néha annak rugdosta a labdát, bár túl könnyű célpontnak tartotta, nem lehetett elrontani. A baj csak az volt, hogy a morzsolódó falon nagyokat csattant a bőrlabda, valamelyik idős lakó előbb-utóbb megelelgette a monoton zajt, és lekiabált, hogy hagyja abba. Akkor a padoknak rugdosta, először csak egynek, mintha kikapuzna, aztán maga körül is forogva, felváltva rúgta a labdát hol az egyiknek, hol a másiknak, és futott is utána, mert a labda mindig másfelé pattant. Ebben hamar kifáradt, le kellett ülnie, akkor viszont, miután kiszuszogta magát, unatkozott. Senki nem volt rajta kívül a kertben, aminek vakond túrta barna földhalmait és szórványos csomókban megmaradt fűfoltjait egy-egy szál kutyatej sárgája törte meg.

A házukhoz közeli térre nem kíváncszott. Volt ott néhányszor focizni, de nem érezte jól magát. Durván játszottak, lábra mentek, pedig szólt, hogy szabálytalan, de kiröhögtek, és kis lökdösődés is támadt. Később ugyan újra kimerészkedett, de nem volt kedve beállni, a lányokkal pedig nem akart játszani, pontosabban akart volna, csak szégyellte, és ők is inkább egymással vihorásztak. Félszegen ácsorgott, nézte őket, de úgy, hogy ne vegyék észre, amikor pedig mégis észrevették, inkább eloldalgott. A házukban főleg öregek laktak, és egy-két család kisgyerekekkel, de velük nem lehetett kezdeni semmit, legfeljebb tologatni őket a babakocsiban.

Fütyögött, hátha feltűnik a kutya, amelyikkel gyakran játszott az udvaron. A zsemleszínű korcs egyik füle egyenesen állt, a másik mókásan lekonyult. A kertet határoló egyik bérház betört pinceablakán mászott fel mindig a kertbe, és ott is tűnt el, átfúrva magát a résen. A fiú nem tudta, kié, vagy ha nincs gazdája, hol lakik, de haza nem vihette, ahogy korábban a Balatonon összeszedett kóbor kutyát sem engedték, élelem és fedél nélkül el is pusztult egy télen. Hiába kérlelte szüleit, ha egyszer nemet mondtak valamire, nem változtattak a véleményükön. Azt viszont megengedték, hogy vigyen neki csirkecsontot, párizsimaradékot, sajtthéjakat vagy más effélét, mintha szánták volna a gazdátlan állatot. A csirkecsontról a fiú úgy tudta, hogy vigyázni kell vele, mert a kutya torkába fűrődhat, de nem nagyon akadt más, kutyának való eledel a maradékok között. A fiú vacsora közben is átátpillantott a pultra, ahol szülei ettek, és hétvégenként, amikor kivételesen az ebédlőasztal körül ültek, szinte leste a tányérjaikat, hogy amit lehet, nejlonzacsóba gyűjtsön, zsebébe gyűrje és fusson vele az udvarra. A kis korcs hálásan nyalogaatta a kezét minden jobb falat után.

Az első igazán meleg nap volt ezen a tavaszon, a kutya most mégsem bújt elő. A fiú dekázott egy kicsit, a pad támlájának rugdosta a labdát, majd a homokozó szélére ült. Egy faággal turkált a homokban, fontolgatta, hogy várat épít, de megalázónak érezte, hogy ott játsszon, ahol a kicsik szoktak. Türelmetlenül nézelődött, fütyögött a kutya után, szuggerálta a pinceablakot, azután a ház bejáratát nézte, nem tűnik-e fel valaki, akivel szóba elegyedhet. Felnőttekkel is szívesen beszélgetett, élvezte, hogy megdicsérik eszességét, választékos fogalmazását. Visszament a padhoz, közvetlen közélről rugdosta neki a labdát, így egyérintőzött, azután leült, lábait lógázta, időnként belerúgott a pad alatti kereszttrúdba, azt se bánta, hogy a sarka belesajdul.

Szóke fejét óvatosan kidugva, egy lány tűnt fel az udvarra nyíló ajtóban. A fiú inkább megérezte, mint látta a jövevényt, ahogy fejét az üvegajtó irányába fordította. A gombafrizura az első pillanatban nem tette egyértelművé, fiú-e vagy lány, de ahogy kíváncsian kilépett és körülnézett, hogy megszemlélje az udvart, látta, hogy világoskék rövid szoknyát visel, meztelen lábán pedig fehér szandált.

A lány félszegen nézett körül. Amikor meglátta őt a fák alatt a padon, önkéntelenül elmosolyodott. A fiú viszketni kezdett. Sose látta még itt a lányt. Igyekezett feltűnés nélkül vakarózni, míg a másik közeledett, de hiába, mert az inger tovább vándorolt, egyszerre kellett a hátát dörzsölnie a pad támlájához és a lábszárát is vakarnia. Amikor a lány közelebb ért, hirtelen elmúlt a viszketés, melegség öntötte el, de igyekezett közömbös arcot vágni. A lány vékony volt, nagy kék szemekkel nézett rá, és úgy tűnt, segítségre szorul.

Do you speak English?, kérdezte.

A fiú elsápadt. Nem szerette az angol különórákat, nem szerette, hogy az iskolai házi feladatain kívül külön is magolnia kell, de szülei ragaszkodtak ehhez. Nem gondolta, hogy az életben lesz olyan alkalom, amikor önszántából használni akarná az angolt, márpedig ez a pillanat most bekövetkezett, de ő izgalomban csak bólintani tudott, amitől még nagyobb zavarba jött.

A lány szélesen elmosolyodott, mondott valamit, és a kezét nyújtotta. A fiú önkéntelenül nyújtotta a magáét, felnőttesen kezét ráztak. A lány megint mondott valamit, amiből a fiú egyetlen szót értett csak, nem tudta összerakni a mondatot. A lány észrevehette, hogy nem érti, mert legyintett.

Never mind! Would you play?, mutatott a labdára.

A fiú megértette, hogy játszani akar. Meglepődött, hogy focizni szeretne, körbe is nézett, mintha szégyellné, hogy egy lánnyal áll le passzolgatni, de talpával maga elé húzta a labdát, és kétkedve odapöccintette a másiknak, aki kapásból belerúgott. A labda rápattant a pad élére, és kipörgött oldalra. A fiú utánaszaladt, játszani kezdtek. A lány komoly arccal futott a labda után, többször is visszaadta, amikor elvétette, nevetett. Játék közben időnként mondott is valamit, de inkább csak magának. A labda ritmusosan járt közöttük, a fiú igyekezett pontos passzokat adni, hogy a lányt könnyű helyzetbe hozza. Egy-egy elhibázott rúgásnál ő is felnevetett, lassan oldódott kezdeti megilletődöttsége.

Vidáman játszottak, ha luftot rúgott a lány, már együtt nevettek, s a fiú végig vigyázott, hogy ne lőjön túl erőseket. Az sem zavarta, hogy nem érti a lány kiáltásait, legfeljebb töredékek jutnak el a tudatáig. Egy-egy szó jutott eszébe angolul, ami illett a helyzethez: igen, nem, jobbra vagy balra, s amikor falat ért a labda, hirtelenjében még out-ot is mondott, amit a lány tudomásul vett, s akkor a fiú jött a képzeletbeli oldalvonalról.

Így játszottak, míg az egyik ablakból le nem kiáltottak a lánynak. Valamit feleselt, de az asszony az ablakból újra kiabált. A fiú a lomboktól nem látta, hányadikon laknak, s mire megkérdezhetne volna, a lány búcsúzott.

I have to go! See you, mondta szomorúan, és a kert üvegajtaja felé futott.

When?, kérdezte kétségbeesetten a fiú.

Same time, tomorrow, torpant meg s fordult vissza a lány. Hangsúlyja bizonytalan volt, de mosolygott. Bye!

Bye, mondta a fiú, és szédült a boldogságtól. Ilyen kalandban nem volt része még. Feltűnik egy lány, kedvesen mosolyog, beszélget és játszik vele, végül randevút is ad, mint a moziban, a filmekben.

Lerogyott a padra. Behunyt szemmel próbálta visszaidézni a lány kerek, vidám arcát, kicsi, de már dudorodó mellét.

Úgy érezte, el kellene mondania valakinek, ami történt. Az üres kert hirtelen elviselhetetlennek tűnt, és az idő is tapinthatóan lassan cammogott. Fogalma sem volt, hogy bírja ki másnapig.

Amikor felment a lakásba, már apja is otthon volt. Hatalmas fekete aktatáskája nyitva tátongott a kanapé szélén, előtte, a dohányzóasztalon kiterítve meganynyi irat. Anyja a vacsorát készítette a konyhában. Egy pillanatra megkísértette a vágy, hogy beszámoljon nekik a lányról, de apja rutinos kérdése: mi volt az iskolában, megakasztotta. Rutinból bukott ki belőle a válasz is.

Semmi.
Leckéd?
Készen van.
Kikérdeznivaló?
Megrázta a fejét.
Biztos?
Biztos.

Akkor menjünk vacsorázni, állt fel nagyot nyögve az apja, és fájdalmas arccal derekára tette a kezét. Egy pillanatra átfutott a fiú fején, hogy meg kellene kérdeznie, hogy van, mert néhány napot feküdni kellett lumbágóval az elmúlt héten, de nem jött a szájára. Haloványan emlékezett, hogy nemrég még el szeretne volna újságolni a délutáni találkozás hírért, de már nem akart a lányról beszélni.

Egymásnak háttal, a konyhapultnál vacsoráztak. A fiú maga elé képzelte, hogy vacsorázhat az angol lány a családjával. Ovális terített asztal ezüst gyertyatartókkal, halk beszélgetés, apró nevetések, s a lány mellett ülve, szemközt a szülőkkel ő.

Másnap, péntek délután, amikor hazaért, csak az új takarítónőt találta otthon. Vonattal utazott be mindennap a városba. Ruháját ujjatlan nejlonpongyolára cserélte, cipőjét, harisnyáját fapapucsra. Vékony testéhez képest hatalmas mellei a pongyola alatt szabadon lengtek, s ahogy hajolgatott, a hónaljánál és szemből is be lehetett látni. A fiú nemegyszer leste meg, ahogy felmosott, igaz, amikor megpillantotta a himbálózó melleket, izgalma mellett mindig félelem gyötörte.

A fiú ezen a délutánon szüntelen az óráját nézte, mikor lesz már annyi az idő, hogy mehessen a kertbe. Nem érdekelte most az sem, hogy megleshetné a takarítónőt, inkább csak kerülgette türelmetlenségében.

Mintha büntudatát akarta volna enyhíteni, leült a történelemlétkönyvével az íróasztalához, de hiába olvasta a leckét, mire a lap aljára ért, semmire sem emlékezett. Időnként kvarcórájára pillantott, megnyomta a felső gombját, a fekete felületen vörösén villant a digitális kijelző. Közelgett az idő, nem akart elkésni. Összecsapta a tankönyvet, felkapta a labdáját, bekiabált a takarítónőnek, hogy lemegy játszani, és becsapta maga mögött az ajtót.

A kertben a pad mellé dobta a labdát, leült és várt, közben a pad lábát rugdos-ta. Minduntalan a kertre nyíló ajtóra pillantott, eszébe se jutott, hogy labdázhatna, vagy a kutyának is füttyenthetne, hátha feltűnik. A lányt várta, türelmetlenül, és olyan érzése támadt, mintha mindig is rá várt volna, azért nem érezte jól magát sem egyedül, sem a fiúkkal a téren.

A lány nem jött, pedig azt ígérte, hogy ugyanakkor érkezik, mint előző nap. A fiú nyugtalan lett, hogy talán félreértette, de emlékezett a szavaira, ennyit még ő is értett angolul. Lehet, hogy becsapta, kedvetlenedett el, és máris haragudni kezdett a lányra. Köröket rajzolt a lábával a pad előtt, porzott a keményre szik-kadt felület, alig látszott a nyoma. Belenyomta sarkát a földbe, húzott egy kört, majd egy ágat markolt fel a pad mellől, azzal kezdte böködni a kör közepét, de eltört a fadarab. Dühösen nekihajította a másik padnak. A felfutó borostyánt nézte a szemközti ház sűrű falán, aztán megunt, felállt, talpával maga elé húzta a labdát, és a házfal felé vezette. Amikor elég közel volt, a két pinceablak közti felületre kezdte rugdosni, s a visszapattanó labdát újra és újra rárúgta. A labda

egyre gyorsabb ütemben mozgott. Ha megperdült, ki kellett lépnie oldalra, hogy visszapöccintse, de egyre messzebb pattant tőle, végül mögé gurult, meg kellett fordulnia és utána szaladnia. Majdnem beleütközött a lányba, aki ott állt mögötte, és mosolygott.

A fiú megtorpant. A lány köszönt, mondott valamit mosolyogva, és várta, hogy a fiú is megszólaljon. A fiú megörült, hogy nem várt hiába, de haragudott a lány késése miatt, és igyekezett közönyös képet vágni. Elszaladt a labdáért, és odagurította a lánynak. A lány visszapasszolta, majd a fiú egy nagyobbat rúgott, a lány nem tudta lekezelni, a lábszárán csattant.

Ouch!, visított fel, megcsípte a bőrét, el is pattant tőle. Kiáltott valamit a fiúnak, de az nem értette. Megint erőset rúgott, a labda megint a lány lábán csattant, aki most már indulatosan kiáltott.

Oké, mondta a fiú, és valamivel szelídebben gurított. Ugyanúgy adogattak, mint az előző napon. A fiú egy darabig élvezte a játékot, azután megunt. Valami mást szeretett volna, talán ha beszélgetnek, még ha az akadályokba ütközik is, ezért intett a lánynak, hogy üljenek le.

A fiú ügyelt rá, hogy ne kerüljön tapintatlanul közel hozzá, miközben szeretett volna egészen mellé ülni. Nézte egy darabig, és feszülten törte a fejét, hogyan folytassa. Hova jársz iskolába?, akarta kérdezni, de csak a hol és az iskola szavak jutottak eszébe, ezért kérdése kissé töredékesre sikeredett. A lány így is értette, mondott is valamit, amiből a fiú a privát szót vette ki, iskolanevet nem. Azután a szüleiről kérdezte, s a válaszból azt vehette ki, hogy az apja diplomata, az anyja otthon van, de hogy mi az apa pontos foglalkozása, azt már nem értette.

Ezen a ponton elakadt a beszélgetés. A fiú feszengett. Nem jutott eszébe semmi, amiről tovább beszélgethetnének, ami pedig eszébe jutott, azt nem mert mondani, túl közvetlennek érezte. Szerette volna, ha a lány nem siet haza, hanem vele marad. Előre félt, hogy rövidesen felpattan és távozik, ezt azonban szintén nem tartotta helyénvalónak közölni.

You have a very nice shirt, mutatott a szoknyájára, és büszke volt, hogy ki-mondott egy egész mondatot, amire már otthon készült, és úgy fejezte ki érzéseit, hogy nem leplezte le magát egészen.

Skirt, nevetett a lány. This is a shirt, csippentette két ujjá közé vászoningét. Thanks, anyway.

El akarta volna mondani a lánynak, hogy tegnap óta sokat gondolt rá, de ez túl bonyolultnak tűnt, és túl egyértelműnek, ezért csak nézett rá.

What's the problem?, kérdezte a lány.

Nothing, rázta meg a fejét gondterhelten.

Would you like to play?, hajolt le a lány a labdáért, és a fiú felé nyújtotta.

Hirtelen ötlet volt: kiverte a kezéből.

A lány értetlen arcot vágott, és a fiú sem értette saját magát. Zavarta, hogy köztük a labda.

A lány néhány pillanat múlva felállt.

I need to go, mondta félve.

Ne menj!, mondta halkán a fiú. Egészen elgyengült. Arra vágyott, hogy meg-simogassa a lányt, és az is megsimogassa őt.

Tomorrow?, kérdezte a lány. Same time?

A fiú elkeseredett. Hogy lesz ebből valami? Lehet, hogy ha nem angolul beszélne, minden egyszerűbb lenne? De mit tegyen, ha neki ő tetszik? Honnan találna mást, ha erre a pillanatra is annyit kellett várnia? Senki nincs se az iskolában, se a környéken, aki szóba jöhetne. Mintha mindig is rá várt volna.

Bólintott, tele vágyakozással, hátha a másik mégis meggondolja magát. De a lány beszaladt a házba. A fiú egyedül maradt a kiürült udvaron. Szédült, remeggett megint, nem értette, mi ez a gyengeség, mi ez a forró lüktetés, ami végighullámzik egész testén tetőtől talpig, és miért ez a bánat, ami rátelepül. Minden erejével azt akarta, hogy a lány újra ott legyen. Apró, hegyes orrát, fejét sisakszerűen borító, mókás, szőke haját, karcsú alakját látta maga előtt szüntelen.

Mintha eddig tapintatosan visszahúzódtott volna, a kutya tűnt fel a pinceablakban. Kormos volt a pofája, bánatosan lelógó füle is, mintha kéményből bújt volna elő. A fiúra nézett, de a fiú ezúttal nem kiáltott neki, nem biztatta, hogy jöjjön, nem szólt semmit, csak bánatosan nézett vissza rá. A kutya odaügetett a padhoz, és leült elé. Nézték egymást, és a fiú hirtelen úgy érezte, sírnia kellene, de nem tudott. Anyja mindig emelt hangon szólt rá kisebb korában, ha sírt, hagyja abba, és vegyen nagy levegőt. Náluk senki nem sírt és senki nem nevetett, legfeljebb akkor, ha vendégeik voltak. Apja és anyja akkor gyakran hallattak vidám hangokat, hármásban ritkán, se akkor, ha a nagyanyja jött hozzájuk.

A kutya közelebb oldalgott, odadörgölte pofáját a lábához, de amikor a kézfejét is megnyalta, elkapta ujjait, és visszakézből meglegyintette. Tompán koppant az ütés a kutya orrán. Riadtan lelapult a földre, felvinnyogott, fejét zavartan ide-oda mozgatva nézett fel rá.

Anyjának este, fürdés közben említette a lányt, hogy angolul beszélgettek a kertben.

Helyes lány?, kérdezte az anyja, mire csak megrántotta a vállát. Látod, milyen fontos az angol?, bólogatott az anyja. Bár én tanulhattam volna annak idején! Nem is tudod, milyen jó dolgod van, sóhajtott nagyot. Na, gyere ki, mert kihűl a víz.

Nem tudott elaludni. Ahogy lehunyta a szemét, fénykarikák ugráltak előtte, félt. Szülei szobájába nem mehetett át. Ezt még akkor megtiltották, amikor minden éjjel feltűnt az ajtóban, panaszos hangon közölve, hogy nem tud aludni. Apja erős hangja, villámló tekintete akár egy karó, úgy hasította át. Olvasni, villanyt gyújtani nem akart, remélte, hogy előbb-utóbb mégis elalszik. Nyugtalanul forgolódott, a sötétben minduntalan eszébe jutott a lány. Emlékezett a nevetésére, meglibbenő szoknyájára, igyekvő, bár szögletes mozdulataira, ahogy a labdába rúg, de alakját és az együtt töltött időt mégsem tudta egészében felidézni, csak egy-egy pillanatot. Ettől a gondolattól elszomorodott, mint ahogy attól is, hogy ha mindig csak egy keveset játszanak, és rögtön utána elmegy, nem tud közelebb kerülni hozzá.

Teste átforrósodott, beleizzadt a pizsamájába, felült. Felkelt, résnyire nyitotta kertre néző ablakát. Tartotta magát, nem gyújtott lámpát. Telihold volt, nézte az égen a magányosan fénylő korongot, körötte az ezernyi csillagot. Májusi este, az első igazán meleg napok egyike, még éjszakára se hűlt le a levegő. Beszédfoszlányok ütöttek meg a fülét. Szülei az erkélyen beszélgettek. Közelebb húzódtott a réshez, úgy fülelt. Anyja hangját hallotta, majd az apját, aki kicsit hangosabban beszélt.

Egy angol lánnyal?, kérdezte. Itt a házban?
Na és ha angol? Legalább gyakorolják a nyelvet. Nemrég költöztek. Hátha összebarátkoznak.

Kifélék?

Azt hiszem, az apja a követségen dolgozik.

Más se hiányzik, mint hogy...

Ugyan már, anyja mintha nevetett volna, nem az ötvenes években vagyunk.

Van, aki ma is úgy gondolkodik.

Engem inkább más aggaszt.

Micsoda?

Hallgatott, mint aki nehezen böki ki, ami a fejében jár. Apja biztatta.

Mondd már!

Furcsa, hogy állandóan azzal a kutyával...

Mi van a kutyával?

Állandóan azzal van.

Nem kóbor kutya az?, kérdezte az apa.

Nem, azt hiszem a szomszéd házból valakié. Vagy a fatelepen. De akkor is. Olyan furcsa érzésem van.

Milyen?

Mintha a kutya... Mintha az a kutya valami többet jelentene neki.

Többet? Minél többet?

Jaj, hát nem érted?, értetlenkedett az anyja. Állandóan simogatja, ölelgeti.

Most a férfi nevetett. Hogy neked mik nem jutnak az eszedbe! Jó hogy már nem azt mondod, hogy a kutyával...

Ki ne mond!-, emelte fel hangját az asszony. Belehalnék.

Képzeld. Csak egyedül van. Különben is, a kutya az ember legjobb barátja.

De miért nem talál barátokat? Miért nem jár a parkba? Aggódom miatta.

Te mindig mindenben csak aggódsz, mondta a férfi, aztán cuppanás hallatszott. A fiú elszégyellte magát, belökte az ablakot. Nagyot koccant az ablakkeret. Meghallhatták. Riadtan ugrott az ágyba.

Rövidesen valóban kinyílt a szobája ajtaja, de ő fejére húzta a takarót. Ahogy kimentek, az izgalomtól kimerülten álomba merült.

Másnap, szombat délután, a szokott időben ismét lement a kertbe. Egyszer már járt lent, nem sokkal ebéd után, de egy idős párt látott üldögelni a padon, ezért sarkon fordult. Máskor örült volna tán nekik is, szóba elegyedik velük, ha az iskoláról kérdezzetik, de most tudta, hogy délután találkozik a lánnyal, türelmetlenségében inkább visszament.

Amikor újra kinyitotta odalent az üvegajtót, és kirúgta a labdát, az orgonabokorig gurult. Bódító illat terjengett körülötte. A fiúnak eszébe jutott, hogy letör egy ágat, tele friss, lila virággal, s ha jön a lány, átnyújtja neki. Az ötlettől izgalomba jött, lehajlított egy dúsabb fürtöt, de nem akart elszakadni a tövénél, ezért vadul tépkedni kezdte, a virágszirmok egy része lehullott. Nem találta elég szépnek így, félig kopaszon, kiszemelt egy másikat. Felkapta a fal tövéből az egyik erkély pereméről aláhullott betondarabot, aminek az éle alkalmasnak tűnt, azzal vágdosta az ágat, úgy szakította le. Erről is lehullott néhány szirm, de némi té-

továzás után úgy találta, hogy ennél jobban nem sikerülhet. A pad alá rejtette, hogy a megfelelő pillanatban elővehesse és átnyújthassa.

A lány azonban nem jött, hiába várta. Últében pattogatni kezdte a labdát. Eljutott százig, de amikor belegondolt, hogy még százig elmenjen, dühös lett. Csak az időtöltés kedvéért csinálja, egyébként semmi kedve hozzá. Egyre elkeseredettebben vágta a földhöz a labdát. Nagyokat csapott rá, a labda egyre magasabbra pattant, várnia kellett, míg leesik, és újra ráüthet. Végül dühösen belebokszolt, messzire ütötte, a labda magányosan pattogott, majd gurult a ritkás fűvön.

Nem jön, gondolta, becsapott.

Dühösen ment a labdáért, felkapta, és összepréselt szájjal a házuk felé indult.

A háta mögül kutyaugatást hallott. Megfordult, tétovázott. A kutya vidámat vakkantva közeledett, farkát csóválta, mint aki játszani szeretne. Várta, hogy felé hajtsa a labdát, amit, ha játszottak, nem tudott a fogai közé kapni, mert nem sikerült elég nagyra tátani a pofáját, csak orrával és mellső mancsaival terelgette. A fiú most meglóbálta a labdát, amitől a kutya, izmait megfeszítve, ugrásra készen várakozott, de végül nem hajította el. Mintha meggondolta volna magát.

Közelebb ment, leguggolt hozzá, de nem simogatta meg. A kutya tolt közelebb a pofáját, szimatolt, mint aki enni válogat. Megszokta, hogy a fiú mindig hoz neki valamit, de most nem hozott. A fiú nézte a kutyát, a kutya nézte a fiút, aki megsimogatta a fejét, de a másik kezével megfogta a nyakát, és igyekezett lenyomni a földre, mintha birkózni akarna vele. Máskor is játszottak már ilyet, bár lehet, hogy ezúttal erősebben nyúlt hozzá. A kutya nyivákolt, majd mordult egyet, és a fiú keze után kapott. A fiú felszisszent, elkapta a kezét. Vörös volt a kutya fognyoma, de nem vérzett.

Bolond vagy?, kiáltott rá a fiú ijedten, és nekivágta a bőrlabdát. A kutya nyúszítva felugrott, és eloldalgott a pincelejáró felé. Ott lefeküdt a földre, pofáját bánatosan a mancsára helyezte, majd izgatottan felemelte, úgy figyelt. Orrlyuka ritmikusan tágult és szűkült, miközben nézte a fiút, ahogy felkapja a labdát, és eltűnik az üvegajtó mögött a lépcsőházban.

A kutya megcsóválta a farkát, felállt, nyújtózott, megrázta magát, odaügetett az üvegajtóhoz, de sötét volt odabent, csak a saját tükörcépét láthatta az üvegben.

Hét közben egyszer sem tűnt fel a lány, pedig a fiú minden nap ugyanakkor megjelent az udvaron. Bár igyekezett elfoglalni magát, s ugyanúgy játszani, mint annak előtte, hogy találkoztak volna, csalódott. Egyszer, hét közepén kiment a parkba is, gondolta, talán ott összefuthatnak, de nem látta. Az idegen lányok maguk közt viháncoltak, a focizó fiúk ezúttal nem hívták, kéredezni meg nem akart, hazament.

A következő napon a maradékokon kívül, amit a kutyának szánt, könyvet is vitt magával a kertbe. Hiába füttyögött azonban, a kutya nem tűnt fel. Olvasni próbált a padon, de figyelme elkalandozott, újra és újra az üvegajtóra pillantott. Hunyorgó szemmel olvasott, tenyerével árnyékolva az arcát, de a fehér lapokról vakított a visszaverődő fény. A *Winnetou* harmadik kötete volt nála, Old Firehand története, sárga, recézett papírkötésben. Amikor egy idő után újra és újra ugyanabba az oldalba kezdett, de csak tekintetét futtatta végig a sorokon, összezsapta a könyvet.

Talpával maga elé húzta a labdát. Megfordult a fejében, hogy rugdossa egy kicsit a padokat, de nem volt kedve hozzá. Lehajolt, lába között lógatta a fejét, hogy belemenjen a vér és átforrósodjon. Máskor is játszott már ilyet, s amikor úgy érezte, hogy kidülled a szeme a nyomástól, felkapta a fejét, és élvezte a szédülést. Lefeje nézve észrevette, hogy a néhány napja letört orgonaág megfonnyadt a pad alatt, apró virágai kifakultak és elszáradtak a napon, kókadoztak rajta a fűrtök. Zavarta a látvány, hirtelen támadt indulatból felkapta és odébb hajította.

Az indázó borostyán zöld levelei között pillantotta meg a macskát. Összerezte az elé zuhanó ágra, de nem ugrott el. Nézte a fiút, vagy legalábbis abba az irányba nézett. Volt benne valami kihívó, a fiú legalábbis így érezte.

Lassan nyúlt a pad alá, néhány nagyobb kavicsot rejtett a markába, azután áthelyezte a másik tenyerébe. Tudta, hogy a pontosabb célzás érdekében fel kellene állnia, de azzal a mozdulattal lehet, hogy megzavarja az állatot. Laposan, élesen dobott, mintha vízen kacsázna. A macskát váratlanul érte a találat, felnyá vogott az oldalába vágódó kőtől, és megugrott. A fiú elégedetten hajította utána a többi követ, nem érdekelte, hogy már túl távol van.

Pénteken, iskola után, amikor belépett az előszobába, igyekezett zajt csapni, hogy felhívja magára a figyelmet. A takarítónő odabent porszívózott, nem hallotta azt sem, hogy megérkezett.

Bement a szobájába, kipakolta táskájából a könyveket, füzeteket. Lezökkent az íróasztalához. Mintha fal választotta volna el önmagától. Mögötte tompán fájtak a délelőtti történetek.

Történelemórán a tanár feltett egy kérdést, senki nem tudta a választ, csak ő jelentkezett, megválaszolta, mire hátulról azt sutto gta valaki, stréber. Mások is átvették, a tanár is hallotta, majd az egész osztály röhögni kezdett. A szünetben nem beszélt senkivel, volt, aki még akkor is gúnyolódott, hallotta. Nem tudott védekezni, miközben gyűlölte őket, ezért úgy tett, mintha nem is vele történt volna, mintha meg se történt volna, csak hogy meg tudjon maradni közöttük. Nem mondhatta el senkinek, hogy neki minden tárgyból ötöst kell kapnia, kivéve a matematikát és a fizikát, amiből elég a négyes, mert ha rosszabb jegyet visz haza, haragszanak rá, nem beszélnek vele, és levonnak a zsebpénzéből. Az iskolai jegyek mellett a háztartási munkát és az otthoni viselkedését is beírta apja a zsebpénz-szerződésébe, amit, mielőtt elkezdődött a tanév, alá kellett írnia. Ezt persze az iskolában nem tudták, nem is akarta volna, hogy kiderüljön.

Hirtelen minden távolodni kezdett, s mintha ő maga is egyre zsugorodott volna. Távolodott a nyitott tolltartó és a régi Ferrari, amit az asztalán tartott. Ahogy oldalra pillantott, távolodott a Winnetou-poszter is a falon. Megfordult, többször behunyta, majd kinyitotta a szemét, hátha múlik az érzés, de úgy érzékelte, hogy a könyvespolcán a könyvek előtt álló matchboxok is egyre kisebbek lettek. Máskor is előfordult már, hogy átélte ezt, ha szüleivel beszélgetett, vagy ha vendégeik voltak. Megrázta a fejét, hátha ez segít. Félelmetes érzés volt, nem mert róla beszélni senkinek. Az ágyra vetette magát, belefúrta a fejét a párnájába, üvöltött, ettől kicsit megkönnyebbült. Ahogy elfordította a fejét, hogy levegőt vegyen, megpillantotta a labdát a fotelágy lábánál. Felpattant, hóna alá kapta, bekiabált a takarítónőnek, hogy leme gy a kertbe, és már be is csapta maga mögött az ajtót.

Pattogtatta a labdát, többször a lépcső élére esett, futhatott utána. Kettesével vette a fokokat, a lendülettől úgy érezte egy ponton, hogy képtelen fékezni és lezuhan. Megroggyant a térde, de belekapaszkodott a korlátba, nem esett el. Megijedt, lassabban ment, de az izgalom benne maradt.

Ahogy kiért az udvarra, nagy lendülettel futni kezdett, ledobta a labdát, és már rúgta is neki a sárga padnak. A visszapattanót újból megrúgta, ezúttal a szemközti ház falának, majd rohant az elguruló labda után, fordult, és újra nekirúgta a falnak. Tele volt energiával, jólesett fújjatva, felhevülve, torkában dobogó szívvel nekiszaladni, rúgni, fordulni, újra rúgni, s közben elképzelni, hogy nagypályán játszik, zúgó lelátók előtt, ahogy a tévében látta. Meccsre sose jártak.

Égett a tüdeje a futástól, hátán átnedvesedett a pólója, lila karikák táncoltak a szeme előtt a fáradságtól, de még mindig nem állt le, loholt tovább, mint aki ki akarja próbálni, meddig bírja, és mi van azután. Élesen csattant a bőr a falon, oldalra lépett, megint fordult, kapásból küldte az ellenkező irányba, és már futott is érte, majdnem felöklelve a lányt, aki némán állt az udvar közepén, és bátortalanul mosolygott.

A fiú megtorpant, lihegett. Öklével gyorsan kitörölte a szemét, amibe belefolyt az izzadság. Nem vette észre, mikor tűnt fel a lány, mióta nézhette őt. Nem mosolygott vissza rá.

Sorry, we were at home, tárta szét kezét a lány. I couldn't tell you.

A fiú értette, hogy elnézést kér, s hogy otthon voltak, de nem válaszolt. Látszott rajta, nem örül, hogy szó nélkül hagyta itt.

Would you? A lány a labdára mutatott.

A fiú megvonta a vállát, és közömbösséget tettett. Csak most kezdte érezni, hogy itt a lány. Izgalom fogta el, de nem akarta és nem is tudta különösebb jelét adni, hogy örül neki. Flegmán húzta maga elé a labdát, de mielőtt odapasszolna volna neki, eszébe jutott valami.

A lány szőke haját fekete szalag fogta át. Intett neki, hogy menjen a padhoz. A lány kérdően nézett vissza rá, de szót fogadott. A fiú körbenézett, mintha keresett volna valamit, aztán visszafordult, és ő is odament. Leült, a lány is így tett. A fiú a hajában lévő masnira mutatott. A lány kissé értetlenül nézett vissza rá, majd szófogadóan kibontotta a szalagot, és a fiú kezébe adta. A fiú megint intett, mutatta, hogy tegye hátra a kezét. A lány kétkedő arcot vágott, de nem tűnt el egészen a mosoly az arcáról, mint aki egyszerre tart is tőle, de kíváncsi, és élvezzi a játékot. Lassan hátratette a kezét.

A fiú ráhurkolta a szalagot a lány két vékony csuklójára, majd a pad alsó deszkájához kötötte. Gyengeséget érzett, és félelmet, de jóleső borzongás ömlött végig rajta. Amikor elkészült, hirtelen nem tudta, mit kezdjen a lánnyal. Nézte őt, mire a lány mozgolódní kezdett. Amikor érezte, hogy a csomó nem engedi, és a fiú egykedvűen nézi, arcáról lassan eltűnt a mosoly. Rángatni kezdte a kezét, arca eltorzult.

Take it off! It hurts.

A fiú nem mozdult, csak gyengéden megérintette a lány karját. Simogatásnak is lehetett vélni, véletlennek is, rövid és félénk volt a mozdulat.

Take it off! I told you. I'll shout, sziszegte fenyegetően.

A fiú nagyot sóhajtvá nyúlt a szalaghoz, próbálta volna meglazítani, a lány azonban tovább rángatta a kezét. Mocorgása következtében megfeszült a köte-

lék, a csomó szorosabb lett. Izgatott szuszogásuk összekeveredett, a lány leheletét mentolosnak érezte, rágógumizott. Ahogy türelmetlenül mozgott, a fiú nem fért hozzá, de bőruk minduntalan összeért. A fiút ismét gyengeség kerülgette az érintésétől. Nem akarta, hogy elmúljon.

What the fuck! Take it off!, emelte fel a hangját a lány.

Nem értesz semmit?, kérdezte a fiú elgyötörten.

What?

You understand nothing?, kérdezte a fiú bizonytalanul, mert tudta, angolja nem pontos.

Take it off! Don't you understand? A lány már sírt, toporzékolt is ültében, felsőtestét és fejét ide-oda vetette, a fiút ez még jobban felizgatta. Miközben suta mozdulatokkal próbálta kibontani a megszorult csomót, érezte a lány illatát. Ijedten és kíváncsian szagolgatta, egyszerre volt édes és sós, más, mint a saját szaga. A lány teste minduntalan hozzáért, illata és haja egyszerre csiklandozták érzékeit, de félt, hogy valaki meghallja a lány kiáltását, ezért igyekezett mihamarabb kibontani a megfeszült csomót.

Amikor eloldozta a lányt, az felpattant, és fojtott hangon kiabált, mintha nem akarná, hogy más tudomást szerezzen a történekről, aminek részese volt.

You are completely mad! Why did you do that?

Hát nem érted?, kérdezte a fiú, és úgy érezte, fojtogatja valami. You understand nothing?

Megint a gyengeség. Neki akart volna támaszkodni a lánynak, a vállára hajtani a fejét.

No, I don't understand you. Are you crazy?, meszelt a lány a homloka előtt.

A fiú a fejét rázta, mintha megértette volna a lány hangsúlyából, mit mond.

I don't wanna play with you, jelentette ki a lány, és elindult a ház felé.

A fiú utána szaladt. A lány oldalra nézett, a fiú konokul, szótlanul ment mellette. Mielőtt az üvegajtóhoz értek volna, elé vágott. A lány megtorpant.

What? Wasn't that enough?

Don't go!, kérte a fiú. Nem akarta, hogy elmenjen, hogy eltűnjön, talán örökre. Ezt aztán végképp nem.

Let me go or I'll shout!, fenyegetőzött a lány.

Az utolsó szót elcsípte, de a fiú már nem hitte, hogy kiabálni fog. Eddig is megtehetette volna, mégsem tette. Megfogta a lány két kezét, válla fölött nyomta az üvegnek.

A lány ki akarta tépni magát. A fiú élvezte a dulakodást, bár gyengesége nem múlt el. Nem tudta, de nem is akarta volna minden erejét beleadni, csak éreztetni akarta a lánnyal, hogy azt szeretné, maradjon, és hozzá szeretett volna végre érni újra.

A házak fölött, s a házak közti résen szél szökött hirtelen a kertbe, hallani lehetett, hogy húz. Hajladoztak a bokrok, por vagy homokszemcsék kavarogtak, az arcukhoz csapódtak. A susogásában egy lélek nem hallja, hogy kiabál, bizakodott a fiú. Más gyerekek is szoktak kiabálni.

Forróságot érzett, erőszakos volt, de már a lány is dulakodott. Az osztálytársával vagy a parki gyerekekkel nemigen verekedett, csak ha meg kellett védenie magát. De ezzel a lánnyal birkózni más volt. Jólesett összemérnie vele az erejét,

még ha tudta, hogy nem is adhatja ki mind, mert baja eshet. Már ő is kiabált vele, sajnálta, de nem akarta, hogy elmenjen. Ujjaik egymásba kulcsolódtak, úgy nyomta neki az üvegnek. Megfeledkezett arról, hogy a lépcsőházból is láthatják. Beleborzongott, ahogy izgett-mozgott a lány, ide-oda vetette a fejét, haja minduntalan az arcába csapódott. Sápadt bőre kipirult, vékony ajkait dühösen összepréselte, már nem kiabált, csak küzdött. Odahajolt a lányhoz, hogy arca hozzáérjen az övéhez, a teste a testéhez simuljon. Érezte, hogy forró, ő is remeg az izgalomtól, az illata is egyre erősebb lett, ahogy erőlködött és izzadt, és szüntelenül hangokat adott ki: nyögött, szuszogott, aztán újra beszélt, összefüggéstelen szavakat, nem értette.

A lány rúgott, a fiú sípcsontja belesajdult. Dühbe gurult, egész testével nekipréselte az üvegnek. Jólesett a közelsége, a bőrük újra összeért. A lány rugdosni kezdte, a fiú felemelt lábbal, talpával védekezett, nem akart visszarúgni. Amikor már nem bírta vele, nekilökte az üvegnek. A lány egy pillanatra elnémult, tétován arrébb lépett, s a fiú, kihasználva a kínálkozó pillanatot, felkapta labdáját, beszaladt a házba, és beakasztotta az ajtókallantyút, kizárva ezzel a lányt az udvarra.

A lány megpördült, két tenyerét az üvegre tapasztotta. Egészen közelhajolt, hogy belásson a sötét lépcsőházbba, és az üvegre is többször rácsapott dühében. Megpróbálta benyomni az ajtót, de a kallantyú nem engedett. A fiú belülről tapasztotta tenyerét az üvegre, épp oda, ahol a túloldalon a lány tenyerét látta. A lány elkapta a kezét, máshová támaszkodott, a fiú tükörként követte mozdulatait. A lány taktikát változtatott: elkapta a kezét, dühös arccal hátralepett. A fiú odatámasztotta homlokát a hideg üvegnek, és közben érezte, hogy elszorul a torka, még mindig remeg, bizsergető érzés fut át rajta. Nem akarta, hogy véget érjen, és fölmenjen a lány, hiszen tudta, csak addig az övé, ameddig itt van.

A lány a kilincset kezdte rángatni, a fiú megijedt, hogy kiszakítja a kallantyút, és elhárított az ajtótól, bár a lány közelségétől nehezen tudott megválni. Távolodva látta, hogy még dörömböl, azután megzavarodva elfordult, és sietős léptekkel felszaladt a lépcsőn.

A szobájába lépve és kimerülten az ágyra dőlve félelem fogta el, hogy a lány mit fog mondani a szüleinek. Kinyitotta az ablakot, hogy levegőt engedjen be, s mintha a lány kiáltását hallotta volna a kertből, a süvítő szél hangján át, majd egy erősebb hangot. Mintha angolul beszéltek volna, vagy csak képzelődött. Az ablakhoz húzódva hallgatózott, de nem merte kitárni. Némi tétovázás után kiment az előszobába, fülelt. Csak a porszívó hangját hallotta, a takarítónő szülei hálószobájában dolgozott. Visszament a saját szobájába, és a résnyire nyitott ablaknál hallgatózott. Ezúttal nem hallotta a hangokat, csak a szél zúgását. Ledobta a még mindig hóna alatt szorongatott labdát, észrevétlenül kiszökött a lakásból, halkán behúzta maga mögött az ajtót, és leszaladt a lépcsőn.

A lépcsőházban nem hallott hangokat. Az első emeleti fordulóból óvatosan lesett a földszintre, de semmit nem látott. Lábujjhegyen ment le, s fordult be az alagsorba. Megállt az üvegajtónál, végigpásztázta a kertet, de nem látta sehol a lányt, pedig a kallantyút ugyanúgy beakasztva találta, ahogy hagyta. Rázta a szél a fák lombjait és a bokrokat, szürke és lila esőfelhők gyülekeztek az égen, de a felhők mögül még kibukkanó nap elvakította. Tenyerével képzett árnyékot, majd öklével dörzsölte a szemét.

Amikor újra kinézett, a kutya ült vele szemben az üvegajtó túloldalán. Nyelve kilógott, szőre felborzolódott a szélben, nézte őt. A fiú megzavarodott, egy pillanatra különös képzelete támadt. Hátralépett, újra a szemét dörzsölte, mintha azt remélte volna, hogy a változás visszafelé is megtörténhet. A kutya izgatott farkcsóválással felállt, orrát az üveghez nyomta, mintha be akart volna keredzkedni. A fiú sarkon fordult, és mint aki menekül, felszaladt a lépcsőn.

R I G Ó K A T A

Azt kérdeztem, mik a terveid

Kristóf az ágyamon hasal. Pizsamában böngészik a laptopján, ha átnyúlok a félpár zoknik felett, elérem a meztelen talpát. Nagy, kérges férfitalp, már nem fér el a tenyeremben. Elhúzza, nem fekszik tovább, nem szól, pakol. Legalább a cipődet cseréld ki, mondom. A bőrcipőben menjél, a vásznat tedd a táskába, ott esni fog, nézd, itt a holnapi felhő a metponthun. Na jó, mondja, és kicseréli.

Megmutatta, hová megy majd. A térképre kattintott, ujjával elhúzta Magyarországot kelet felé, Ausztriát is utánalökte. A német határ után már lefelé tologatta a városokat, aztán megállt, zoomolt, és nyakon csípte a sárga google emberkét. Sokáig kalimpált szegény a levegőben, mielőtt zuhanni kezdett lefelé, be egy biciklitárolóba. Biciklik álltak a tető alatt és a tető körül, mögöttük lomb és egy darabka harsány, májusi fű látszott. Elindultunk egy nyílon az elmaszatolt fejű, arc nélküli diákok közt. A szociológia tanszéknél fordultunk vissza, ott május volt, mellette, az antropológia körül pedig tél.

Van egy kis tokája. Hallasz-e, hallak, mi az, amit eszel. Bögréből kanaliz, billeg a kép. Felhasadt tojássárga közletről, alatta paradicsom és zsülienre vágott répa meg valami tészta. Billenés, suhanás, más a fény, jól van, nincs tokája, csak a borosta erősebb az állán. Nyel, emelkedik és süllyed az ádámcsutka, olyan, mint az apjáié. Instant tészta tükörtojással, mondja, meg zacskós saláta, hogy megnyugodjál, Anya. Esténként akciós itt lenn, az Albert Heijnben. Végre az egész arca a képen, tiszta apja. A göndör, barna haja is. A fiatal Áрпи szája szótagokat formál, darabos a hang, mit mondasz, nem értem. Ja, hogy a salátának mélytányér kéne, de csak bögréd van. Hát miért nem veszel már egy mélytányért magadnak, kisfiam. Kristóf csodálkozik, nem szoktam kisfiamnak hívni. Keresem a tekintetét, az arcát nézem, holott a fényes kamera-pöttyöt kellene a laptop tetején. Ha a kame-

rába nézek itt, a szemébe nézek ott, de akkor nem látom közben az arcát. Magamra pillantok a kicsi kockában. Idegen nő arca, az álla két oldalán barázda, mögöttük kezdenek már elkülönülni a nénis pofazacskók. Előrebillentem a laptop fedelét, így kevésbé látszanak. Most a karikák lettek mélyebbek a szeme alatt, tehát ezért kérdi Kristóf, hogy ugye jól vagy, Anya.

A párnát a fejem alá gyűröm, félig ülök, félig fekszem. A teraszajtó keretében nagyra nőtt, sötét bokrok, a fűvön kinn felejtett szék a hosszú árnyékával. Hátról a madárberkenye ágai már takarják a komposztálót. Fel fogok kelni újra. Visszafeküdni csak akkor lehet, ha előtte felkel az ember. Nyitom a hűtőt, hunyorgok a kiömlő, sárga lámpafénytől, megint itt az éjszakai farkasétvágy, ez bezzeg mindig megjön teleholdkor. Fagylaltoskanálról nyalom a gyümölcsjoghurtot. Kristóf most biztos alszik, nyugodtan lélegzik, beszívja az ottani levegőt, aztán kifújja. A zöld hálózsákjában fekszik, hanyatt. Ki kellett volna mosni, mielőtt elviszi.

Megyek, visszafekszem. Nullakettő huszonöt, a kijelző fénye pirosra színezi az öreg éjjeliszekekrényt. Még Árpival vettük az Ecserin. Ugyanott árulták a mozaikot, azzal raktam ki a tetejét. Félelmetes ez a sok piszmogás, mondta Árpi. Áthajolt a vállam felett, úgy mondta a piszmogást, az sz-betű csiklandozta a fülemet, nevettem. Ha nem raknád őket olyan szorosan, hamarabb kész lennél. Nem bírom a tempódat, ezt már tizenöt évvel később kiabálta. A ruháit tuszkolta egy bőröndbe, és kiabált.

Nézd, ilyen. A kismacska a laptop fölé tartom. Csöpögtetem a szemét, már szépen javul, mondom, mintha magyarázkodnom kellene a csipás, tompa tekintete miatt. Nem is látszik a szeme, Anya, tartsd már meg rendesen, ne hagyd, hogy ficáncoljon. Ja, nem cirmos, teli szürke. Mit mondott az állatorvos, mennyi idő lehet. Hogyhogy csak úgy utánad jött. Most akkor megtartod, vagy elajándékozod. Anya, nem hallom, szakadozik a hang, távol vagyok a wifitől, aha, az egyetem parkjában. Látod, itt van mögöttem a biciklitároló. Ez meg Hans és Peter, hello, nice to meet you, integet két idegen srác, ez meg a Beni, most veled dolgozom a thai büfében. Csókolom, int egy szalmaszőke fiú. Röviden, mert Kristóf elmozdítja a telefont, megint a tisztás meg a fű látszik. Nem is tudtam, hogy az a Beni is kinn tanul. Sose találkoztam veled, idén haverkodtak össze még Pesten. Szóval, a macska utánam jött az utcán, nem hagyhattam ott. Várj, Anya, nem hallak, arrébb megyek. Vagy, tudod mit, este próbáljuk meg újra.

Mekkorát nőtt. Hogyhogy az a neve, hogy Macska. Szóval már vadászik a kis rohadék. Jól van, Anya, nem rohadék, ha szerinted ösztön. Itt csak szobamacskák vannak, dagadt mind, mozdulni alig bírnak. Kristóf nevet, és már negyedszer simít ki egy göndör tincset a szeméből, túl óvatos ez a mozdulat. Le kellene vágatni, mondja. Ha itthon lennél, levágnám neked, ezt nem mondom. A macska a lábamnak dörgölőzik, és nyávogva megindul a konyha felé, nem érti, miért nem állok fel én is. Itt csak ülnek az ablakban, meséli Kristóf, múltkor az egyik felágaskodott, és kapart. Néztem, hülye ez, hogy így, az üvegen keresztül akarja kiásni magát a szobából, és baromi nagyot estem. Nem biciklivel, boarddal. Ne

izgulj, csak a tenyeremet, de azt lezúztam rendesen. Nem mutatom. Tök mind-egy, majd meggyógyul. Most komolyan, miért olyan fontos, hogy megnézd. Na jó, tessék. Arca elé emeli a két tenyerét, egyikén horzsolás, a másik mintha közép-
pen megoldadt volna. Te, ez ennyire szörnyű, vagy csak a fény ilyen. Fordítsd el jobbra, még egy kicsit, most jó. Atyaég, ugye voltál orvosnál.

A macska beugrik az ablakon. Megtanulta, mikor nyikordul az ablak, mikor az ajtó, hiába határoztam el, hogy kerti lesz, télen fázott odakinn. Az íróasztalomra ül, a kezemet figyel, megszagolja a laptop érintőpadját. Kivételesen nem lép a billentyűzetre, de a képernyőt eltakarja, csak a felirat látszik, az alatta álldogáló, őszbajszú hentes meg a felesége eltűntek a macska mögött. A macskát leemelem, a hentes neve Mészáros József, vajon hány henteset hívhattak így a harmincas években. A fotót a helytörténeti múzeum tablótervére illeszttem. Betűtípust keresek, a régi cégtáblához illőt, hosszan válogatok a fontok közt. Túl sokféle van, megint döntenem kell. Mészárosék megöregedve állnak a bolt előtt, és várnak. Megnézem a mailjeimet, Kristóf írt, a tenyere gyógyul. Abszolválta a félévet, még statisztikából is átmentem, pedig az necces volt, írja. Gratulálok, válaszolom, és próbálok valami ideillő hangulatjelet találni. Ujjongani szeretnék, nem tudom a módját, beütök inkább még egy felkiáltójelet, utána meg azt, hogy ölelek. Rányitok a hírekre, a képernyőn Arial Blackkel szedett cím, gumikesztyűs kéz, az oldal alján kiterjesztett szárnyú denevér. Görgetek, a macska az ujjamat pofozza, egy másik cikk fejlécén locsolókocsi mos egy üres utcát. Megnyitom a messengert, ott Kristóf kérdezi, átment-e a videója. Küldd újra, írom vissza.

Álló téglalapon galériaágy fémváza, pattogzik róla a sötét festék. Az alsó keresztrudakon vállfák. Kristóf kockás inge ernyedtt, üres. Ott a vízálló dzseki, amit Árpí vett neki indulás előtt. Ha a kinti egyetemre is felvették, hadd menjen, kell a kihívás, mondta. Meg hogy nyámnyila alak lesz Kristófból, ha a kullancsok miatt nem viheti az erdőbe bivaolni. Mintha én tehetnék róla, hogy mindig félnék gyerek volt. Aztán csendes, nyurga kamasz lett, de mégsem esetlen. Mozdulatai pontosak, finomak, jellegzetesen kristófosak, bár, nem tudom, mit jelent az, hogy kristófos. Ennyim van, add oda neki, mondta Árpí, mikor beállított egy borítékkal meg a dzsekivel. Ott lóg a vállfán, az ujjá leér az íróasztalig. Mellette könyvkupac, aztán egy marék zsebszemét, utána rögtön az ablak. Kinn ágak, alattuk valami áruház, már nem az, ahol esténként akciós a saláta. Három keskeny ablakszárny után a fal közlől. Fordul a kamera, most az ajtót veszi, aztán a sarokban egy polcot. Körbeértünk a galériaágy kopott fémlábáig. A film leáll, újraindítom. Csupas az egyik fal, különben nem lehetne eljágni a galériaágy mellett. Kristóf nemrég vette használtan, nem mondta, hogy dupla széles. Ez a gyerek alig mesél valamit. Újranézem a filmet, lenn vízszintes vonal halad, a bal sarokból harminchét másodperc alatt ér a jobb sarokba.

Nem értem, hogyan javulhat meg két szezon közt egy ócska cipő. Bekötöm, és a fűzőről végre felismerem, ez nem a kerti, hanem az utcai. Ősszel hordtam utoljára, bakancsot pedig egy hete, azóta csak papucsot. Metszem a madárberkenyét, potyognak róla az összeaszott, narancsszínű bogycok. Erőteljesen nő, elnyomja a

labdarózsát, az távolabb van a komposzthalomtól, nem tudja alábújtatni a gyökereit. A szomszéd kertben veréb csiripel, egy másik valahonnan a távolból felel neki. Szokatlanul tisztán hallatszik, hiányzik a háttérmoraj, a Szentmihályi útról beszűrődő forgalom motorzaja. A fagyalbokor alatt ott a macska, hegyezi a fülét, hallgatja a verebet meg a kerti olló fémes csattogását. A veréb átszáll a fagyalra, nem vette észre a mozdulatlaná dermedt macskát.

Az egyetem még működik, a büfé is, de Affan nem tudja, meddig. Vagy meddig lesz szüksége kisegítőre. A napi új esetszámtól függ. Kristóf a kamerától távolabb ül. Az arca tiszta Áрпи, testalkata a Karcsiéra hasonlít. Karcsi a nagybátyám, anyám albumában egy kép. Vonat ütötte el, mondja anyám, pedig csak húszéves volt szegény. Szerencsétlen baleset, fúzi hozzá, és lapoz.

Affan nem tudja, ismétli Kristóf. Négyzetbe foglalt portrém ül a vállán, és ijedt tekintettel bólogat. Mutasd a tenyered, nahát, mennyire vékony, zsenge rajta az új bőr. Jó, hogy kaptál rá antibiotikumot. Mit tudsz, mi lesz most. Ha bezár az egyetem, hadarja, közben lefagy a kép, és úgy marad fennakadt szemmel, tártott szájjal, akkor a lakótársaim lehet, hogy otthon töltik a szemesztert. Online oktatás lesz, magyarázza, de már a hangja is torz, szakadozó. Nem tud róla, a barátairól mesél. Hans Kölnben él, Peter Antwerpenben. Azt mondd, hogy veled mi lesz, Kristóf. Péternek és Hansnak mázlija van, nem távolság. Beni anyja tiszta para, kijárási tilalommal jön neki folyton. Gyere haza, gyere haza, nyüszíténém, de lenémítom, mintha ez a hang nem is az enyém volna. Kristóf, hallasz-e. Azt kérdeztem, mik a terveid.

A halom tetejét, a száraz ágdarabokat oldalra túrom. A gereblye foga egy réteggel lejjebb beleragad a tavalyi utolsó fűnyesedékbe, és nem mozdul, vékony gallyak közé ragadt, azok meg egymásba. Ásót hozok inkább, és mint egy tortát, felvágom a tömböt. Gőzölögve megnyílik, ászkák menekülnek, leomlik a szelet, mögötte zöld, okker és barna, lefelé sötétülő csíkozás. Göröngyök hullanak, mélybordó, méltatlankodó gilisztacsokor marad hirtelen védtelenül, lejjebb a fém-vágta metszet szélén fehér pajorok lüktetnek. Felettem meggyvirágok, közöttük egy darabka égbolt. Egyik virág mögül apró repülőgép bukkan elő, hang nélkül szeli át a kék foltot. A jövő héten ilyenkor a reptéren leszek már. Rákospalotán akkor kell buszra ülnöm, amikor Kristóf gépe felszáll. Az érkezési oldalon először a kiskamaszokat figyelem majd, aztán észbe kapok, és a fiatal férfiak közt keresgélek tovább.

Szitába szórom a komposztot, üres csigaházak, ágdarabok közt egy kövér pajor is tekereg, feszes, túltöltött vízestömlő. Megszólal a mobil a zsebemben. Cseng és zörög, a combomat csiklandozza. Törölték a járatomat, Anya. Ne izgulj, a jegy árát később felhasználhatom. Nem tudom, mikor. Igen, a büfé működik, Affan azt mondja, jövő héttől tilos lesz a helyben fogyasztás, teljesen átállunk kiszállításra. Futárok mindenképp kellene majd neki. Különben is, tudod, elkezdtem falat mászni, most vettünk új bérletet. Ja, igen, a Benivel. Kristóf harogva beszél, lelkesen, mint egy fekete-fehér híradó narrátora. Viszket a szemem, a csuklómmal dörzsölöm, szorítom a telefont, kezemről pereg az érett komposzt.

Reggel leülök a géphez. Kristóf üzent, megnyitom, integető macska-matrica, semmi más. Nincs új munkám, rámegeyek Kristóf Facebook-oldalára. Alig posztol, mások kívánnak neki boldog születésnapot, egy görgetés, és már a tavalyiak látszanak. Százhetvenkét ismerőse van. Néhány idegen és sok itthoni, régi. Itt a Beni is. Ja, nem, ez még az a kis kövér gyerek az általánosból. Benivel sosem találkoztam, Kristóf nem hívta el hozzánk. Beírom a keresőbe, ő lesz az. Szalmasárga haja a bal szemébe hullik, a másikkal mélyen a kamerába néz. Haja gondosan ápolt, felemásra vágott, az arca nem borostás, a nyaka is csupasz. Beni meztelen vállán hófehér a bőr. Mögötte ott a galériaágy lába, pattogzik róla a szürke festék. A kép alatt kommentek, Hans szerint yummy.

Hansra kattintok, aztán a képeire. A sor elején dimbes-dombos táj, utána végre emberek. Két srác a sötétben, egymáshoz simuló arcukat tűzijáték világítja meg, tortába szúrt, szikrázó henger. Lapozok, már villanyt gyújtottak, mögöttük fiúcsoport áll, ujjakkal egyest mutatnak, ketten arcuk elé tartott kézzel integetnek. A hajuk tisztán látszik, egyiké göndör, a másiké szalmaszőke. A göndör fiún Kristóf kockás inge, derekán Beni keze. Az ő keze Beni derekán. Szabad kezükkel intenek, az arcukat takarják, Kristóf tenyerén nagy, fehér tapasz.

Összeillesztem a két tenyerem. Nyugodt, szimmetrikus kéztartás. Szétnyitom, megnyomom a szappanadagolót, és énekelni kezdek. Happy birthday to you, kezeimen fehér habot növesztek, aztán egymásra teszem őket, kézhátat mosok tenyérrel, ujjközőket ujjközőkkel. Újrakezdem a dalt, belekapaszkodom a saját kezembe, mintha magammal szkanderoznék. Csúsztatom egyik tenyeremet a másikon előre és hátra. Happy birthday, fogok bele megint. Lassan, ünnepélyesen énekelve ez a dal soronként öt másodperc, négyszer öt az húsz, annyi az előírás. Mindjárt lejár, az utolsó sor végén, a you után.

Második vignetta

– Részlet a Feketemunkából –

„Egyik nap sírgödört ástunk
De valamelyik hullajelölt temetőbanya
Beköphetett a sírásó-maffiának
Mert dél felé megjelent
A Mennyei Boldogság patronja¹ a gyászhuszáraival
Szinte minket fektettek
A félkész gödörbe.”

„Scripture Reader in a Night Refuge”

– Részlet a Feketemunkából –

*Tisztára Móricka-szindróma
Egy ideje mindenről a Feketemunka jut eszedbe
Cs. Szabó László Dickens-naplóját olvasod
Ott találkozol Gustave Doré Londonjával
Gyorsan megrendeled a kötetet²
Tűkön ülve várod hogy a FAN Courier meg hozza a csomagot
Mint mindig
Most is a végéről lapozgatod a könyvet
Már az első oldalon
Az Under the Arches című metszetenél görcsbe rándul a gyomrod
Órákig időzöl az ötödik oldal Asleep under the Starsánál
Mert eszedbe jut Balatonszárszók
És hogy feketemunkásként te is egy hétig aludtál a szabad ég alatt egy tekercs üveggyapoton
Mi a fenét akarsz?
Kérdeed magadtól
Meváltani a világot?*

¹ tulajdonosa (román)

² Doré's London (All 180 Illustrations from *London, A Pilgrimage*). Dover Publications, Inc., Mineola, New York, 2004.

Azt egyszer már megváltotta valaki
Akkor meg minek sajnáltatod magad?
Húsz oldalon keresztül működik is a stratégia
Aztán a huszonhatodik oldalon
A Scripture Reader in a Night Refuge című metszetenél mégis hányingered támad
Vagy kevesebbet
Vagy többet inni
Próbálsz nyugtatni magad
De kevesebbet már nem tudsz
Többet inni meg nincs kedved
Mi a fenét akarsz?
Szabadkozik benned a félrészeg
Utálsz magad de többre nem futja
Futván futnál ha látnád a csillagot
De semmi
Marana tha
Mint mindig ilyen helyzetben
Most is a János jelenéseit idézed
Marana tha
Urunk jöjj el.

Pót-vignetta

– Részlet a Feketemunkából –

„Magyarba’ még hagyján
De aztán kimentem egy csapattal Sarm es-Sejkbe
Mubárák rokonaié volt arrafelé minden
Mi is nekik dolgoztunk
Mire végeztünk a munkával
Mubárák megbukott
Hazafelé jövet már egy csomó ellenőrző pont volt felállítva a sivatagban
Alig tudtuk elmagyarázni a géppisztolyos kölykeknek
Hogy mi csak munkások vagyunk
Mikor végre leszállt a gépünk Bukarestben
Én biza megcsókoltam
Az áldott román anyaföldet.”

Minden megnyugszik

*Semmi sem nyugszik meg
Legfőképpen nem
a lélek Csak súlyosabb lesz minden súly, és
sűrűbb, ami süllyed,
és kiüriül, ami éppen múlik,
ahogy kipakolják a konténerből
a megfagyott húst is, és
mindazt, amire leoltott villanyoknál várunk*

*Felfeslő szépségek vakító tornyosulása,
villanó fecskerepülések mértani metszéspontjában
növényindás gyógyulások dús szecessziója
Ez az érthetetlen nap lenne hát a főpróba
egy jóval később elkövetkezőhöz
Addig is duzzadó percekbe bábozódva
lassú, szép bomlása belőled élő férgeknek,
amit csiganyál-fény eziüstöz és gyógyító mérgeket
oldanak fel e készen kapott felfordulásban
S felettünk szakadékos fellegek gyülekeznek
a roppant világnak azon a szélén,
ahol meggörnyedt fák kérdőjelei állnak
az utak végén
Megerkezteél
Kiertél végre onnan
A tested süllyedés
Egy csapat gyerek utánad néz, amikor
éppen elmész, továbbállsz, pusztán azért,
hogy végül mindig valahol
egészen máshol legyél*

Már a címbe sem szerepel

*A bőröndjeit a csomagmegőrzőben hagytam,
és elpusztultak a gyíkok tankolás közben
a távoli Connecticutban, és hangyák
fúrtak apró lyukakat a buszkerekek mellett*

az aszfaltlapok közé, a kutyák pedig a habfürdős
flakonokat böködték a porföldbe süllyedő
bokorromok alatt, és
felkapták a fejüket, ha
ujjai között a kiürült műanyagpoha-
rat kávéfoltos-cukorkristályosan még ott,
mintha pont ez lenne most
a legfontosabb:
összeroppantotta

A haragvó ég alatti szelíd alakváltozások,
mint sejtések lopott autók alvázszámáról,
egészen rabul ejtenek A változás hiperbolikus geometriája,
már ő sem lehet itt a feje tetejére állva,
és nem láthatom, ahogy sárga szemei kavargó fényére
vicsorognak a kutyák – most már csak az enyémre
Izzó égítésként vetül ugyanis
a mellettünk tankoló busz szélvédőjére

Hogy ugyanúgy romoljon el minden, ne kíméljen
a neon fénye egyetlen élőlényt sem Mert minden pontosan
ugyanúgy romlik, mint máshol
Holdkórosok álma holdfogyatkozáskor, Connecticut
a veszprémi úti benzínúrállomáson Kutyafogak
polietilén combformákon Nincs itt
senki más Indulj már,
indulj végre, őszes prémek alatt kialudni,

a kialvás végkifejletére várva,
ahogy a forró láva,
ahogy a „Felvétel” lámpa,
ahogy a szerelemfáltés önmagában,
ahogy az elnyújt aortában minden
kialszik Szívhangok alagsori sokasága,
sárfoltok kopott bőrülésen
Parkoló autók motorházának a
kihülése,

embereké
Mert ugyanaz a kísértés mindenben,
valamiképpen váljon távolivá és
széppé

grafitrajz

legelőször a matekfüzetbe rajzolom le. a legutolsó lap fonákára, hogy véletlenül se lássa meg senki. az osztálytársaim épp tízóraiznak a teremben, nekem üres lenne az ételemem, ha lenne, így inkább a csodára várok a folyosón. csodára várni olyan, mint egy hattyú szárnyai között észrevenni a naplementét. vagy sportszeletet kapni egy tíz éve nem látott apától. előbbi ritka, de legalább szép. utóbbi is szép lehet, de legalább ritka. elsőnek csak a lábát grafittal. a testénél bizonytalan vagyok. a saját testemmel is bizonytalan vagyok, s olyan szégyellős, hogy a tornaóra előtt az öltözőben a többi gyerek gatyájára sem merek ránézni. folytatom, de csak a vázlatot csinálom meg. valahol engem ebben a fázisban hagyhattak abba. keze megint grafit. a feje egy nagy, üres kör. állítólag soha, senki nem látta az arcát, és aki látta is, már rég elfelejtette. vagy meghalt, mielőtt beszélhetett volna róla. én is csak az álom előtti utolsó pillanatban, abban a vékonyka kis résnyi boldogságban látom, s mint mindenki más, ébredés után elfelejtem a részleteket. nagymamát is kérdeztem, de csak annyit mondott: – kisfiam! őt nem lehet csak úgy lerajzolni egy füzetbe. nem is folytattam tovább. csak néha-néha a füzet hátuljára lapozok meglesni, ott van-e még. mint apa biciklijét a kocsmá előtt. előbbi soha, utóbbi mindig. hogy is lehetne csodát várni egy ilyen néhány vonalból megrajzolt négyzetrácsos arctól, akinek csak végtagjai vannak, és a semmibe lóg a keze.

újjászületés

mielőtt rád dobják az első marék földet, mint ahogy egy hófehér abroszra a kávé ömlik, amikor megbillen porcelánszínű arcodon, le kell, hogy álljon a szíved, egy lassuló tehervonat mellékvágányra lüktet a vastestű éjszakában, és mozdulatlanok kell maradnod legalább annyi ideig, hogy már a madarak se repüljenek el rólad, csak addig fekhetsz ágynyugalomban, amíg valamelyik szomszéd nem les be az ablakon, nem kopog az ajtón s rád nem nyitja azt, a résnyi fény elsiklik néma homlokodon, nem tudsz szólni semmit, amikor a hideg tükörré nem ül ki leheleted, majd elvisznek, és ez lesz életed legcsöndesebb útja, egyben a legboldogabb is, gyönyörűre simulnak ráncaid, és ha szerencséd lesz, ősszel történik mindez, ilyenkor már hamarabb zárják a vaskaput a márványok körül, a sírás és a varjúkárogás különös harmóniává fonódik össze visszhangzó mellkasodban, s már inkább megfagynak a rovarok bábjai, nem pedig kikelnek, gyerekkori szárnyaid félig kifejlett csonkjai nyomják hátadat, itt már nem kérheted, hogy inkább hasra fektessenek, nem kérheted, hogy melyik ruhádat adják rád, és azt sem, hogy anyukád befejezze a születésedkor elkezdett meséket, vagy egy váratlan pillanatban az ölébe ugorhass a százéves diófáról, de közben hálás lehetsz, mert most hasonlítasz leginkább nagyapára, akit több százszor exhumáltál álmaidban, és most épp az a pillanat jött el, amikor megértheted az összes titkát, amit még kérdezni akartál tőle, amikor az ablakból figyelted lélegzetét, de már egyre gyűlik a föld, egyre magasabb kupac domborodik mellkasodon, és végül remek kilátás lesz a gyerekeknek az újonnan épülő játszótérre.

VISSZAFELÉ OLVASVA

Kiss Tibor Noé: *Beláthatatlan táj*

Nem tudom, hogy a *megbízható* jelző szerepelt-e már Kiss Tibor Noé regényeinek kritikai visszhangjában. Eddigi három regényének ismeretében (*Inkognitó*, 2010, 2016; *Aludnod kellene*, 2014; *Beláthatatlan táj*, 2020) nekem ez jutott először eszembe, úgy érteve, hogy könyvei megbízhatóan jók, de ezen fölül a szó minden más értelmében is.

Regényíróhoz illő érett bemutatkozás, a szerző harmincas éveinek közepén. Még hozzá olyan témával, amelyről Magyarországon addig senki nem írt szépprózát: egy transznemű fiatalember, egy férfitestben élő nő identitásproblémáiról. Érdekes, hogy alig egy évvel később jelent meg Rakovszky Zsuzsa egészen más eredetvidékű történelmi transzgender regénye, a magát férfinak tudó gróf Vay Saroltáról/Sándorról, a *VS*. A téma – elsősorban memoárok és teóriák formájában – a múlt század nyolcvanas éveitől elterjedt a világban. Amit egykor Rakovszky regényében bíráltam, hogy ugyanis a XIX. század végén és a XX. elején Vay Sándornak nem lehetett nyelve a bökkenőjéhez, és ezért rossz döntés volt éntregényt, személyes monológot írni, az Kiss Tibor Noénak a húsz-harminc éves nemzetközi előzmények miatt már kisebb aggályt okozhatott. De távol állt attól, hogy ennek az irodalomnak gyakran offenzív, nem jótalan emancipatorikus tónusát is átvegye. Ő a felismerés kínjairól, s hőse dilemmájának megoldatlanságáról és megoldhatatlanságáról írt megrázóan és jó ízléssel pszichológiai regényt.

A megbízhatóság következő ismérve, hogy nem ebbe az irányba folytatta. Az lett volna a könnyebb út, sok fordítással és egy szubkultúrában nemzetközi hírnévvel. Ő azonban szemmel látható gonddal építette regényírói pályáját. Stílust, témát és kompozíciót váltott, miközben a megmaradó stílárius elemek valamiféle folyamatosságot is biztosítottak. Felhagyott a rövid mondatok, a tömör felsorolások reduktív (amerikai eredetű) módszerével, de megtartotta azt, ami hovatovább stílárius vízjelévé vált, hogy lassan és mindig retrospektíven tárja föl témáját.

Az *Aludnod kellene* alig hiszem, hogy Krasznahorkai *Sátántangója* nélkül megszülethetett volna. Ugyanaz a telep – az ország egy más részén –, ugyanazok a teljesen reménytelen, kilátástalan, kitörni nem tudó sorsok, s ugyanúgy egy fiatal lány halála. De Krasznahorkai lázas víziói, eltévedt utasai és eszelősei nélkül (miközben nem hiányzik az elidőző költészet, különösen a varjak mindig visszatérő motívumában). A monológ helyett itt az apránként, fokozatosan kalandozó történet minden fejezetben más- és másvalakit állít a középpontba, s mutatja be a telep és a mellette levő szenvedélybeteg-kórház, vagy inkább elfekvő alakjait, akiket föl is lehetne cserélni egymással, hiszen majd mindenki alkoholista a telepen.

Magvető Kiadó
Budapest, 2020
264 oldal, 3699 Ft

S most itt van az új regény. Az előző kettő között, amely majdnem azonos terjedelmű, négy év telt el. Azt persze nem tudhatom, hogy az *Inkognitón* mennyi ideig dolgozott az író. Most hat év múlt el, s megjelent egy, az előzőeknél mintegy feleannyival terjedelmesebb, de még mindig karcsú könyv. Előre kell bocsátanom, hogy minőségi változást nem látok a három mű között; mindegyik egyazon színvonalon jó, megbízható regény.

A *Beláthatatlan táj* visszatér a magánbeszédhez, de nem egy, hanem négy hangra komponálva. Ezek egyike – az első hang, amelyet megismerünk – vizionárius beszéd. Ezt az is jelzi, hogy versformában van szedve, de ugyanakkor megbízhatóan meg van alapozva a realitással, pontosabban a realitás egyik jól körülhatárolható fekete lyukával. Arról van ugyanis szó, hogy egy fiatal lány autóbalesete után kómába esik és abból már nem ébred föl. Nem tudhatjuk, mily álmok jönnek a kómában, de nyilván oka van annak az egészségügyi tanácsnak (ebben a regényben is előfordul), hogy hozzátartozói beszéljenek a komatózus beteghez, abban a reményben, hogy ez segítheti környezetük fölismerését, s a fokozatos ébredést. Kiss Tibor Noé mindenesetre elképzelte a beteg mozdulatlan szemhéjai mögötti belső világát, asszociációs futamait, amelyek lazábbak a mindennapinál (ezért vers-jellegűek), de e beszéd jellege és voltaképpeni kontextusa a már ismert költői fogás szélsőséges kiterjesztése révén csak az utolsó előtti fejezetben válik világossá, ahol tipográfiai eszközökkel is széttördeli a szót, és üres fehér lappal zárul a kötet.

A baleset köré történet épül, amely ugyancsak visszafelé olvasva rekonstruálható. A balesetet szenvedett lány apja a következő hang, ötven fölötti tanár, akit felesége elhagyott valamely, más világrészre vezető ezoterikus *trip*, és egy másik férfi kedvéért. A másik két hang alacsonyabb társadalmi rétegből való, egy Pest környéki kisvárosból. (Én Gyált képzelem el, talán csak azért, mert közel van Budapesthez, és van benne Erdősor utca. Igaz, lélekszáma jóval nagyobb. De ha az ember egy regényt olvasva ilyeneken töpreng, az maga is megmutatja a realitásnak azt a földönjáró, mindennapi szintjét, amelyet az író kijelölt.) Egy árva testvérpár, húszas éveik közepén járó nővér, s öccse, a húszas éveik elején. A két szál összekapcsolódása a regény története. Az összefonódás többszörös: a tanár beleszeret a lányba, aki ezt sok frusztrációval, kétellyel, önbizalomhiánnyal viszonyozza, az öcs barátaival felelős a tanár lányának balesetéért. A fiú tudtán kívül még találkozik is a kómában fekvő lánnyal, amikor meglátogatja a megkótyagosodott szomszéd nénit, aki egy szobában fekszik vele. A regény végén a nővér (miközben a tanárral való viszonya reménytelenül szétesik [vagy talán mégsem?]) gyanúját beigazolván – ugyanis munkaköre a térfelügyelő kamerák szemmel tartása, s módjában áll a felvételeket visszajátsszani – följelenti az öccsét. Nem az igazság nemtőjeként, hanem inkább azért, hogy megmentse züllött barátaitól.

Mint látjuk, elég banális történet ez, s nincs benne rejtély (a nemi szerepek fölcserélődésének rejtélye, vagy a megölt lány gyilkosának rejtélye, aki bárki lehet a telepről vagy a kórházból), mint az előző regényekben, vagy amennyiben van rejtély, az a bűnügyi történetek módjára lelepleződik. De nem is a szociológiai háttérben – mint mindig, most is – megbízhatóan pontos történet a lényeg, hanem a fölismerés, a megértés módja. Korábbi regényeinek kritikai visszhangjában megjelent az a kifogás, hogy története érthetetlen, s csak lassan világosodik meg. Legkésőbb új regénye alapján be kell látni, hogy Kiss legfőbb írói sajátosságát érinti ez, melyet nevezhetünk a világ-megértés egy modelljének is. Kezdetben érthetetlen – bár megformált és szép – szövegtömeeggel állunk szemben. Lassan megjelenik egy sejtelen – amelyet visszalapozva ellenőrzünk –, hogy mindennek rendelt ideje van, és ideje van az ég alatt minden akaratsnak. Lassan kiviláglik a transznemű fiú drámája, lassan megértjük, hogy minden fejezetben egy-egy személy világával és nézőpontjával találkozunk, lassan fölsejlik, hogy a hangok, a magánbeszéd kihez tartoznak. Minden helyére kerül, minden elrendeződik – mint látjuk, a költői-látomásos szöveg is.

Az időtartam, amely ezekhez az összerendeződésekhez, fölismerésekhez tartozik, azonban nem a regény ideje. Általában azt mondhatjuk, hogy Kiss Tibor Noé könyvei kevésbé terjeszkednek ki az időben, annál inkább a tájban, a térben – vagy a tér hiányában. Az új regény címének is kettős értelme van: a beláthatatlan jelző egyszerre jelenti a beláthatatlan végtelent és a beláthatatlant mint szűkösséget. Hőseinek – pontosabban alakjainak – a sors nem nyit tért, miközben elegendő fölnézniük a magas égre, követni a madarak röptét, éjszaka járni az erdő rengetegét, nappal a tanösvényt, tudomással bírní távoli földrajzi helyekről és népekről, hogy megérezzék a tér rajtuk kívüli roppant határtalanságát. A szó metafizikai és szociológiai értelmében egyaránt röghöz kötöttek.

A harmadik regény tehát újból szélesíti az író stílárís eszköztárát, miközben az egész megértése újra determinált racionalizmushoz vezet. Csak egy kivétel van, a minden oldal alján található költői mondattöredék, amely újabb réteget ad a könyvnek. Károlyi Csaba, aki tüzetesen megvizsgálta ezeket, arra jutott, hogy néhány kivételtől eltekintve bizonyosan nem utalnak a lapra, amelynek alján állnak, de azt nem tudta eldönteni, hogy önálló-e a töredék, vagy összeolvasva egy/több verset kapunk. Én az utóbbira szavaznék, imitt-amott kapcsolatokat is találunk: „naranccsárga égbolt / csupasz törzsű fák”; „sütemények a kirakatban / franciakrémés és citromos mignon”, „az égen néhány csillag / a hold felszíne körül derengés”; „a főtér közepén feldíszített fenyőfa / fehér köpenyes férfi a hentesüzlet előtt / véres hentesnadrág / sertéscsülkők a rózsaszín nejlonzacskóban / akciós tükörponty / karácsonyi ajándékkosár / a gyógyszerár előtt világító kereszt / a posta előtti rámpán lépcsőlift / zúzmarás ablaküvegek / jégcsapok a fémkorlátokon / villogó mentőkocsi / templomtornyok az óriáskivetítón / aranycsillag a karácsonyfa tetején / színes gömbök és girlandok / vakuvillanás a szelfifalnál / elsuhanó kék csík / a fenyőfa sötét sziluettje / az égen néhány csillag / elsuhanó fekete csík / tompuló fények / kéményfüst a házak között / kékesfekete égbolt / mozdulatlan udvarok / felhők mögött a hold / elfogyó fények”, és így tovább. Noha az előbbi idézetek utolsó sora az élet elfogyó töredékeinek lapján áll, én sem látom a témával való következetes összefüggést. A kómában fekvő lány monológjaihoz hasonló laza, leíró vers lenne ez, amely inkább hangulati összefüggésben áll a főszöveggel. Mintegy eredeti ornamens a könyv szövetéhez.

Summa summarum: Kiss Tibor Noé harmadik kötete is irodalmi-költői siker. Megbízhatóan szép és jó regény.

A REND VÁGYA

Grecsó Krisztián: *Magamról többet*

Az elmúlt tíz hónapban másról se lehetett olvasni, hallani, s ugyanezt látni a legkülönbé-
lébb kommunikációs csatornákon, mint arról, hogy Grecsó Krisztián hosszú idő után
(hogy valójában mennyi idő után, arról majd később), szóval hosszú idő után tért vissza
pályakezdése műfajához, a költészethez, a vershez. Azt gondolom, hogy rajongói táborá-
nak egy része közben nem is tudja/tudta, hogy Grecsó költőként indult, prózaírói
teljesítményei pályájának még korai szakaszában is (*Pletykaanyu, Isten hozott*) annyira el-
nyomták jelenlétének ezt a formáját. S az az igazság, hogy a két, nagyon fiatalon publikált
verseskötet (*Vízjelek a honvágyról*, 1996; *Angyalkacsinálás*, 1999) recepciója se biztatta a szer-
zőt sok jóval – vagy alig vettek tudomást róla, vagy komolyabb elemzések csak később,
mintegy az epikusi sikerek után születtek, ezek inspirációjára. Noha mindkettőben (és a
ritkán említett, mert bibliofilkiadvány volt, a *Caspar Hauser*ben [2001] is) voltak előjelek
arra, hogy különleges tehetséggel van dolga az olvasónak, csak persze, ahogy gyakran
történik, nem úgy, nem akkor és nem abban a műfajban, ahogy azt az alkotó tán előzetesen
elképzelte. Grecsó meg nem a konok, zabolázhatatlan szerző prototípusa, szerencsére, sok
mindent felismert és elismert abból a szelidebb kritikából, amivel illették költészetét, és
ami még több, hasznosította is munkásságában az észrevételeket. Talán az elsők között
Fried István figyelmeztette arra, hogy verseiben mennyi a prózaszerű, narratív elem, a
történet vagy történettöredék milyen kiemelt szerephez jut. Erről az egész szituációról
maga Grecsó beszélt egy interjúban, melyben arról kérdezték, „hogy írói képességeidnek
megfelelőbb kereteket ad a próza a líránál. [...] Milyen okokra vezethető vissza a
műnemváltás?”. A választ majdnem teljes terjedelmében idézem, mert tanulságos: „Nem
megy a líra. Nem jön. Azt hiszem, elvesztettem a stílust, a beszédmódot, a mondat üte-
mét, lejtését is, ha tudtam én ilyeneket versben egyáltalán. [...] Nekem először kedves
tanárom, Fried István mondta, hogy a verssel fel kellene hagynom. Nyilván semmilyen
indulat nem vezette. Ahogy optimális esetben a kritikust sem. [...] És bizonyos vagyok benne, hogy azért is alakult
így, mert a prózát várták, kérték tőlem, a verset meg óvatosan
közölgették. Mára biztos vagyok benne, hogy ez való az
alkatomnak. Van türelmem, seggem, szemem, alázatam a
prózához, de nincs elég pimaszságom a lírához. Kaptam egy
jó tanácsot, vannak ennél rosszabb dolgok is az életemben.”
(„Nem szerencsés földrajz”. Grecsó Krisztiánnal beszélget
Fodor Péter. *Alföld*, 2007/2, 40.). Grecsó azonban már jóval
korábban is jelezte ezt az ugyan kívülről jövő, de teljesen
bensővé tett inspirációt arra, hogy műfajt/műnemet váltson,
érdemes röviden ezt is megidézni egy másik beszélgetéséből.

Magvető Kiadó
Budapest, 2020
147 oldal, 2999 Ft

„Aztán valamikor valamennyit gyarapodott a tudás [itt végig a lírájáról beszél a szerző – D.P.], megszelídült kissé a nyelv, alakulni kezdett, karakterizálódott az egyéni megszólalás – akkor meg nem bírtam a történettel, a tárgyakkal, az anekdotákkal. Elvittek, bedaráltak, és legyőztek minden fegyelmet és arányérzékét. Ez az *Angyalkacsinálás* verseinek, finoman szólva, nem tett jót. Nem meglepő, hogy a kötetet olvasva Fried tanár úr már egy prózaíró után kutatott.” („A lelki történések érdekelnek és a nyelv”. Beszélgetés Grecsó Krisztiánnal. Papp Endre, *Hitel*, 2002/6, 78.) Az előbb idemásolt idézetekből elsőre talán az tűnhet föl, hogy Fried tanár úr istenként befolyásolta tanítványa életét, Grecsó évekre, évtizedekre felhagyott a versírással, s ez a könyv, a *Magamról többet* esetleg valamiféle trauma, sokkhatás révén született meg szinte pillanatok alatt, noha én úgy látom, másról és máshogyan, s persze más időintervallumokról van szó vele kapcsolatban.

Az évtizedekig visszszorított biografikus (vagy a biográfiára is mint lehetséges esz-közre tekintő) irodalomtörténet-írás újabban megint kezd erőre kapni, és ne tagadjuk, sokszor segítségünkre van egy szöveg jelentésének fölfejtésében, pláne megszületése körülményeinek feltárásában. Én mint olvasó, ha nem akartam volna, akkor is szembe kellett néznem Grecsó Krisztián magánéletének sokszor tragikus, máskor éppen felemelő fordulatáival az utóbbi jó néhány évben, betegsége, új házassága és végül gyermeke születése/örökbefogadása lényegében a nagy nyilvánosság előtt zajlott le, talán némileg késleltetett fokozatban. A kötet promóciója azt sugallta, hogy ezek a magánéleti válságok, illetve boldog pillanatok „hozták létre” a könyvet, s annyiban talán igazat is adhatunk (mi, olvasók) e sejtésnek vagy sejtetésnek, hogy a könyv (nem teljesen függetlenül a szerző által kreált ciklusrendszerektől) valóban három óriás tematika köré szerveződik: születés – élet – halál, ami ugyan így egyszerűen leírva már-már blaszfémia, mert vajon hol van az az irodalmi mű, amely nem e tematika körül alakul ki, Grecsó esetében azonban a biografikus tény – a daganatos betegséggel való szinte kilátástalan küzdelem s majd a gyógyulás, azaz az újraszületés vagy újjászületés és a gyermek megszületésének szinte egybeesése – mégiscsak szavatul arra nézvést, hogy a vázolt hármasság (nem csak nyelvileg) komolyan is gondolható. Talán nem rugaszkodom el nagyon a realitásoktól, ha azt is megkockáztatom, hogy a *Magamról többet* e tekintetben kétféle történetet mesél el. Egyrészt egy szenvedéstörténetet, ami legmegrázóbb pillanataiban elszakad a konkrét versalany valóságától, pontosabban, e valósággal együtt mutat az egyetemes szenvedés szimbolikus alanya felé is; igen, krisztusi történet is, nem véletlen, hogy a kötet egyik gyakori szava az „ima”. Másrészt egy üdvtörténetet, amely az előzőhöz hasonlóan, részben valóságos és személyes, részben ezen az egyedül túl- és rámutató jel az örömré a születés és a szerelem lelki és testi csodáiban. Az tehát valóban biztosra vehető, hogy a könyvet e két történet inspirálta, a szerkezet is jól tükrözi ezt, rátérek majd, de ezen belül sok más történet is helyet kapott benne – a triptichonban az általam „élet”-nek nevezett rész sokkal bonyolultabb, összetettebb, s ebből derül ki az is, hogy Grecsó bármit mondott is a prózához és lírához való viszonyáról korábban, talán mindvégig ott bujkált benne a „vers ördöge”. Már korán elkezdett zenékre dalokat írni, aztán maga is szerzett dalokat saját szövegekre (lassan és később már-már költő-rocksztár lett), ezekből pár darab most itt is helyet kapott: például az *Égi gangon* (amit Petruska András zenésített meg), vagy a *Nekem ne* („Dezső”) című dal, melynek szövegírója és zeneszerzője is maga Grecsó (eredetileg a dal címe *Dezső* volt, ebből lett egy kurzivált, zárójelbe tett „Dezső”, akiről máig nem tudom eldönteni, hogy ki is: Kosztolányi „Dezső”, Tandori „Dezső” vagy csak egy malac a *disznóólból* (!), mert tapasztalataim szerint a magyar vidék szereti disznait különös, magyar ember számára vicces nevekkal ellátni). Aztán föltűnik lassan az is, hogy itt egészen régi, akár húszéves teljes, szövegű darabokkal is találkozhatunk (például *Ami elhasadt*), vagy olyanokkal, melyek húsz évvel ezelőtt születtek ugyan, de most más kontextusban ismétli meg őket a szerző. Ilyet nem egyet találhatunk, részben szövegtörédek szerepelnek újra, de például egé-

szen különleges módon idéződik meg a két évtizeddel ezelőtti *Még egy önarckép* című vers a most *Régi önarckép* címmel közölt új versben, egy sor híján teljes egészében; az önidéző gesztus nyilvánvalóan nem öncéltú, szorosan kapcsolódik ahhoz a történethez, melyet a versalany önmagáról végül is ilyen furcsa, de érdekes, vonzó módon elmesél. A két „önarckép” egymásra másolása, ugyanakkor tipográfiaileg is elkülönítve egymástól az egész kötet „védjegye” is lehetne. Nem akarom én ezt túlhajtani, mégis érdemes megjegyezni, hogy a szövegek közelebbi vizsgálata arra indíthatja minden befogadóját, hogy a *Magamról többet* arról tanúskodik, Grecsó talán soha nem adta fel a versírás igényét, nyilatkozott bármit is erről; igaz, kötete nem volt e két évtizedben (a fülszöveg 19-et említ, nyilván beszámítják a forgalomba nem került *Caspar Hausert* is, szóval jó régen, na), valójában mindig is írt verset: hol dalokat zenére, hol verseket zene nélkül, hol olyan szövegeket, amik bár talán elérték volna egy regény vagy egy novella mellett is, valamilyen ok miatt, nem tudom, miért, versben formálta meg őket. Ilyennek látom az amúgy kitűnő verset, az *Üljön vissza* címűt, mely már nyitásában is egy novellát rejt el („Napok óta a dél-pesti váróteremmel álmodom, / Korombéli csepeli férfi sír a balomon, / Maradandó károsodás”), hogy aztán erre a szívszorító jelenetre a beszélő egy újabb, már önmagára vonatkoztatott jelenetet építsen fel a vizsgálóban az orvossal. Ám nem csak ez a vers epikus jellegű, minduntalan hasonlóan leírt helyzetekbe, olykor életképszerű jelenetekbe botlunk (különösen sok ilyen találtam az *Érkezési oldal* ciklusban), olyankor pedig amikor a versbeszéd a múlt képeinek ábrázolásához tér vissza akár csak egy-két mondat erejéig, szinte mindig felbukkan ez az epikus realitás, mely a legtöbbször egyébként attól is megóvja a beszélőt, hogy akár elzárkózóan saját emlékein, akár erkölcsi példázatként állítsa az olvasó elé például a szülőfaluját, a vidéki életet, és az ebből származó összes borzalmas és hamis narratív panelt. A kötetben az egyik kedvencem e tekintetben a *disznóól* című szöveg, mely frenetikus iróniával beszél az imént idézett „népiesch” jellegről, miközben persze mindez duplacsavarú, hiszen a falu tényleges realitásait is kétségbevonókat ugyanilyen maró iróniával, gúnnyal illeti: „törlés kéne / mert már megint tömi gyűri erőlteti / bele maga magát a népi motívum / mármint hogy *disznóól* / és akkor végre most megmondom // nem élhetek muzsikaszó nélkül / egyszerűen tényleg ott laknak a fecskék / a *disznóól* alatt”. A „tényleg” már korábbi verseiben is ott rejtőzött, de talán ebben az újban sokkal nyíltabban és nyomatékosabban: láthatóan a versbeszéd „elrugaskodásához” Grecsónak nagyon fontos ez a reális kiindulás, függetlenül attól, hogy e reáliák a versbeszéd mely pontján bukkannak föl.

Szóval ez egy sajátos összefoglalás és az összefoglalás igényének nyomatékos jelzése – az eddig eltelt életnek a lírai megjelenítése, amire kétségtelenül nem lenne lehetősége a szerzőnek prózában, vagy csak egészen más módon. Ennek fényében kell értékelnünk/értelmeznünk a kötet címen túli önmeghatározását: „új versek”. Azt ugye érintőlegesen már láthattuk, hogy korántsem „új versekről” van szó, öt, tíz, húsz évvel ezelőtt keletkezett művek vegyülnek valóban frissebben született művekkel – de kétségtelen, hogy kötetben még nem láttuk őket. Ez a fura, lehet, hogy szerkesztői tanácsra született „alcím” talán csak azt igyekezett megjegyezni, hogy Grecsónak már régen volt verseskönyve, a szövegszerkesztés 1906, Ady kötete óta, ha nem is foglalt, de jelentésrájátszással és értelemmel bír, szerintem. Az *Új versek* minden tekintetben új korszakot jelentett a magyar irodalom történetében, Grecsó „új versek”-jei nyilván nem nyitnak ilyen új utakat, de talán utalhatnak arra, hogy a szerző saját munkásságában, úgy érzi, az eddigiekhez képest új dimenziók is megnyíltak. A verseskötet többféle történetében ez az igazi „nagy” történet ugyanis: a versek beszélője korábbi énjére visszatekintve mutatja be azt az utat, melyet bejárni kénytelen volt a tragikus betegség által. Az olvasó azt láthatja, hogy milyen és hány – az önmegismerés, a dolgok valóságos felismerése – stációin keresztül érkezik el a vers hőse ahhoz az állapothoz, melyet a szerelem és a gyerekszületés jelöl. Tulajdonképpen a kötet egy nem klasszikus keretek

között megképződő, de mégiscsak egy fejlődésregény elemeit magában hordozó szöveg-együttes, mely az önmegismerés folyamatában létrejövő új, kiteljesedett személyiséget mutat be. Ezt a változást írja le *Az én arcom* című vers már a nyitányában: „Az én arcom az én tablóm, / És most nem ugyanazokat az ősoket / Lehet felfedezni rajtam”. Első közelítésben persze – és a vers ezt jelöli is – a betegség által fizikailag roncsolt arcról van szó, de a szöveg nem hagy kétséget afelől, hogy itt belső változásról is szó van, pontosabban, igazán erről van szó. A kötet ugyan nem távolodik el teljesen attól, amit Grecsó eddig művelt, de kétség-telenül új fejleményeket is felmutat, nem csak a lírájában, az életművében. Összefoglalóan úgy jellemezhetném ezt, hogy a korábban inkább enigmatikusan visszahúzó, bezárkózó személyiség, a versek alánya a *Magamról többet* könyvben jóval kitarulkozóbbról, megfoghatóbb és elég jól körül is írt, megszólalásai mögött nem pusztán a nyelvi elgondolás működik, hanem egy ismerősnek tűnő személy valóságosnak látszó hétköznapi beszéde is. Persze a szerző mindezt furfangosan teszi, hiszen már a kötet szerkezetet is többféle jelentéssel bír.

A szerkezet szempontjából már a cím is fölöttébb érdekes, hiszen a „magamról többet” szókapcsolat úgy is értelmezhető, hogy a szerző most majd többet fog elárulni magáról, s ha a versek összességét nézzük, akkor ez igaz is, hiszen Grecsó műveiben eddig nem látott személyes közlések is helyet kapnak, olyan nagy magánéleti bajok és örömök válnak verssé, melyekről ilyen közvetlenséggel nem szólt a szerző ezelőtt. Nemcsak a már említett magán-életi események tűnnek föl, de a szerző minden eddiginél nyíltabban beszél emberi viszonyairól, édesanyjáról, szüleiéről, a nagyszülőkről, hihetetlen képekben rajzolódik ki néha csak pár sorban a szülőfalu, a gyerekkor, az ifjúság, a múlt. Például a már más vonatkozásban említett *Régi önarcképben*: „Bár azt is tisztán látom, / Ahogy gémeslacial / A Kurca-híd nyakán ülünk. / Nyolcvanhat meghasadt nyara, / Piros, fényes rövidnadrág. / Ez se jó sem mire”. Az idézet arra is jó illusztráció, hogy Grecsó miképpen oldja meg azt az emberpróbáló feladatot, hogy ne csússzon bele se a nosztalgikus emlékezésbe, se a „régén minden jobb volt” súlyos baromságába, hanem egyszerre őrizze meg az emlékezés pontosságát („ténylegességét”) és az emlékező integritását az idő múlásában. A kötet tehát valóban többet mond el magáról a szerzőről, mint korábbi művei, de a könyvet záró vers utolsó sorai mintha mást állítanának, mintha visszavonnák az előttük sorakozó verssorok szavait, amikor is a vers beszélője megállapítja: „Apa letterem, / Magamról, tőle teljesen függetlenül, / Többet nincs mit mondanom” (*A tizennegyedik év*). Azaz, ha jól értem persze, az önmegismerés folyamata (mely maga volt a könyv) azzal teljesedik ki, hogy megértésre csak a másik által találhatunk (a megértés itt nem szolidaritás, empátia értelemben jelenik meg), hogy az én egy másikkal kiegészülve, pontosabban, abban a másikban megértve önmagát lehet teljes személyiség. S az a másik lehet egy gyermek, lehet egy szerelem, vagy mindkettő, vagy bármi, ami ember. Ha mindezt nem vennénk figyelembe, az idézett sorok bizony borotváltan táncolnának a giccs határán innen és túl.

Ez a furcsa körszerű rajz keretezi tehát a könyvet, de szerkezete még másról is „beszél”. A kötetnyitó három vers a könyvtől látványában teljesen elkülönül, nem tagozódik ciklusba, nem jelöli semmi, hacsak arra nem gondolunk, hogy mindhárom azonos személyhez szól, mindjárt a nyitó vers (*Mire zöldül*) ajánlása nem is hagy kétséget efelől. Tehát három szerelmes vers (ha még lehet ezt a kifejezést egyáltalán használni) nyitja meg a *Magamról többet* világát, s ha ezt összevetjük a korábban elmondottakkal az önmegismerésről, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a befejezés (a gyermek) és a nyitány (a nő) szorosan fogja át a könyv ontológiai aspektusait, nagyon finoman érzékeltetve, hogy *talán* a létezés káoszában mégiscsak lehet rendre találni. Mert valójában az önmegismerés küzdelmes folyamatában a verseknek alighanem ez a középpontja. A kötetben szinte számolhatatlanul tűnnek föl a leggyakoribb szavakként a: rend, törvény, leltár és szinonimiák, csak néhány véletlenszerű példa: „Meddig hittem én is, a kevélység / Elzálogosított szolgája, / Hogy meghatároztam magam, / Nem üres zsolozsma rólam a leltár” (*Mint akinek hagyatéka*; a könyv egyik legemlékezetesebb ver-

se). A kötet talán legszebb verse, a *fenyőtobozforgácsok* zárása éppen ennek a rendnek a fonákjáról beszél: „és nekem eszembe se jut / hogy nekünk valami majd nem menne / valami életbevágó persze / ahogy szeretnénk / ahogy kellene / vagy ahogy mondják rendesen”. A *pont oda* című versben olvasható az, amit sok más szöveg is részben pontosan így vagy utalásszerűen körvonalaz: „rend kéne rend kéne rend kéne béke van”. Ez a rendre való vágyakozás Grecsó szövegeiben valamilyen módon mindig ott bujkált, lehet, csak nekem tűnik így, ebben a könyvben ért el csúcspontjára, úgy gondolom, azért, mert egyúttal a megoldást képes volt versbe/műbe fogalmazni. S talán a rend utáni vágyakozás is okozza, hogy sem ezt, sem más érzelmeket a vers beszélője nem képes, nem akarja, nem tudja más-képp verbalizálni, mint elődeire való hivatkozással. Konkrétan meg is fogalmazza a beszélő: Minden képnek van előzménye. / A költészet selyempapírján / Állandóan átüt az elődök indulattal / Kalapált betűinek domborulata” (*Ahogy a férfi magába szeret*). Értem én (ekkor csendülne föl a lelkesült olvasók kardala a régi viccet idézve, hogy „persze, csak nem szeretted”, de nem lenne teljesen igazuk), hogy szövegeket írunk szövegekről, könyveket könyvekről és így tovább, de vajon feltétlen meg kell-e támogatni egy-egy szöveget, legyen az vers vagy bármi más, hogy teljes értelmet tulajdoníthassunk neki. Grecsó esetében nyilvánvalóan adódott a Babitsra utalás, megidézve a *Balázsolást*. Hogy aztán Babits után lehetséges-e egy másik *Balázsolás* című vers, még úgy is, hogy explicitté lett téve a két szöveg közti játék (már ha illendő egyáltalán ezt a szót e kontextusban használni), abban bizonytalan vagyok. (Csak mellékszál, hogy épp nem is ez a szöveg lett a legmegrázóbb, hanem az, amelyik támasz nélkül szólt a test gyötrelmeiről, például *Mint akinek hagyaték, Üljön vissza*).

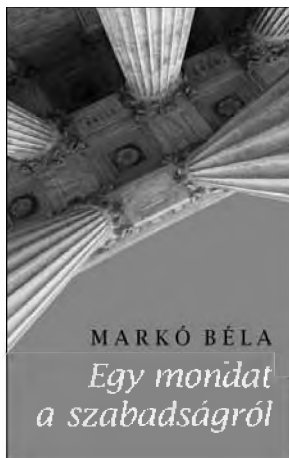
A könyv végén Grecsó felsorolja „omázásokban”, hogy kiktől vehetünk észre, ha észrevesszük egyáltalán, idézeteket, torzított formában (ezt már Esterházynál is nagyon szerettem), utalásokat, sőt allúziókat, hosszú a sor, s bármennyire nem kedvelem az ilyesmit, indokolható: főleg azon költőket „idézi meg”, akik a halál, illetve az önmegismerés keresgélésében jeleskedtek, Juhász Ferencről József Attiláig. Csak a józslés tart vissza attól, hogy a Sziveri Jánostól Bródy Jánosig tartó utat, nem felidézve Lovasi András múlhatalan életművét, megemlítem. Persze azt is értem, és Grecsó újabb életvitelével is tökéletes összhangban van, hogy a populáris és az úgynevezett komoly kultúra között nem lehetséges egyszerűen határvonalat képezni, vers és populáris zene hathat egymásra, „átfolyhatnak” egymásba. És szerintem ez rendben is van. Csak Kosztolányit hiányolom. A névsorolvasásból is hiányzik, és a vers, ami címe szerint az övé, szintén nem említi, ráadásul nem is utal rá. (Ebből az Államokban, ahol szigorúan veszik a szerzői jogokat, baj lenne, tudna erről mesélni szegény Esterházy, ha élne.) Pedig: *Boldog, szomorú dal* címmel Kosztolányi Dezső egyik legnagyobb versét ismerjük, 1920-ban, a *Kenyér és bor* című kötetnyitó (!) verse volt. Kétségtelenül beleillik abba a történetbe, melyet Grecsó arról beszél el, hogy vershőse hogyan jut el önmaga felismerésébe, megismerésébe, talán úgy is mondhatnám, hogyan nő föl. Sőt, a Grecsó-versek is gyakran utalnak (allúzió!) arra, hogy a megismerés folyamatában sok minden elkallódik: *Dezső* (!) arról beszél e művében, hogy befutott ember, csak valamit útközben elveszített: „Itthon vagyok itt e világban, / s már nem vagyok otthon az égben”. Grecsó tulajdonképpen szinte végig arról beszél versalanyán át, pontosabban arról, hogy abban a korszakban, rendtelenségben, melyben mindvégig a rendre, a biztonságra, az otthonosságra vágyott főszereplője, most talán el is érte végre azt. Ennek melankóliáját *Dezső* (!) hőse nem volt gyáva kimondani, Grecsó vershősére pedig a bizonytalanság lesz jellemző. Hogy aztán ennek érzékeltetésére miért volt fontos annyi idézet és utalás, nem tudom. A Grecsó-szövegekre nyilvánvalóan nem hatott Juhász Ferenc, sem egészen más nézőpontból Sziveri János (az ő megidézése szerintem teljes félreisiklás, Sziveri utolsó tizenöt évében egyáltalán nem ebben a tónusban írt sem halálról, sem betegségről, sem életről). Gondolom, hogy a primer élmény, konkrétan főleg a halálközelség terelte abba az irányba a szövegeket, hogy támaszokat keressenek más szövegekben, más alkotókban. Noha erre a legtöbb versnek nem is lett volna szüksége, illet-

ve a könyv is tökéletesen megképződött volna nélkülük. A rendre való vágyakozás természetesen hívta meg a szövegekben József Attilát, néha konkrét idézetben, néha csak ráutalásban, és néha csak bizonyos szófordulatokban, melyeket örökre József Attilának tulajdonítunk, például: a *Balázsolás* befejező és egyébként gyönyörű soraiba („Hadd lehessenek egykor volt szép, / Ödémás, égett arcú, szerető fia”) nem nehéz belelátni József Attila *Levegőt!* című versének „szép, komoly fiadat” sorát. És sok hasonlót lehetne idézni, főleg József Attilától, de más költőtől is. A József Attila-hatást természetesnek veszem, Grecsó nyilván ebben a szövegvilágban találhatta meg azt az ismerőst, aki nagyjából hasonló pályát járt be felismeréseiben. És rajta keresztül teremtett meg egy másik világot. A *Magamról többet* ennek is dokumentuma, „rögzítése” (a szó többször is kiemelten szerepel a versekben), mint ahogy annak is, hogy lehetséges rendre, otthonosságra, bizalomra lenni.

„MINTHA ELÉRZÉKENYÜLTEM VOLNA”

Markó Béla: *Egy mondat a szabadságról*

Az erdélyi születésű Markó Béla irodalmi útkeresése az 1960-as évek végén indult el. Kibontakozása másoktól függetlenül, de az erdélyi *Forrás*-nemzedék vonzáskörében történt, párhuzamosan a híres könyvsorozat harmadik generációjának (*Szócs Géza, Egyed Péter, Tamás Gáspár Miklós* stb.) 1970–80-as évekbeli megjelenésével. Már a költői pálya első szakaszát is a formabontó kísérletezés és a kötött formák iránti fogékonyság kettőssége jellemezte. Az 1990-es évek körül úgy tűnt, hogy a *Mindenki autóbúsa* (1989), az *Égő évek* (1989), *A Kiűzetés a számítógépből* (1991) és az *Érintések* (1994) című köteteivel a pályája csúcsára ért, sokoldalú költészete kiteljesedni látszott. Ám az 1989-es romániai forradalom és rendszerváltás teljesen átrajzolta a költő egyenletesen haladó pályáivét. Markó aktív közéleti szerepet vállalt, és igen jelentős politikai karriert épített fel: 1993–2011 között az RMDSZ elnöke, 2004–2007, valamint 2009–2012 között Románia miniszterelnök-helyettese volt. A politikai pálya fellendülésével költői ambíciói egyre inkább háttérbe szorultak; irodalmi tevékenysége hosszú-hosszú ideig szinte csak gyermekversek és különböző témájú esszék írására, a korábbi művei gondozására és újradadására (például *Szétszedett világ*, 2000), valamint a *Látó* folyóirat szerkesztői munkálataira korlátozódott. Mindezek tükrében volt különösen izgalmas Markó 2010 körüli irodalmi visszatérése, mely nyilván összefüggött a politikai életből való fokozatos kivonulásával.¹ A visszatérés óta a kritika rendre poétikai fellendülést és gazdagodást emleget – itt említendő a szerző haikukönyve (*Fűszál a sziklán*, 2014) és második virágzását élő szonettköltészete (*Amit az ördög jóváhagy*, 2019). A legnagyobb újdonságot mégis a – nevezzük így – közéleti lírája (*Csatolmány*, 2013; *Kerítés*, 2016) jelentette, mely nem függetleníthető a 2010-es évektől felélénkülő – valamiképpen a politikai költészet lehetőségeit tematizálni kívánó – poétikai és teoretikus diskurzusoktól sem.² Végül Markó lírája a 2018-ban kiadott *Bocsáss meg, Ginsberg* című verseskötetben tovább erősödött; a nagy terjedelmű, személyes és közösségi beszédmódot szintetizáló szabadversei (például a címadó) fokozták a gyanút, hogy nem mindennapi költészet van kibontakozóban. E hosszúra nyúlt, vázlatos visszatekintés azt kívánja visszafogottan érzékeltetni, hogy az idén megjelent, *Egy mondat a szabadságról* című verseskötetben öt évtized hullámozó intenzitását, de rendkívül sokoldalú és termékeny poétikai munkája teljesedik ki, mely nem választható el a költő politikai életútjától sem, s amely nemcsak Markó életművének, hanem a kortárs líra egészének is kiemelkedő darabja.

¹ Elek Tibor: *Markó Béla költői világa*, Csíkszereda, Bookart, 2014. 5–94.

² Uo., 145–201.

Kalligram Kiadó
Budapest, 2020
177 oldal, 3500 Ft

Már a Kalligram Kiadó szerkesztőjével, Mészáros Sándorral közösen kigondolt³ címvasztás is nagyszabású poétikai igényekre vall. A címadó Illyés Gyula-parafrazis nem egyszerű formai átköltés: a lírai én számára ugyanis nem a nagy költőelőd zengzetes szavai adják a mértéket, hanem a fia egy derűlátó politikai pillanatban elhangzott szavai: „Apu, én mostantól szívesen tanulom / a románt” (*Egy mondat a szabadságról* – 136.). A szerző ebben a kettősségben kapcsolódik elődjéhez: elfogadja a hazáról szóló, olykor patetikus beszédmód érvényességét, azonban visszautasítja az azzal járó, társadalom fölött álló váteszszerepet, személyessé formálva ezzel a klasszikus hazafias tematikát. Mellékesen megjegyzendő, hogy Illyés Gyula evidens igazodási pont a meg-megújulni látszó kortárs közéleti lírában. Figyelemre méltó Bán Zoltán András 2012-ben megjelent, *Édes hazám* című, kortárs politikai költeményeket összegyűjtő antológiáról írt kritikája, melyben külön tanulmányt javasol annak a különös jelenségnek a vizsgálatára, hogy a gyűjtemény versei mehökkentő mennyiségben kapcsolódnak a nagy Illyés-műhöz.⁴ Markó azonban nem csak egy hagyományhoz és egy ahhoz kapcsolódó lírai vonulathoz csatlakozik. A cím utal egy jóval korábbi, még az *Érintésben* megtalálható, *Egy mondat a szeretetről* című költeményre, illetve egy azonos című 2013-as válogatáskötetre is, a téma ezáltal is a szerző személyes ügyeként, az életmű integráns részeként jelenik meg.

A kötet egy bevezető versre és további hat ciklusra tagolódik, melyek tematikailag – és olykor formailag – jól felismerhetően különülnek el egymástól, a kötet legfőbb erejét viszont éppen az adja, hogy a ciklusokra külön-külön jellemző témák erősen összemósóva, egymást tükrözve és hitelesítve jelennek meg. A kötet ciklusai közös motívumrendszerben épülnek egymásra. Más-más irányból, de ugyanazt a jelenből kiinduló tapasztalatot mesélik el, mely a múlt élményeiből építkezik, és kételyekkel telve fordul a jövő irányába.

Az *Erdélyi nyár* című nyitóvers összesűrítve mutat rá a kötet valamennyi célkitűzésére. E ponton érdemes Markó 1991-es *Az erdélyi macska* című kisesszéjének elhíresült sorait felidézni: „A véleményem: metafora. Amiről kérdeztek – Erdély –, az is egy metafora. Mi ebben a metaforában lakunk.”⁵ Markó Erdélyt jelöli meg költészete kiindulópontjaként, ez alapján definiálja pozícióját. Egyrészt ebben a metaforikus térben mutatkozik meg a lírai én hagyományhoz fűződő ambivalens viszonyulása, másrészt ebből a perspektívából válik láthatóvá a szerző társadalmi helyzete, melyen nemcsak a határon túli magyarság kisebbségi helyzetét érthetjük, hanem a hazához való kötődés újrafogalmazásának folytonos szükségét is. Harmadrészt pedig a „határontúliség” mint absztrakt tranzitélmény az élet és halál közötti léthelyzet szimbóluma, az elmúlással való szembenézés tere is. A szerző eredetiségét mutatja, ahogy a tájleírásába emeli a megszólított Petőfi Sándort és a *Szeptember végén* „bérci tetőjét” betakaró havat, majd az egész könyvön keresztül, virtuóz módon és természetesen működteti a motívumokat, melyek egyébként a korábbi köteteknek is már meghatározó elemei voltak. „[É]n is csodálom a végtelen *rómaságot* / ahol valóban nyár a nyár, / de félek, hogy itt van nálunk / a teljes igazság, itt vagy már te is, / itt van a múlt, és itt a jövő, / akár a *bérci tetőn* a hó.” (Kiemelések az eredetiben.) (9.)

Az első három ciklus az elmúlást tematizálja különféle – egymástól szintén alig szétválasztható – megközelítésekben. A *Világítás* című verscsoport valamennyi darabja egyfajta racionális megközelítésből igyekszik feldolgozni a lassú megsemmisülés tapasztalatát, és e perspektívához keresi a nyelv különböző igazodási pontjait. A *Könyörgés a görög istenekhez* az antikvitás matematikai törvényeit, a *Fagyott kert* az időjárás kiszámíthatóságát, a *Maradék* az öregedés testi tapasztalatát, az *Oszlatás* a karhatalom logikáját (a sor folytatható) használja fel az idő tragikus múlásának kiengesztelést nyújtó racionalizálásához, azaz a halál tör-

³ Erről Markó és Mészáros tett említést a Margó Irodalmi Könyvfesztivál online kötetbemutatóján. <https://www.facebook.com/203780426317227/videos/898036104043775/> (25. perc környékétől)

⁴ Bán Zoltán András: „Megint fölszánt, magyar világ van”. *Élet és Irodalom*, 2012. július 6.

⁵ Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Száz év kaland – Erdély magyar irodalmáról (1918–2017)*, Csíkszereda, Bookart, 2018. 637.

vényszerűségének bizonyításához. Megrázóan bizarr, amikor a lírai beszélő a halott édesapja tekintetének emléke kapcsán is kísérletet tesz valamiféle rendszerszintű gondolkodásra. „Nem tudom, törvény-e ez. / Nem láttam meghalni anyámat.” (*Hagyatéek* – 27.) A *Világítás* című vers a ciklus és az egész kötet egyik legjobban sikerült darabja, amely a kötetegész kontextusában akár a lírai én hagyományhoz és politikához kapcsolódó számvetésének – azaz a könyv egészének – is allegóriája lehet. „[M]intha elérékenyültem volna. // Milyen jó, hogy felállítottuk ezt a sírkövet. / Támaszkodom apámra és anyámra.” (30.)

A *Hiszékeny test* című ciklus perspektívát vált, és a racionalitás helyett inkább a felfoghatatlan magasságok felé fordítja tekintetét; a halál misztériumát igyekszik megragadni. A költemények szimbólumrendszere elsősorban a keresztény mitológiára – az előző ciklushoz kapcsolódva hitetlen Tamás alakjára is – épül. A ciklus egyik legizgalmasabb darabja a parabola műfaját imitáló, profanizáló *Karácsonyi példabeszéd*, amely az evangéliumot egy generációváltás történeteként írja le. Zavarba ejtő természetességgel keveredik politikum és személyesség: a krisztusi megváltás keresztény tanítása, illetve az élete utolsó szakaszára készülő lírai én személyes és közösségi kudarcai. „[N]em sikerül / valóban jobbá tenni a világot, / sőt, nemhogy a világot, a saját / környezetünket sem, és akkor azt reméljük, / hogy majd a következő nemzedék.” (42.)

A *Kimentés*-ciklus a földöntúli magasságokból a hétköznapi élet szintjére ereszkedik. Az otthon, a kert, a könyvespolc, a konyhaasztal, egy múzeumlátogatás – a mindennapi élet szokványos teendői kerülnek a versek középpontjába. „Nem kevesebb, hanem több. / Több idő fogmosásra, borotválkozásra / és törölközésre. // [...] Születésem után sok-sok évtizeddel visszajön a halál, / mint a postagalamb.” (*Több* – 79.) A ciklus poétikai hozadéka, hogy a kötetre jellemző monumentalitás visszaszorul, és megjelennek a terjedelmes költemények mellett apró szösszenetnek tűnő formák is. A lírai én az elmúlás köznapi impresszióit is megfesti. Érdekes, hogy a versbeszélő számára a többnyelvűség tapasztalata is a halálra vonatkozó tanulságokat rejt magában. „[Ő]k viszont mégis nőnek látják a halált, / ismétli meg a szlovák asszony, és ez szerinte / összefügg azzal, hogy nőnemű szó a halál, / [...] de ezek szerint nemcsak életre, hanem / halálra is asszony szül minket / [...] szeretném megkérni, hogy képzeljen / majd nekem is egy olyan halált.” (*Nyelvtan* – 91–92.)

A beszédes című *Szocreál*-ciklusban finoman táguló perspektívára lehetünk figyelmesek, melyben a lírai én mikrokörnyezete válik az olykor szociografikus jegyeket is mutató költemények tárgyává. A versekben ember és természet, valamint ember és társadalom egyenlőtlen viszonya kerül szóba. Az anekdotikus költemények főhősei kiszolgáltatott állatok és nehéz sorsú, társadalom szélére sodródott emberek. A lírai énnel hasonlóan aszimmetrikus – Isten és ember viszonyára emlékeztető – a kapcsolata szerencsétlenebb sorsú embertársaival, mint egy véletlenül elgázolt menyéttel vagy eltaposott csigával. A ciklus legérdekesebb szereplője egy – a *Kerítés* című kötet óta újra és újra feltűnő – hajléktalan nő, Anna (vagy A.), akinek a keresztneve megegyezik a lírai én feleségének nevével, így a két eltérő sorsú nő egymás groteszk tükörképévé válik. A ciklus további érdekessége – ahogy arra legutóbb Kulcsár-Szabó Zoltán is felhívta a figyelmet⁶ – a lírai beszélő nyelvhez való óvatosságot, analitikus természetű viszonyulása, mely már a következő ciklus költeményeinek ágyaz meg. Nem egyszerűen explicit tanulságokat von le a nyelvből, mint azt tette az idézett *Nyelvtanban*, hanem kilátástalan küzdelmet folytat bizonyos szavak szemantikai agyonterheltségével, például a *migráns* és a *hajléktalan* szó kapcsán. „Tehát azok migránsok? / Nem egészen, csupán menekültek. / A migránsok nem menekültek? / Menekültek, persze, de ráadásul migránsok, / mert állítólag nemcsak a hazánkat, / hanem a házunkat is el fogják venni. / A-nak is ők vették el a házát? / Nem, akik elvették, nem voltak hazátlanok.” (*Magyar jelentéstan* – 111.) (E ponton az olvasó azzal a valójában

⁶ Kulcsár-Szabó Zoltán: Mindannyiunkat érdekel a grammatika, *Élet és Irodalom*, 2020. október 22.

kézenfekvő, mégis elgondolkodtató ténnyel szembesül, hogy a kötet esztétikai-tematikai megoldásai és politikai-történelmi közege között ok-okozati kapcsolat áll fenn.)

A *Vaktöltény*-ciklus még tágabb perspektívájú, kifejezetten politikai töltetű verseiben a már említett politikum és személyesség radikálisabb nyelvi reflektáltság keretein belül valósul meg. A lírai én bizonyos kifejezések – például köztársaság, szabadság, forradalom – terhelhetőségére, (ki)használhatóságára kérdez rá, olyan szemantikai környezetbe emelve azokat, melyben a problémás szavak visszanyerik „eredeti” és „tiszta” jelentésüket. Ennek legerőteljesebb megvalósítása a cikluszáró *Ajakkerekítés* című vers, melyben a lírai én – Kosztolányi legszebb magyar szavakat összegyűjtő listájából kiindulva – a magyar szókinccs felidézésén keresztül vall egykori, illúzióknak bizonyuló politikai reményeiről. „[M]it tettetek a legszebb magyar szavakkal, / mit tettetek a legszebb magyar mondatokkal / [...] csak annyi maradt belőlük, hogy: *Záródnak.* / [...] De már nem *láng!* / Nem *gyöngy!* Nem *anya!* Nem *szűz!* Nem *sírok!*” (146.) A ciklus (és implicit formában az egész kötet) lényegi sajátossága: a nyelvvel való elővigyázatos és körültekintő eljárás mód, a szavak történetileg felhalmozódott jelentéseitől való vonakodás és megszabadulási kísérlet. Valamennyi költemény célja a nyelvben való reflektálatlan és problémamentes lét visszanyerése, az olvasó elragadása, az akadálytalan azonosulás nyelvi kritériumainak megteremtése, melynek eredménye a pátosz – azaz a költészet egy archaikus funkciójának visszanyerése. „Ha / forradalom van, kicsapnak medrűkből a mondatok, / és rövid időre értelme lesz ismét a beszédnek.” (*Árterület* – 135.) Ám hangsúlyozandó, hogy a végeredmény a legkevésbé sem ilyen mámoros, sőt, inkább a keserű lemondás jellemzi. A címadó vers zárata: „[i]lyen a forradalom. Kimondunk egy mondatot, / amit nem bánunk meg soha, de lassan már / magunk sem értjük, miért jutott eszünkbe” (*Egy mondat a szabadságról* – 137.).

Az utolsó ciklus lírai én belső emigrációjának lenyomata. A kötet végére felszínre kerül némi poétikai játékoság, felbukkannak a versformák és a rímek. Megjelenik a magyar vers-hagyomány néhány nagy alakja: Ady, Babits, Kányádi, Székely János – egyszerre vitapartnerek és mértékadó elődök. A politikumból poétikum válik, a közéleti lírából ars poetica. Figyelemre méltó, ahogy a rendszerváltás előtti irodalmi élet mindennapjai felelevenednek: „[a]kkor már nem konspiráltunk. Vagy csak / a csend által. A csennel. A rejtjelezett / üzenettel. A lehallgató tiszt / pofájába vágott hallgatással. Minden / másodperce aranyat ért. Üresen jártak a gépek, / nem tudták megfejteni” (*Csend* – 153.). A ciklus címe: *A vers hatalma*. A lírai én a politika és a társadalom kérdéseire a költészet, a hagyomány és a kultúra válasszaival felel, azaz megint csak a jelentések kimozdításával, a nyelv többértelműségének felmutatásával: „hogy megfejthetetlen szótár legyünk, de aki / kinyit majd minket, mégis el-sírja magát” (*Szótár* – 173.). Ezen a területen mintha a lírai én is derülátóbb volna; a kötetzáró *A vers hatalma* című költemény utolsó sorai: „[m]ert amit kitalálsz, nem múlik el, / ha kinyílt a virág, nem hullik el, / csattog az örög kecskepatája / a macskakövön” (177.).

Összefoglalásként elmondható, hogy a kötet szembeötlő erőssége a *Bocsáss meg, Ginsberg*-típusú, nagy terjedelmű, sodró lendületű szabadversek előtérbe kerülése, melyek az élőbeszédet imitálva olykor akár több oldalt is betöltő mondatversekbe vagy rövid, szaggatott tőmondatokba szerveződnek. (Különben a *Bocsáss meg, Ginsberg* című kötet – különösen a második fele – oly mértékben kapcsolódik jelen könyv szerkezeti, képi és formai megoldásaihoz, hogy a két könyv akár egymás párjaként is értékelhető.) A túlírtág és a terjengősség kockázatát a legtöbb esetben remekül ellensúlyozza a jól megkomponált, finoman változó szempontrendszerű ciklus szerkezet. A könyv további érdeme, hogy Markó – azt hiszem, elsősorban a közéleti líra megújításán keresztül – olyan nyelvet talált, melyben egyszerre, egymás szoros összefüggésében érvényesíthetők a transzcendens, a politikai, a szociografikus, a hagyománnyal játszó vagy akár a hitvesi/házastársi költészet poétikai alakzatai. Az *Egy mondat a szabadságról* kiemelendő erénye még, hogy a látszólagos nyelvi transzparenciája mögött érzékeny reflektáltság munkál, mely – a kortárs líraesztétikai konvencióktól eltérően – akár a pátoszos retorikai beszédmódot is képes rehabilitálni.

KORUNK (ANTI)HŐSE

Háy János: *A cégvezető*

Háy János új regénye a rendszerváltás nyerteseiről és veszteseiről, az azóta eltelt harminc év társadalmi klímáját szem előtt tartva, fest meglehetősen borús képet. A cégvezető egy olyan kor hőse, amelyben nincsenek hősök, csak ügyeskedő vagy sodródó figurák. A gátlástalanság és a lecsúszás az a két opció, ami a regényszereplők számára felkínálhatik. E meglehetősen keserű diagnózis nem függetleníthető Háy korábbi műveitől, amelyekben ugyancsak bőségesen találunk kínzó magánéleti dilemmákat, vagy látunk példát az idegenségtapasztalat színrevitelére, azonban komoly kérdés, hogy jelen alkotás mérhető-e az életmű előzményeihez. *A cégvezető* műfajilag is érdekes vállalkozás: bár a forma és a paratextusok alapján regényként kínálja magát olvasásra, a narráció többször is kétséges-sé teszi, regény-e, egyáltalán történet-e az, amit valójában olvasunk.

A címszereplő figura az egyedi és általános Háyra jellemző összemosásából születik meg: bármelyikünk lehet a cégvezető, ahogyan bármelyikünk behelyettesíthette magát a korábbi szövegek gyerek-, apa- vagy akár asszimilánsfigurájának a szerepébe is. Mindez abból a szempontból lesz érdekes, hogy míg a korábbi szövegek egy-egy olyan élethelyzetet jártak körül, amely szinte minden olvasó számára elgondolható volt, addig az új regény (anti)hőse hangsúlyosan a felső tízezer köreibben mozgó figura. Ez önmagában nem feltétlenül tenné univerzálisan értelmezhetővé a történetet, így a hangsúly inkább arra kerül, hogyan tárulnak fel e figura üzleti és magánéleti döntései, melléfogásai. A fülszöveg talán kicsit erőltetetten, és az „életvezetés” terminusát kifordítva érvel az általános olvasat lehetőségével, amikor arról beszél, hogy „cégvezető vagy, akár van bejegyzett céged, akár nincs, mert azt az embert, aki vagy, te vezeted”. A csereszabatoság, a behelyettesíthetőség mellett tesz hitet egy tragikus sorsú mellékszereplő leírása is: „ha épp nem cégvezető volt, hanem kutató” (77.), illetve ugyanebben a részben: „belé már nem szerethetett ez a zsidó nő, egy másik férfival kellett megtörténnie, és egy másik feleséggel” (78.).

Az egyszerre konkrét és általános síkon működő alkotás viszonylag tömören összegezhető: a mindig sikeres és pályáját érzéketlenül, számító módon, ugyanakkor nagy előrelátással építő ingatlanos cégvezető elhagyja első feleségét egy új kapcsolatért, amely mind magánéleti, mind pénzügyi szempontból a biztos kudarc felé sodorja, azt a keserű felismerést tartogatva, hogy az elhamarkodott döntések és tévedések egy idő után már nem korrigálhatók. A feladott első házassághoz már nincs visszatérés, ahogyan az is könyörtelen felismerésként mutatkozik meg, hogy az egzotikus szigetek bankjaiba kimenekített vagyonon is osztozni kell a második válás során. A szűzsé azonban ennél összetettebb, a könnyen keretezhető

Európa Könyvkiadó
Budapest, 2020
372 oldal, 3999 Ft

történet nem lineárisan kerül az olvasó elé, sokkal inkább a folytonos kitekintésekre, anekdotákra és visszatérésekre épülő regényépítkezés tartja mozgásban a szöveget. Nagy kérdés ugyanakkor, hogy nem válik-e egy idő után unalmassá, kiszámíthatóvá ez a poétika. Háy új regényében sajnos gyakran ez történik, a szövegkohéziót ráadásul egyébként háttérben maradó történetszálak laza összekapcsolásával igyekszik elérni, ami különösen furcsán hat egy deklaráltan az univerzalitáson, behelyettesíthetőségen alapuló regényvilágban. A kitekintések egy része ráadásul, bármennyire jó is a rendszerváltás veszteseit, a munkájukat veszített gyári dolgozókat leíró jelenet, és bármennyire is eszünkbe juttatja a pályatársak közül Tar Sándor prózájának legjobb pillanatait, zavaróan idegen testnek tűnik ebben a szövegben. Különösen azért, mert a helyenként túlírt anekdoták sok esetben indokolatlanul széttartóvá teszik a cselekményt.

A cégvezetőt a regény felütése a *felfedező* metaforával szemlélteti, ami nemcsak egy, a korszakra vonatkozó kulturális referencia, a regényben is említett Neoton Família *Santa Maria* című diszkóslágere által motivált kép, hanem Kolumbusz megidézésével talán az eltévedésnek, az öntudatlan felfedezésnek is valamiféle jelzésként léphet működésbe. A felfedezőkhöz vagy éppen a későbbi szöveghelyeken szereplő önazonosításokhoz (görög hős, ragadozó, birodalomépítő) társított értéktartalommal szemben azonban egy egészen más típusú metafora is működésbe lép, amikor a szöveg azt latolgatja, hogy vajon a második feleség hogyan mesél majd a férfiről a barátnőinek: „[a]lbban a történetben te egy idélen mesealak leszel, aki lovat vitt a vásárba, de végül egy tyúkkal vagy egy tojással tért haza” (52.). A regény, ha döntően egy nézőpontot követve ismerteti is a cégvezető történetét, ezekkel az apró jelzésekkel utal az azonos történetet elmesélő szövegek lehetséges és szükségszerű polifóniájára. A narráció nagyon gyakran él emellett a megszólítás eszközzel: „Nem, te soha nem tévedsz, mindig tudod, mit kell tenni” (7.), és e kiszólások a történet elbeszélő által is előrevetített kifutását ismerve különösen ironikus színben tűnnek fel. Az elbeszélő maga háttérben marad („Ne kérdezd, hogy ki vagyok, és milyen jogon szólok hozzád”, 260.), ugyanakkor egy ponton saját magát is belefoglalja a történetbe, mintegy utalva arra, hogy az ő élete nem lenne méltó a regényszerű megfogalmazásra, ezzel elvetve az (ön)életraízi olvasat lehetőségeit, ami persze többé-kevésbé mindig ott bujkál a korábbi művek értelmezési lehetőségeinek sorában.

A banális és a tragikus egymásba játszatása, egymás mellé helyezése jól működik a szövegben, amelynek egyik eklatáns példája a szakítás leírása is: „végül is lapátra tetted az egész addigi életedet, és elszalasztottál egy remek koncertet a Müpában” (51.). Ez a fajta finoman ironikus távolságtartás lehetővé teszi azt, hogy a szöveg ne terelje a befogadóját se túlságosan együttérző, se ítélkező pozícióba, ezáltal megmaradhat az olvasó szenvtelensége. Mindez képes valamelyest ellenpontoszni is azt a hangsúlyos elbeszélői állítást, miszerint az első házasság volt a cégvezető arkhimédeszi pontja, a válás pedig az a rossz döntés, ami minden későbbi negatívum forrásául szolgált.

A vidék–város dichotómia megmozgatása, a kívülről érkező dilemmáinak, esetleges sérelmeinek színrevitele érzékletes, *Az asszimiláns* című Háy-esszével is szépen összecsengő megoldás, ahogyan az anya–fiú elidegenedés ábrázolása is szépen kapcsolódik össze a cégbirodalom építésére vonatkozó törekvésekkel. Az erkölcsi törvény mellett kardoskodó anya egy régi világrend hordozója, cégvezető fia pedig az elvtelen politikai pálfordulások és a bármi áron történő tőkefelhalmozás elkötelezettje. Ugyanez az univerzális családi örökség működik tovább a cégvezetők saját családjának világában, amikor a narráció arról tudósít, hogy „[a] cégvezetők nem ismerték a gyerekeiket” (272.). Mindezek alapján nem meglepő, hogy az idegenségérzet áthatja a kötet egészét, nemcsak az általánosítható címszereplő családi viszonyai és magánéleti kudarcai miatt, hanem az asszimilálódni vágyó vagy éppen kényszerűen lakóhelyet változtató figurák kettős otthontalansága okán is.

A kulturális referenciákkal telezsúfolt szövegtér ugyanakkor (a teljesség igénye nélkül: Puskin, Csehov, Heidegger, Tarkovszkij vagy éppen a *Döglött akták* című sorozat) túlságosan direkt módon igyekszik hatást kelteni, olyankor is, amikor a sejtetés, körülírás célravezetőbb lenne. A regény folyamán mindemellett zavaróan sokszor kerül előtérbe az aktuálpolitika: a 2008-as gazdasági válság szövegbe ágyazása ugyan a történet által megkövetelt, az üzleti hanyatlás előszelét jelző momentum, ugyanakkor az illegális bevándorlás kérdésének, vagy éppen a szélsőjobboldali ideológiák terjedésének ideidézése gyakran öncélú, motiválatlan marad. (Még akkor is, ha a „mindenki bevándorló” gondolat az általános idegenség, valamint a „mindenki cégvezető” logikai ívére is felfűzhető.)

A *cégvezető* mindazonáltal nem csupán a jelent teszi tárgyává, de igyekszik megérteni azokat a történeti folyamatokat is, amelyek a rendszerváltás felemás megoldásaihoz és a jelenlegi közélet alaphangulatához vezettek. A huszadik századi tragédiák számbavétele vagy az államszocializmus korában „az egész életüket gyerekstátuszban” (134.) leélt állampolgárok sorsa bizonyos értelemben egyenes következménye a későbbi időszak kihívásainak, ugyanakkor a narráció arra is figyelmeztet, hogy mennyire hamis a múltbéli kollektív vagy családi sérelmekre történő hivatkozás. Ilyen tekintetben egyformán gyarló a regényben a fővárosba bármi áron visszakapaszkodni vágyó család és a valamikori éhezésre visszautaló sikeres üzletember. Ok-okozati következmények vannak és lehetnek, az előzmények azonban nem szolgáltatnak felmentést a jelenkori tettek alól. A rendszerváltás időszakával kapcsolatban világossá válik az előre leosztott szerepek megléte, a „bárki-ből lehet bárki” (139.) sommás gondolata minduntalan illúzióknak bizonyul, hiszen „nincs olyan társadalmi rend, amiből automatikusan következne az emberi lét boldogsága” (206.). Az a szereplői közlés pedig, miszerint „mindenki rohadt önző, ezt hozta a rendszerváltás” (42., kiemelés tőlem, Sz. M.), éppen e történeti folytonosság tükrében lepleződik le, tűnik fel ironikus fénytörésben. A tőke kapitalista világot mozgató erejét, a politikai kapcsolatok jelentőségét latolgató vagy éppen a kétosztatú politikai palettát leíró részek azonban elmaradnak a történeti távlatot jellemző kidolgozottságtól, és helyenként publicisztikai stílusban fogalmaznak meg állításokat, ami zavaróan kilóg a szöveg teréből. Legfőképpen azért, mert olyan erős értékkelő mozzanatokkal, kinyilatkoztatásszerű elbeszélői szólammokkal dolgoznak, amelyekkel éppen a korábban dicsért polifóniát és távolságtartást kérdőjelezik meg, teszik zárójelbe.

A regény zárata keserű utalás a *Megáll az idő* emblematis gondolatára („így fogunk akkor élni, mert nincs másik élet”), az utolsó mondatban szereplő tagadás pedig („Nem tudom.”, 372.) tovább erősíti a mű során rendre előkerülő egzisztenciális kételyeket. A *cégvezető* értékélesekor kissé zavarban vagyunk, mert bár többnyire jó érzékkel gondolja újra az életmű erősségeit, és poétikai újdonságokkal is szolgál, mindez nem tudja ellensúlyozni a tartalmi és szerkezeti aránytalanságokkal kapcsolatban említett kifogásokat. Koncepcionális bizonytalanságai miatt nem képes tehát megközelíteni a Háy-életmű leg-erősebb szövegeit (például *A gyerek* című alkotást), kérdésfelvetéseinek relevanciája azonban párbeszédképessé teszi, olvasásra, újraolvasásra kínálja.

LOKÁLIS MINTÁK A MAGYAR ÚJ HULLÁMBAN

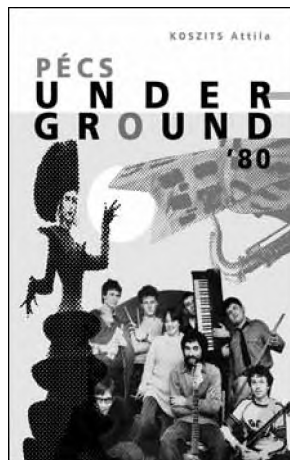
Koszits Attila: *Pécs Underground '80. Ellenkultúra, progresszív és avangárd [sic!] tendenciák*

1. A nyolcvanas évek

Koszits Attila könyve jól illeszkedik abba a markáns publikációs hullámba, mely valamilyen stílus korszak-egészsként, az új hullámos *Zeitgeist* megtestesüléseként fogja fel a nyolcvanas évek underground-alternatív kultúráját. A már eddig is jelentős figyelmet kapott törekvések (mint az új szenzibilitás képzőművészete és filmjei, a posztmodern irodalom, az új hullámos popzene) mellett egyre intenzívebb az érdeklődés az olyan területek iránt is, mint a fotográfia, a plakát, az öltözködés és általában a divat.¹ Itt említhetők az olyan speciálisabb jelenségek is, mint a magyar David Bowie-kultusz, annak számos zenei, képzőművészeti, irodalmi, eszmetörténeti elágazásával.² E kontextusban vizsgálható, hogy a nemzetközi new wave popzenei kultúra stílus eszközei miként épültek be mind a magasművészetbe, mind a fogyasztói kultúrába, miként itatja át a fényképezést, a plakáttervezést, a lemezborítók esztétikáját, a kiskereskedelmi butik-kultúrát, a könyvtervezést és így tovább a globális new wave eklektikus, ám mégis karakteres stílusvilága. Mindebben jelentős szemléletformáló és inspiráló szerepük volt a nyolcvanas éveket jellemző „crossover” (a popkultúra és az elit kultúra közötti átjárás szorgalmazó) folyamatoknak,³ melyek nyomon követhetők a korszak hazai alternatív kultúrájában, így a Koszits Attila könyve által tárgyalt pécsi fejleményekben is.

-
- 1 Például: Rideg Gábor (szerk.): *Pokoli aranykor. New wave koncertplakátok a '80-as évekből*. Budapest, Kiesebach Galéria, 2017; Muskovics Gyula – Soós Andrea (szerk.): *Király Tamás '80s*. Budapest, Tranzit.hu, 2017; Havasréti József: Pécs az „új hullám” évtizedében. *Médiakutató*, 2020/1, 115–122. Itt említhetők az *Artmagazin* folyóirat Balázs Kata és Szabó Eszter Ágnes által szerkesztett „nyolcvanas évek” különszámai (2019/1; 2019/8), melyekben többek között Cantu Mari, Monory Mész András, Ujj Zsuzsa, Baksa-Soós Veronika, Baksa Soós János, Király Tamás, Kamondy Ágnes, Bachmann Gábor pályájához kapcsolódó interjúk és elemzések olvashatók.
 - 2 Lásd ehhez: Szabó Eszter Ágnes: Blue Blue Electric Blue (Ziggy Stardust felemelkedése és...). *Tiszatáj*, 2020/7–8, 49–64; Uhl Gabriella: A rajongás archeológiája (Gondolatok El Kazovszkij David Bowie-képéhez). *Tiszatáj*, 2020/7–8, 90–97.
 - 3 Lásd a *Kunstforum International* összeállítását: Paolo Bianchi (Hg.): „Art & Pop & Crossover”. *Kunstforum International* (134), 1996, 192–248.

Pécs: To Hungary Kft.
Pécs, 2020
475 oldal, 7800 Ft

2. A kötet és szerzője

Mintegy tízéves kutatómunka eredményeként készült el Koszits monográfiája Pécs underground-alternatív színtereiről, elsősorban (de nem kizárólagosan) a nyolcvanas évek kulturális mozgásaira koncentrálva. Az egyszerre elegáns és visszafogott vizuális összehatású impozáns kötet három nagyfejezetre tagolva (Pécs kultúrája a hetvenes-nyolcvanas években; Az underground zenei színtér; Interjúk) mutatja be a folyamatokat. A könyv súlypontját (érthetően, hiszen a szerző hivatása szerint popzenei újságíró) az *underground-alternatív popzene* alkotja. Hangsúlyosan és informatív módon mutatja be a sokszínű és „nyüzsgő” pécsi alternatív zenei színteret, ahol a „művészpunk” vonalon a Bizonytalanság, a Pécsi Underground Fórum, a Gruppensex, az Öregek Otthona és társ-zenekaraik, a kortárs zenei vonalon Weber Kristóf, a keményebb rockzenei vonalon pedig többek között a HGM, a Morris, a Klán mozogtak. Ugyanakkor további színtereknek is nagy figyelmet szentel. Felsőrolásszerűen lássuk a főbb témaköröket: intézményrendszer (galériák, művházak, klubok, koncerthelyek); színház, kortárs tánc, filmklubok, kortárs zene, valamint jazz, képzőművészet, fotográfia, irodalom, egyetemi élet, budapesti alkotók és előadók Pécsen, pécsi új hullámos zenekarok; végül a kötetet harmincegy darab, a hajdani kulcsszereplőkkel (néhány kiragadott példa: Kosári Aurél galériával, Pinczehelyi Sándor, Kismányoky Károly, Mátis Rita képzőművészekkel, Harnóczky Örs és Kálmándy Ferenc fotográfusokkal, Tresz Zsuzsa jelmeztervezővel, Szilágyi Eszter Anna költővel) készített interjú zárja le. Koszits szeretettel és empátiával idézi fel a pécsi színtér tragikus körülmények között korán elhunyt és immár mitikus rangra emelkedett lokális hőseinek: Kiss Sándor esztéta-irodalmárnak és Hardy Péter punkzenész-színházi embernek az alakját-pályáját is.

Koszits az 1998 és 2010 között megjelenő *Echo* magazinban, illetve a *Pécs Lexikon*ban korábban is publikált már a város underground-alternatív zenei életével kapcsolatos írásokat.⁴ Később az ötletgazdája és főszerzője volt a 2014-es *Pécsi underground a 80-as években* című kiállításnak és kisebb fesztiválnak, melyet mostani könyve meghatározó előzményének, inspirációs forrásának tekint (9.). Idővel a kérdés iránti érdeklődése mind intenzívebb és manifesztáltabb lett; nagyjából a 2014-es kiállítás óta tudhatták az érdeklődők, hogy a pécsi underground kultúra átfogó feldolgozásán munkálkodik. Eközben bekapcsolódott több, az államszocialista korszak popzenéjét, illetve alternatív kultúráját feldolgozó kutatási program tevékenységébe is. Az egyik a néhai Cseh Tamás Programból kialakult *Hangfoglaló Program*, ahol rocktörténeti konferenciák szakmai előadójaként, szakíróként, bloggerként egyaránt találkozhatunk nevével. A másik az ex-kommunista országok tudományos akadémiáinak konzorciumaként létrehozott *Courage – Cultural Opposition and Its Heritage in Eastern Europe* elnevezésű projekt, mely a kelet-európai országok ellenzéki kultúrájának archívumait dolgozta fel.⁵ A pécsi underground popzene archiválásának kérdéseiről előadást tartott a *Courage*-projekt 2017-es *Ellenzékiség a zenei gyűjteményekben* című konferenciáján, továbbá a magánarchívumáról készített profil bekerült a program web-adatbázisába is.⁶

4 Romváry Ferenc (szerk.): *Pécs Lexikon*. 1-2. kötet. Pécs, Pécs Lexikon Kft., 2010. Az *Echo* működéséről lásd Szijártó Zsolt tanulmányokban gazdag írását: *Az Echo-paradigma. Jelenkor*, 2011/3, 293–298.

5 Lásd ehhez: Apor Balázs – Apor Péter – Horváth Sándor (Eds.): *The Handbook of Courage. Cultural Opposition and Its Heritage in Eastern Europe*. Budapest, Hungarian Academy of Sciences, 2018.

6 Koszits Attila: Pécs Underground '80. Egy magánarchívum története és reprezentációja. In: Apor Péter és mások (szerk.): *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2018, 373–383. Az említett profil adatai: <http://hu.culturalopposition.eu/registry/?uri=http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n38819&type=collections>

3. Módszer és filológia

Koszits Attila több okból is bonyolult (sőt kényes) feladatra vállalkozott könyve megírásával. Egyrészt olyan folyamatokat dolgozott fel, melyeknek egyszerre volt megfigyelője, krónikása és résztvevője, egyszerre helyezkedett el „kint és bent”, ami egyébként nem ritkaság, hiszen például – mutatis mutandis – Beke László vagy Perneczky Géza is egyszerre volt alkotó közreműködője, valamint művészettörténész értelmezője a magyar neoavantgárdnak. Az efféle kettős pozíciónak mindig vannak előnyei (fokozott kompetencia, autenticitás, saját archívum, műhelytitkok, nehezen hozzáférhető információk birtoklása), ugyanakkor hátrányai is, ami többnyire a kellő távolságtartás hiányában mutatkozik meg. Mind a nemzetközi, mind a hazai underground kutatásának izgalmas problémája, hogy a különféle diskurzusok (fanzine-irodalom, művészeti szamizdat, privát archiválás, hivatalos sajtó, újsónöklentések) szövevényében létrejött források egyrészt nagyon eltérő és szelektált képet adnak tárgyukról, másrészt többnyire maguk is részei az underground-alternatív kultúrának, ezért különösen alapos kritikai olvasatot igényelnek.

A distanciaalkotás egyik lehetséges módja a szóban forgó jelenségek minél körültekintőbb kontextualizálása. Koszits egyrészt (és elsősorban) a lokális (tehát a pécsi) szinterek, másrészt a fővárosi mozgások, és végül a nemzetközi fejlemények egyre táguló, illetve egyre szűkülő köreit megrajzolva kontextualizálja tárgyát; elsősorban periféria és centrum kapcsolatának mintázataira és dinamikájára koncentrálván. A súlypontok és az erővonalak azonban elvesznek az információk tömegében, a felhalmozott adatok mind mennyiségükönél fogva, mind a fogalmi keretezés hiányában nivellálják egymást. A kevésbé bennfentes olvasó valószínűleg nehezen tudja majd eldönteni, hogy ki-mi és miért számított fontos szereplőnek vagy törekvésnek a nyolcvanas évek pécsi underground kultúrájában (bár kétségtelen, hogy a kötetet lezáró nagyinterjúk szolgáltattak ehhez kapaszkodókat, nyilvánvalóan már a megszólaltatottak körültekintő kiválasztásának köszönhetően is). Mindemellett Koszits könyvének karakterét sok tekintetben az efféle vállalkozások alkalmával szinte kötelező „nemzedéki névsorolvasás” gesztusai határozzák meg.

Más szempontokból nézve a kötet jól teljesít: érzékelhetően törekszik például az empirikus megalapozásra, mind a könyvészeti-filológiai, mind a vizuális dokumentációt, mind az interjúk impozáns sorát illetően. Forrásait hivatkozva, adatainak eredetéről-hozzáférhetőségéről beszámol, még arra is gondot fordít, hogy a saját emlékezetére és emlékeire épített adatokat lehetőség szerint külső forrásokkal erősítse meg. Mellesleg: az egész kötet rendelkezik valamiféle adattár-jelleggel, ami egyrészt eltávolítja Koszits művét mind a történeti-szintetizáló, mind a teoretikus monográfia műfajától, másrészt ezért az adattár-jellegért a pécsi underground minden jövőbeli kutatója hálás lehet.

Szerzőnk látásmódja alapvetően az egyéni, illetve a csoportos teljesítményekre irányítja a figyelmet (egyrészt az underground helyi hősök, kultúrmunkások, művészszemélyiségek, másrészt csoportok, zenekarok, műhelyek, társulások, együttesek tevékenységét illetően), valamint az ezeket összekapcsoló intézményekre. A könyv számos vonatkozásában nagyon érdekfeszítő és jól használható művház-, illetve klubtörténet. Ezzel szemben bizonyos forrástípusok és ezek mibenléte iránti érdeklődése változó. Talán csak a filológia és az archiválás kérdései iránt az átlagnál jobban érdeklődő kritikus beszél belőlem, de szívesen olvastam volna többet arról, hogy azok a dokumentumok, melyek Koszits könyvének empirikus alapját alkotják, önmagukban is részei voltak a nyolcvanas évek underground-alternatív kultúrájának, melyben a legkülönbélebb mediális, kommunikációs, reprezentációs funkciókat töltötték be.

Természetesen Koszits könyvében is fontos szerepet játszanak a fényképek, a plakátok, az aprónyomtatványok, továbbá a korabeli sajtótermékek. Úgy vélem azonban, hogy ezekre, vagy ezek valamiféle gondosabban szelektált körére építve tudatosabban lehetett volna

rekonstruálni például az underground kultúra szükségszerű vonzódását az (ön)archiválási gyakorlatokhoz, ugyanis tagjaik intézményellenességükből következően joggal tartanak attól, hogy semmiféle nyom, híradás, dokumentum nem marad fenn róluk a jövőben. Lássunk néhány példát. Ilyen dokumentum a könyvben többször is említett *Rock Tájoló* című alkalmi kiadvány (lásd 40–41.), mely az Ifjúsági Ház Rock Klubjának információs lapjaként indult, ám végül csupán egyetlen száma jelent meg.⁷ A füzet jellegzetes példája volt a korabeli fél-legális, fél-szamizdat „szürkeirodalomnak”, tehát a vállalatok, kutatóintézetek, társadalmi szervezetek, egyetemi közművelődési bizottságok által gondozott belső kiadványoknak, melyeket kisebb szigorral szerkesztettek-cenzúráztak, így olyan anyagokat is publikálhattak, melyek az első nyilvánosság fórumain nem biztos, hogy megjelenhettek volna. Koszits lapja részben épp a pécsi underground-alternatív színtér történéseiről tudósított, például az 1984-es *Art Rock – Új Hullám* fesztiválról, amit a Trabant együttes pécsi fellépése koronázott meg (145–148.).

A Trabant pécsi koncertjét egy bootleg-felvétel is megörökítette, mégpedig a Koszits által birtokolt (és kézzel rajzolt Trabant-emblémával dekorált) magnókazetta (147.). A koncerteken vagy alkalmi stúdiókban rögzített, majd másolás és kazettacsere útján terjesztett felvételek jellegzetes részét képezték a korabeli új hullámos kultúrának, így ez a kazetta nem csupán a kultusz része (hiszen a Trabant talán a „legkultabb” kultikus hazai zenekar), nem csupán afféle archívumi lelet, hanem a korszakot és annak információterjesztési szokásait mélyen jellemző médiatörténeti dokumentum is egyúttal. A kötetben közölt bőséges, ám kissé kaotikus fotóanyag ugyancsak több történeti reflexiót igényelt volna. Egyrészt a felhasznált vizuális anyag maga is erősen összetett (privát fotók, koncertfotók, sajtófotók, művészfotók, konceptuális fotómunkák), másrészt a fotózásnak általában véve is igen előkelő helye volt a nyolcvanas évek new wave kultúrájában-esztétikájában.⁸ Sajnáltam, hogy Koszits csak igen keveset foglalkozik az itt említhető „underground” irodalmi lapokkal, mint az *Igen-Nem*, a *Metszet* vagy a *Délután* (p. m.), illetve a *Délután Almanach*.⁹ Sajtórendészeti státuszukat tekintve (akárcsak a fent említett *Rock Tájoló* is) ezek a lapok valójában engedélyezett kiadványok voltak. Miként a korszak underground sajtójának kutatója és bibliográfusa fogalmaz: „nem tekinthető[k] hagyományos értelemben folyóiratnak, akadnak közöttük olyanok, amelyeknek csak egy vagy két száma jelent meg, az egyetemi lapok inkább rendszeresen (vagy rendszertelenül) megjelenő antológiák voltak, mintsem folyóiratok”.¹⁰

7 Dokumentációja megtalálható a *Courage*-projekt archívumában is: <http://cultural-opposition.eu/registry/?uri=http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n230970>

8 Lásd többek között: Szilágyi Sándor: *Neoavantgárd tendenciák a magyar fotóművészetben, 1965–1984*. Budapest, Új Mandátum, 2007.; Oltai Kata: Újhullámosok fotón. In: Rieder Gábor (szerk): *Pokoli aranykor*, 243–247.; Havasréti József: „Elszaladni késő, itt maradni kár”. Kálmány Ferenc fotográfiai és a pécsi alternatív színtér. *Jelenkor*, 2017/11, 1214–1225.; Váczy András: Muszáj volt valamit csinálni. Beszélgetés Ujj Zsuzsival. *Artmagazin*, 2019/1, 48–55.; valamint Szabó Eszter Ágnes interjút Vető Jánossal, illetve Zátonyi Tiborral az [Artportal.hu](http://artportal.hu) weboldalon.

9 *Metszet*. A JPTE Művészettudományi Intézetének kiadványa. Főszerkesztők Gallasz József és Hárs György Péter. *Délután* (p. m.), 1990; *Délután Almanach*, 1992. Kiadja a Perem Alapítvány. Szerkesztők: Arató Ferenc, Bernáth Gábor, Gyulai Csaba, Kiss Sándor, Mekis D. János, Schindler Endre, Simon Vanda. Az *Igen-Nem* címlapját közli Koszits könyve is (109.). Ötven példányban jelent meg, szerkesztői Farkas Zsolt, Gallasz József, Hárs György Péter, Kiss Sándor voltak.

10 Bényi Csilla: Underground, alternatív, szamizdat irodalmi és képzőművészeti folyóiratok bibliográfiája. In: Deréky Pál – Müllner András (szerk.): *Néjma? Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből*. Budapest, Ráció, 2004, 348–366., 348.

4. Underground?

Ha a kötetben bemutatott törekvések *intézményes háttérét* vesszük szemügyre – ami nélkülözhetetlen annak mérlegeléséhez, hogy ezek a dolgok egyáltalán mennyiben tekinthetők undergroundnak – meglehetősen heterogén képpel találkozunk. E körülmény egyrészt a Kádár-korszak sajátos művelődési, kulturális és kultúrpolitikai viszonyaiból ered, másrészt abból, hogy az „underground kultúra” önmagában is meglehetősen homályos körvonalakkal rendelkező jelenségkör, illetve kategória.¹¹ Noha nyilvánvaló, hogy számos jelenség, amellyel a könyv foglalkozik, nem nevezhető se undergroundnak, se alternatívnak, mégis érthető, hogy szerzőnk igyekezett minél több szereplőt és törekvést megnevezni, adatolni, dokumentálni és az underground-alternatív kultúra összefüggésében tárgyalni, részben azért, hogy növelje a könyvében nyújtott kép hitelességét és gazdagságát, másrészt azért, hogy egyes adatok (és a hozzájuk tartozó személyek és törekvések) megmeneküljenek a feledéstől oly módon, hogy beépülnek valamely nagyszabású lokális narratívába.

A hetvenes-nyolcvanas évek magyar undergroundját tekintve megállapítható, hogy csak igen kevesen törekedtek teljes – mondjuk így – „helyzeti” elszigeteltség létrehozására, hogy aztán ebben a környezetben mindentől függetlenül, autonóm módon, kizárólag a saját szabályaik szerint alkothassanak. Ilyen kivételes eset volt Budapesten Halász Péter és Bálint István Dohány utcai lakásszínháza, a Trabant együttes kezdeti működése (noha Xantus János *Eszkimó asszony fázik* című filmjének sikere nyomán a szobazenekarként induló Trabant turnézni kezdett, sőt, kislemezük is megjelent, mely a film zenéjét tartalmazta) vagy bizonyos művészfolyóiratok (a *Szétfolyóirat*, az *Aktuális Levél*, a *Sznob International*) példája. Ezek a produkciók egyáltalán nem érintkeztek a hivatalos kultúrával. Gyakoribb esetnek számított azonban, hogy az underground-alternatív törekvések ráépültek a tőlük függetlenül létező állami/hivatalos intézményrendszer bizonyos formáira (művelődési házak, filmszínházak, kutatóintézetek, főiskolai kollégiumok stb.), ahol (noha kétségtelenül marginális pozícióban) valamiféle védelemet élvezve, az intézményes fenntartók szándékait kijátszva hoztak létre olyan kulturális produkciókat, melyeket a hivatalos ideológiai-esztétikai normáktól, illetve a mainstream törekvésektől függetlenül, azokat tagadó, netán aláásó mozzanatok határoztak meg. A kulturális-művészeti underground inkább elősködött a hivatalosan biztosított kereteken, teljes illegalitásba és hermetikus elkülönültségbe burkolózó „földalatti” produkciók csak kis számban léteztek.

Az államszocializmus kultúrpolitikája előszeretettel hozott létre olyan intézményes kereteket, melyek között a rendszerkonform kultúrába be nem illeszkedő művészek tevékenykedhettek – valahol a közművelődés, az amatőrmozgalmak és az ifjúságpolitika keresztmetszetében elhelyezkedő sűrű zónában. Mindez nem elsősorban támogató, hanem sokkal inkább valamiféle gettóképzési szándékkal történt, így ugyanis hatékonyabban tudták ellenőrizni az efféle helyeken csoportosulókat.¹² „A KISZ lett megbízva azzal, hogy ezeket a homályos- vagy határterületeket a saját ernyője alatt tartsa” – emlékezik vissza Orbán György egy konkrét példára, a pécsi Fiala Művészek Klubja létrehozására (247.). Viszont az is kétségtelen, hogy e „kulturgettóknak” idővel nem úgy alakultak és működtek a dolgok, ahogy azt a hatalom elgondolta: a papíron hivatalos és engedélyezett helyekre rátelepült egy azon elősködő alternatív szcéna, mely sokszor nem kevés fejfájást okozott a fenntartók-

11 Lásd: Havasréti József: *Alternatív regiszterek*. Budapest, Typotex, 2005, 26–29.

12 Ilyen volt Budapesten a Fiala Művészek Klubja, vagy (egy orosz példát említve) a híres leningrádi art punk színtér, olyan együttesekkel, mint a Kino, Aquarium, Zoopark, Alisa (tehát az orosz „Red Wave”), melynek kibontakozása a szovjet állam által létrehozott, 1981 és 1991 között működő *Leningrad Rock Club*, valamint az *Association of Experimental Visual Art* keretei között ment végbe (lásd: Crowley, David – Muzyczuk, Daniel: *Notes from the Underground. Art and Alternative Music in Eastern Europe, 1968–1994*. Łódź – London, Muzeum Sztuki – Koenig Books, 2016, 44–56).

nak. Ezért is volt kulcsszerepe az ilyesféle intézmények vezetőinek és egyes alkalmazottaknak (jellemzően a népművelőknek), akik választhattak, hogy a kultúrpolitikát képviselik az alternatívokkal szemben, vagy az alternatívokat a hatalommal szemben, vagy a kettő között egyensúlyoznak. Ezért is fontosak a népművelőkkel vagy az ehhez hasonló közművelődési funkciókat ellátó állásokban dolgozókkal készített interjúk Koszits kötetében.¹³

5. Pécs és a nem-pécsi underground

Nagyon érdekesek és informatívak a korabeli új hullámos kultúrához tartozó nem pécsi előadók pécsi bemutatkozásáról szóló fejezetek. Nagyobb áttekintés foglalkozik a Spions, az URH, a Bizottság, az Európa Kiadó, a Trabant, a Sziámi-Sziámi, a VHK, a nyugatnémet Surplus Stock, az afro-rockot játszó Hector Zazou, valamint az egykori Velvet Underground-tag Nico pécsi szereplésével. Ebbe a nagyobb egységbe illeszkedik a Talking Heads budapesti fellépéséről írott koncertkritika is, melynek pécsi vonatkozása nincsen (leszámítva, hogy Koszits írta a már említett *Rock Tájoló* második számába, melynek azonban meghíúult a megjelenése), viszont teljesebbé teszi a nyolcvanas évek posztpunk/new wave zenei kultúrájáról nyújtott képet, már csak azért is, mert a Talking Heads a magyar új hullámra, így például az Európa Kiadóra is hatott.

E beszámolók egyes vonatkozásaira még visszatérek, most csupán arra utalnék, hogy a szóban forgó fejezetek jól reprezentálják a kötet egészével kapcsolatos nagyobb szerkesztési problémákat is. Egyrészt mindegyik ilyen fejezetben terjedelmes részletek találhatóak, melyeknek kevés közülük van a pécsi undergroundhoz. Többnyire interjúk és interjúrészletek, melyek a nyolcvanas években, vagy már a rendszerváltás után készültek. Mostani közreadásukat talán indokolja, hogy témájuk-tárgyuk valóban az akkori new wave mozgások része volt, így a pécsi fejleményekhez is kontextust rajzolnak, de egy részükön érződik, hogy csupán azért kerültek át Koszits mostani könyvébe, hogy „semmi ne vesszen már kárba”.

Koszits könyvében, illetve az említett Spions-, URH-, Bizottság-, Trabant- stb. fejezetekben az a probléma jelentkezik, hogy az *akkori* és a *mostani* megfontolások-viszonyulások öszszemosódnak. A kötet nem érvényesít sem egységes, sem következetes értelmezői-történetírói perspektívát; voltaképp három Koszits Attilát olvasunk. Egyrészt a nyolcvanas évek akkori jelenidejében vizsgálódó és fogalmazó szerzőt, másrészt a kilencvenes évek újságíróját (a kötetben olvasható szövegek egy része ugyanis ekkor íródott), végül pedig a kétezertizes években tevékenykedő, immár inkább történetírói szerepben feltűnő szerző hangját halljuk. Ezt a múlt, a félmúlt, illetve a jelenkor egyes dimenzióiból összeálló szólamkeveredést vizuális szempontból a könyv illusztrációi is tükrözik: tájékoztató felirattal vagy felirat nélkül kerülnek egymás mellé olyan fényképek, melyek részben Pécsen készültek, részben máshol, részben a nyolcvanas években, részben évtizedekkel később, részben ismertek és már a nyilvánosság elé kerültek, részben eddig közöletlenek-ismeretlenek és így forrásértékűek.

A „nem pécsiek” pécsi megmozdulásai, illetve a rájuk vonatkozó beszámolók akkor válnak izgalmassá, ha nem csupán vendégjátékról, vidéki turné egyik állomásáról, vagy éppen alkalmi szereplésről van szó, hanem amikor ehhez társult valamilyen termékeny szakmai vagy személyes kapcsolat a pécsi szereplőkkel. Példaként említhetők Király Tamás divatbemutatói, elsősorban is az 1984-es rendezvény a Pécsi Galériában.¹⁴ A Pinczehelyi Sándor által igazgatott galéria az idő tájt a helyi alternatív kultúra legfonto-

13 Lásd a Kosári Auréllal, Orbán Györggyel, Nagy Sándorral, Pálmai Tamással, Apró Antal Zoltánal készített interjúkat.

14 Az 1993-as show a Nevelők Házában kívül esik a kötet (elvi) időhatárain, a Nemzeti Színházban tartott 1997-es gigarendezvény pedig talán mégsem nevezhető undergroundnak.

sabb helyszíne volt, a „pécsi underground világ bölcsője”, mint Koszits egy helyen fogalmaz (258.), punkzenei koncertekkel, alternatív színházi eseményekkel, performanszokkal, hol többé, hol kevésbé zajos, olykor botrányos bulizásokkal. A Galéria falai között kialakult társasági élet viszonylagos zártsága biztosította a bármiféle underground státuszhoz tartozó *társasági exkluzivitás* élményét is,¹⁵ mely a szélesebb közönségretegek felé nyitottabb művelődési házakról, illetve az azokban található italmérésekről kevésbé mondható el. A galériás rendezvényeken valóban felvonult a pécsi „közeg”, az a társaság, mely az akkori pécsi underground szűkebb körét alkotta.

Király Tamáshoz visszatérve: a tervező 1980 és 1988 között Koppány Gizella eredetileg pécsi, majd pályáját Budapesten, végül Berlinben folytató jelmeztervezővel együtt működtette a budapesti Petőfi Sándor utcában található New Art Stúdió elnevezésű „punk butikot”.¹⁶ Pécsen is együtt mutatkoztak be, a kommersz divatbemutatók határain jóval túllépő show egyszerre volt felfogható képzőművészeti performansznak, multimedialis divateseménynek, mint Koszits megjegyezte: afféle „ruhakoncertnek”. Az alkalmi manökenek között szerepelt a pályakezdő színésznő Lang Györgyi, illetve pécsi egyetemisták, műkedvelők és fiatal művészek. Ez az esemény elhelyezhető egy olyan, a korabeli dizájntörekvésekhez szorosan kötődő kontextusban, melynek részei Koppány Gizella mellett Tresz Zsuzsa jelmeztervező, illetve Czákó Zsolt grafikus voltak.¹⁷ Pécsben a tényleges együttműködések és kapcsolatok, részben pedig a munkáik által megtestesített és (szó szerint, illetve átvitt értelemben is) színpadra állított izgalmasan örvénylő új hullámos látványvilág pontosan illeszkedett mind a helyi, mind a fővárosi, mind a nemzetközi new wave (és csak részben divattörténeti) mozgások sorába. Király Tamás törekvései valóban arculatot adtak a magyar új hullámnak; bizarr stílusának alkotóelemei (az extravagáns frizurák, a tükröjelvények, a túlméretezett zakók és nadrágok stb.) szelídebb formában feltűntek – természetesen nem kizárólag Király közvetítésével – a pécsi színtér szereplőinek öltözködési kultúrájában is.

Ugyancsak szorosabb szálakkal kötődött Pécs underground színtereire a szentendrei Vajda Lajos Stúdió, valamint a VLS képzőművészeiből alakult Bizottság együttes működése. Ef Zámbo István festő (a VLS, illetve a Bizottság egyik tagja) 1981-ben egy hónapot töltött Pécsen a Pécsi Grafikai Műhely vendégeként, valamint számos kiállításon részt vett. A Bizottság együttes a nyolcvanas évek elején (vagyis fénykorában) három alkalommal lépett fel a városban (József Attila Művelődési Ház, 1981; Jogi Egyetem nagyelőadó, 1981; Szabadtéri Színpad, 1982), de a helyi underground színtér szempontjából lényegesebbek a további kötődések. A zenekar három tagja (Wahorn, feLugossy, ef Zámbo) 1985 februárjában rendezett kiállítást a Pécsi Galériában, *A 3 fő erény* címmel. A megnyitón a három festőből alakult Neoszarvasbika nevű alkalmi zenekar lépett fel. Az eseményen jelenlévő Kálmándy Ferenc fotóin az előadók mellett a pécsi színtér számos alakja (Hardy Péter punkénekes, Kiss Sándor esztéta, a Focus csoport tagjai: Marsalkó Péter, Harnóczy Őrs, Cseri László) felismerhető a közönség soraiban (134.).

A Bizottság és talán leginkább feLugossy László volt a mintaképe Hardy Péter első zenekarának, a Bizonytalanságnak (dadaista külsőségek, groteszk színpadi mozgás, happening-elemek, vad szövegek). Hardy színpadi munkájára is feLugossy polgárpukkasztó stílusa hatott a legerőteljesebben, de az sem mellékes körülmény, hogy a pécsi zenekar nevébe

15 Havasréti József: *Alternatív regiszterek...*, 44–50.

16 Lásd: Muskovics Gyula – Soós Andrea (szerk.): *Király Tamás '80s*, különösen 38–45.

17 Azt a körülményt, hogy az említett törekvésekhez kapcsolódó részletek milyen szoros (személyes, szimbolikus, vizuális) összefüggésrendszert képeztek, jól érzékelteti, hogy a Czákó Zsolt 1987-es pécsi kiállításának plakátján látható portrén a művész éppen egy Lang Györgyi fényképéből fabrikált kítűzöt, valamint a Király által divatba hozott tükröjelvényekből álló kollektíót viseli zakóján (részletesebben lásd: Havasréti József: *Pécs az „új hullám” évtizedében*, 120.).

egyetlen hang/betű híján bele lett foglalva a példakép neve is: Bizo(my)t(alan)ság. Egészében véve azt mondhatjuk, hogy a Bizonytalanság együttes igencsak úgy hatott 1983-ban, mint egy miniatűr pécsi „Bizottság-alprojekt”. A VLS és a Bizottság pécsi kötődéseit illetően említhető még Weber Kristóf pécsi zeneszerző, aki vendégzenészként közreműködött a Bizottság fellépésein is, baráti körükhöz tartozott, majd 1994-ben feLugossyval együtt jegyezte a *Szép levegő* című kamaraooperát (135; 377–378.), illetve Wahorn Andrással is több alkalommal együtt koncerteztek.

Koszits könyve részletesen foglalkozik olyan pécsi vendégszereplésekkel is, melyek azért váltak különösen fontossá, mert a szóban forgó előadó magyarországi tevékenysége annyira izoláltnak vagy rövidnek bizonyult, hogy annak minden pillanata fontos fejezetet kap az underground történetében. Ilyen például a Spions együttes pécsi fellépése. A magyar art-punk és az új hullám történetének legfontosabb előzményeként számontartott csoport, illetve a zenekar fő ideológusa és frontembere: Molnár Gergely tevékenysége meghatározó részét képezte a hazai performansz-, illetve médiaművészeti törekvéseknek.¹⁸ A Spions összesen három magyarországi fellépése közül a pécsi volt az egyik (nem mellesleg az utolsó is), továbbá a csoport egyetlen vidéki bemutatkozása. A koncertre az akkori Pollack Mihály Műszaki Főiskola nagyelőadójában 1978 áprilisában került sor (a pontos dátum nem ismeretes). A műsor hamar véget ért műszaki hiba miatt. Koszits a Spions-főideológus/frontember Molnár Gergely mellett kulcsszerepet játszó, alkotótársi szerepet betöltő Najmányi László és Müller Péter Sziámi, valamint Menyhárt Jenő emlékei alapján rekonstruálja a pécsi fellépés történetét, valamint a helyi színtérről megszólítja Kálmándy Ferencet és Harnóczy Örsöt (utóbbi mellesleg az itt recenzeált kötet tervezője) is, akik ugyancsak ott ültek a közönség soraiban (124–128.). Valóban izgalmas látni, ahogy Koszits Attila kutatásain keresztül kirajzolódik egy érdekes történet, amiről sokáig csupán egyetlen legendaszerű adatmorzsa (a „Spions félbeszakadt pécsi fellépése”), valamint egyetlen fénykép volt ismeretes, és arról se lehetett tudni sokáig, hogy egyáltalán hol is készült.¹⁹

*

Bizonyára az eddigiekből is kiderült, hogy Koszits Attila könyvét nagyon fontos és értékes munkának, de nem hibátlannak és nem kritizálhatatlannak tekintem. Befejezőként megfogalmaznék néhány további bíráló észrevételt, melyek akár a szerző, akár az olvasó, akár egy későbbi újabb (javított, netán átdolgozott) kiadás előkészítői számára megfontolandók lehetnek. A kötet vizuális megoldásai inkább a képzőművészeti albumszerűséget, helyenként a magazin-formátumot, sőt a fanzine-kiadványok vidám káoszát idézik, mindez zavarhatja a könyvet valóban tudományos monográfiaként használó olvasókat. Feltűnő lehet még a kevésbé tájékozott olvasók számára is, hogy egyes részleteknek nincsen köztük a pécsi folyamatokhoz, egyes anyagok kívül esnek a kötet időhatárain, illetve egyes jelenségek még kelő nagyvonalúsággal sem nevezhetők undergroundnak. Elírások, sajtóhibák, tárgyi tévedések, figyelmetlenségek is akadnak. Hibajegyzéket nem készítettem, elvégre a *Jelenkor* folyóirat mégsem a *Budapesti Könyvszemle*. A könyv egyes részei kissé redundánsak, a fejezetek olykor a könyv végén olvasható nagyinterjúk szövegéből vett terjedelmes idézeteket tartalmaznak. Talán nemcsak egy szerkesztő, hanem egy szaklektor bevonása is indokolt lett volna. Mégis: összes kritikai megfontolásom ellenére is örömmel, sokat tanulva, nagy elismeréssel forgattam-olvastam a szerző hatalmas munkáját; gratulálok Koszits Attilának.

18 Lásd: K. Horváth Zsolt: A gyűlölet múzeuma. Spions 1977–1978. *Korall* (39), 119–144.; Havasréti József: *Alternatív regiszterek*, 157–208.

19 Egyébként ez a fotó került a zenekar archív anyagait közreadó CD borítójára is (Spions: *Menekülj végre*. IG Records, 2009).

KRÓNIKA

PANNON PRÓZA? *A kései Mészöly és a Közép-Európa-gondolat* címmel rendezett online konferenciát a Mészöly Miklós Egyesület december 4-én. A rendezvényt *Székési Endre* nyitotta meg, előadói és felszólalói *Ágoston Zoltán, Bazsányi Sándor, Bencsik Orsolya, Demény Péter, Győri Orsolya, Lovízer Lilla, P. Simon Attila, Szolláth Dávid* és *Vári György* voltak. A rendezvény íróvendégeként *Földényi F. László* szerepelt, akit *Jánossy Lajos* kérdezett. Az eseményről *Ágoston Zoltán* tudósított honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

IRODALMI DÍJAK. A Horváth Péter Irodalmi Ösztöndíjat idén *Bartók Imrének* ítél-

ték oda *Majmom, Vergilius* című kötetéért. – A Füst Milán-díjat ez évben költő kategóriában osztották ki, *Terék Anna* és *Sirokai Mátyás* kapta meg. – Az idén alapított miskolci Szinva Irodalmi Díjjal *Szvoren Edinát* tüntették ki. – A Városmajor 48 Irodalmi Társaság Életműdíjában *Rakovszky Zsuzsa* részesült. Gratulálunk lapunk szerzőinek!

*

PÉCS TÖRTÉNETE. Megjelent a Pécs-nagymonográfia harmadik kötete, amely a török hódoltság korának történetét dolgozza fel. A könyvet *Sudár Balázs, Varga Szabolcs* és *Varga J. János* jegyzik, főszerkesztője *Vonyó József*. Az online bemutatóra december 16-án került sor.

Szerzőink

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.

Bencsik Orsolya (1985) – író, Szegeden él.

Móser Zoltán (1946) – fotóművész, Mecseknádasdon él.

Komoróczy Géza (1937) – történész, Budapesten él.

Szolláth Dávid (1975) – irodalomtörténész, az MTA BTK ITI tudományos munkatársa, Budapesten él.

Gelencsér Gábor (1961) – filmesztéta, az ELTE Filmtudomány Tanszékének docense, Budapesten él.

Bazsányi Sándor (1969) – irodalomkritikus, a PPKE BTK oktatója, Piliscsabán él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

P. Simon Attila (1988) – független kutató, fordító, Nantes-ban él.

Demény Péter (1972) – író, költő, Marosvásárhelyen él.

Krasznahorkai László (1954) – író, Berlinben él.

Markó Béla (1951) – költő, szerkesztő, politikus, a Romániai Írószövetség Marosvásárhelyi Fiókjának elnöke, Marosvásárhelyen él.

Lackfi János (1971) – költő, műfordító, Zsámbékon él.

Aczél Géza (1947) – költő, kritikus, az *Alföld* volt főszerkesztője, Debrecenben él.

Vida Kamilla (1997) – költő, a BME GTK hallgatója, Budapesten és Bólyban él.

Tóth Krisztina (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Szántó T. Gábor (1966) – író, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.

Rigó Kata (1967) – iparművész, író, Budapesten él.

Lövetei László László (1972) – költő, a csíkszeredai *Székelyföld* szerkesztője, Csíkszentdomokoson él.

Petrik Iván (1971) – költő, író, Pápán él.

Papp-Für János (1976) – költő, Hajdúböszörményben él.

Radnóti Sándor (1946) – esztéta, kritikus, az egykori *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.

Dérczy Péter (1951) – kritikus, Budapesten él.

Owaimer Oliver (1995) – a Szegedi Tudományegyetem magyar-történelem szakos hallgatója, Szegeden él.

Szántai Márk (1993) – az SZTE BTK PhD-hallgatója, Szegeden él.

Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.

SZÁNTAI MÁRK: Korunk (anti)hőse (*Háy János: A cégvezető*) 110
HAVASRÉTI JÓZSEF: Lokális minták a magyar új hullámban (*Koszits Attila: Pécs Underground '80*) 113

KÉPEK

Móser Zoltán fotói 10–15

MELLÉKLET

2020. évi tartalomjegyzék

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Kimé-
ra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliiget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

